

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОТОВ ЕДУАРД В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДИСКУРСИВНА ПРИРОДА СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ:
МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ**

052 – політологія

05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____

Наукові керівники: Польовий Микола Анатолійович, доктор політичних наук, професор; Моджеєвські Аркадіуш Лукаш, доктор габілітований, професор.

Вінниця 2021

АНОТАЦІЯ

Котов Е. В. Дискурсивна природа сучасного політичного процесу: моделювання та прогнозування. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія». – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021.

Здійснено дослідження політичного процесу через його дискурсивне втілення, де дискурс постає системоутворюючим вектором, що самоактуалізується через конкретні політичні тексти і дії, що реалізуються і трактуються в межах допустимих (заданих) меж дискурсивної структури.

Вихідною тезою теоретичної і практичної роботи виступає положення постструктуралістської теорії дискурсу про те, що політичний процес обумовлений існуванням мети утворення, іменований дискурсом, яке представляється як відносно стабільна структура, що включає лінгвістичні аспекти мови та прагматичні аспекти дії, обмежує все те, що може бути помислено, сказано і, отже, зроблено щодо явищ і подій, що відбуваються в політичному середовищі. Дискурс виражений в слабо ієрархізованій структурі мовленнєвих понять, які можна вивести з будь-якого політичного тексту, незалежно від теми, обсягу і т.д. Домінуюча лінія опису і дій в рамках політичного процесу йменується «гегемонний» дискурс.

В рамках роботи доведена принципова можливість формально-лінгвістичного вилучення і моделювання структури дискурсу, в якій кожен елемент є як організовуючим, так і організованим іншими елементами, перебуваючи з ними в складній структурі відносини співвідпорядкування. Сама мережа, таким чином, в максимально допустимій надлишковій формі описує структуру політичного дискурсу всередині окремого символічного об'єднання. Подібна формалізована модель дискурсу пропонується вперше. Крім того, в роботі проводиться спроба впровадження подібної структури в різних варіаціях, від чистого перенесення теоретичних концептів в практичну

площину – до різних модифікацій моделі з метою формалізувати політологічне дослідження і максимально підвищити ступінь верифікованості результатів наукового пошуку.

Даний підхід, дозволяє розглядати політичний процес не з точки зору дій окремих політичних акторів, що керуються приватними цілями і завданнями, а як процес, підпорядкований логіці дискурсу, мета утворення, що визначає логіку дій еліти. Даний аналіз дозволив визначити, що поняття суб'єкта в сучасній політичній науці зазнає значних трансформацій, а отже, суб'єкт в теоретичній площині дослідження більше не може визначатися в контексті стійких ментальних диспозицій і з необхідністю його аналіз у науково-практичній площині повинен проводитися з акцентом на умовах, які його допускають та відтворюють.

В рамках роботи доведено, що в сучасному політичному процесі дії індивіда деперсоніфікуються, будучи результатом детермінації суб'єкта в рамках дискурсивного поля, що надає йому можливі, але обмежені (гегемонним дискурсом) шляхи суб'єктивації. Так, окремо взятий політичний актор, що покладається у своїй діяльності на низку стійких ментальних диспозицій, у кінцевому підсумку існує в рамках фрагментарної ідентичності, обмеженої дискурсом. Суть, будь-якої його дії можуть бути розглянуті і, навіть більше, спрогнозовані за допомогою виокремлення структури дискурсу, що певною мірою дозволяє спрогнозувати подальші шляхи розвитку політичного процесу.

Із метою підвищення ступеню верифікованості та формалізованості даних, що отримані автором, було запропоновано проводити дискурсивний аналіз із застосуванням формальної моделі аналізу політичного дискурсу. Теоретико-практичні засади такого типу аналізу було визначено як трансформаційний синтез постструктуралістської дискурсивної теорії та методів дистрибутивної семантики та математичного моделювання, що здійснено на мові програмування R.

Такий аналіз дозволив побудувати діахронічну та синхронічну моделі структури політичного дискурсу України в часовому інтервалі 2009 – 2020 рр. Так, під час аналізу було визначено, що реалізація даного підходу можлива, а також виведено низку ключових позицій щодо дискурсивної структури політичного процесу України в різні часові проміжки, якими було обрано крок в два роки, для відстеження шляхів та результатів трансформацій у дискурсивній структурі.

Так, визначається, що українська політична дискурсивна структура може бути представлена як нестабільна із зазначенням характерних показників щодо дискурсивних критеріїв на кожному етапі. До ключових «уразливих» місць моделі структури політичного дискурсу віднесено: слабе формування ідентичності, в рамках символічного утворення держави, що як виражено, так і призводить до того, що шляхи самоідентифікації в межах структури визначаються на рівні держави у плаваючих знаках, які не сформовані до кінця в якості вузлових точок, а отже не закріплені в дискурсивній структурі гегемонним шляхом. Це формує ситуацію, коли інші дискурсивні структури, сформовані як всередині так і поза формальними та символічними кордонами, вступають в боротьбу щодо формування значення ідентичності, та надають громадянам низку суб'єктних позицій, що посилюють антагоністичність самоідентифікацій на рівні українського суспільства та призводять до стану конфлікту ідентичностей, жодна з яких не може бути закріплена гегемонним чином.

Під час дослідження автором було доведено високий рівень конформності та «спадковості» дискурсивної структури, що виражено в наборі ключових дискурсивних патернів, які можуть бути представлені як відносно закріплені на рівні гегемонного дискурсу групи вузлових точок та моментів, відтворювані в рамках різних дискурсивних структур із високим рівнем конформності та незначним перерзподілом субпідрядних моментів щодо їхнього визначення. Окрім того, було визначено високий рівень кореляції

проаналізованих текстів, середній показник якої для різних часових інтервалів складав більш ніж 0,6.

В ході дослідження за допомогою отриманих моделей дискурсивних структур, автором було представлено семантичне наповнення через визначення змісту їх параметрів на рівні уточнення значень вузлових точок, що дозволило проводити наочний аналіз ступеню їх подібності та розбіжностей. Зокрема, було визначено значне співпадіння дискурсивних структур політичного процесу в Україні на рівні патерного розподілу для усього періоду дослідження. Виходячи із вищезазначеного автор робить висновок щодо підтвердженості тези щодо десуб'єктивації сучасного політичного процесу, як форми функціонування політичних акторів як самоусвідомлених суб'єктів.

Під час дослідження було сформовано та проаналізовано найбільш важливі аспекти моделювання політичного дискурсу з точки зору прогнозування його подальшого розвитку. Побудовано прогноз стану моделі політичного дискурсу із проміжним інтервалом в 2 роки на рівні патерного розподілу вузлових точок дискурсивної структури, що заснована на залежності випадкових послідовних величин, із ієрархізованим визначенням векторів впливу на прогнозований період. Прогноз деталізовано у визначенні трьох ключових дискурсивних патернів, що розраховані із використанням ймовірнісного підходу. Так, на основі проведеного аналізу можна очікувати, що в прогнозований період дискурсивна структура політичного процесу залишатиметься незмінною на рівні вузлових точок, проте відкритою до трансформацій на рівні змістовного наповнення окремих знаків. Окрім того, в роботі розглянуто шляхи та форми подальших досліджень та визначено ключові аспекти, що потребують вирішення на шляху до побудови розширених прогнозів на основі формальних моделей політичної дискурсивної структури.

Ключові слова: дискурс, формальний дискурс-аналіз, політичний процес, політичний суб'єкт, дискурсивна структура, формальна модель.

ABSTRACT

Kotov E.V. The discursive nature of the modern political process: modeling and forecasting. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the acquisition of a scientific degree of Ph.D. in Political Science by specialty 052 “Political Science”. – Vasyl’ Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2021.

The political process is studied through its discursive embodiment, in which language appears as a system-forming vector that is self-actualized through specific political texts and activities that are realized and interpreted within the discursive structure’s permissible (specified) bounds.

The viewpoint of the theoretical and practical work is the position of the post-structuralist theory of discourse that the political process is conditioned by the existence of the purpose of Education, called discourse, which is described as a generally constant framework that includes linguistic characteristics of language and pragmatic components of action, restricts all that may be thought, expressed, and, as a result, done in relation to political phenomena and events. The discourse itself is articulated in a loosely hierarchical framework of concepts that may be derived from any political book, independent of its topic, volume, or other characteristics. The prevailing line of description and action in the political process is called “hegemonic” discourse.

The essential possibility of formal language extraction and modeling of the structure of speech is demonstrated in the context of the work, in which each element organizes and is structured by other components, forming a complex structure of subordination relationships with them. As a result, the network itself, in the most redundant form possible, represents the structure of political speech within a separate symbolic association. This is the first time someone has offered a codified model of discourse. Furthermore, the work tries to introduce such a structure in a variety of ways, ranging from a simple transfer of theoretical concepts to the

practical plane to various model modifications in an attempt to formalize political science research and increase the degree of verification of scientific search results.

This approach allows us to examine the political process as a process subjugated to the logic of discourse, the goal of Education, which dictates the logic of the elite's activities, rather than as the acts of individual political actors directed by private interests and ambitions. This analysis allowed us to conclude that the concept of a subject in modern political science is undergoing significant transformations, and therefore, the subject in the theoretical plane of research can no longer be defined in the context of stable mental dispositions and with the need for its analysis in the scientific and practical plane should be carried out with an emphasis on the conditions that allow and reproduce it.

Within the framework of the work, it is provided that in the modern political process, the actions of an individual are depersonalized, as a result of determining the subject within the framework of the discussion field, which provided him with possible, but limited (by hegemonic discourse) ways of subjectivation. Thus, a single political actor operates inside the framework of a fragmentary identity constrained by discourse, relying on a number of stable mental dispositions. The core of any of his actions may be analyzed and, even more so, forecasted by highlighting the structure of discourse, which in turn allows us to make certain predictions about the political process's future evolution.

In order to increase the degree of verifiability and formalization of the obtained data, the author proposed to conduct a discursive analysis using a formal model of political discourse analysis. The theoretical and practical foundations of this type of analysis are defined as a transformational synthesis of post-structuralist discursive theory and methods of distributive semantics and mathematical modeling, implemented in the R programming language.

This analysis allowed us to build diachronic and synchronic models of the structure of the political discourse of Ukraine in the time interval 2009-2020. thus, During this analysis, it was determined that the implementation of this approach is possible, and also deduced a number of key positions regarding the discursive

structure of the political process of Ukraine in different time intervals, which was chosen a step in two years, to track the ways and results of transformations in the discursive structure.

Thus, it is determined that the Ukrainian political discursive structure can be presented as unstable with an indication of characteristic indicators for discursive criteria at each stage. The key “vulnerabilities” of the model of the structure of political discourse include: – weak formation of identity, within the symbolic formation of the state, which is both expressed and leads to the fact that the ways of self-identification within the structure are determined at the state level in floating signs that are not fully formed as nodal points, and therefore are not fixed in the discursive structure by hegemonic means. This creates a situation in which other discursive structures, both inside and outside formal and symbolic borders, compete to define the meaning of identity, providing citizens with a variety of subject positions that exacerbate self-identity conflict at the level of Ukrainian society and lead to a state of identity conflict that no one can resolve in a hegemonic way.

Throughout the study, the author demonstrated that the discursive structure has a high level of conformity and “heredity,” which is manifested in a set of important discursive patterns that may be presented as relatively fixed at the level of hegemonic discourse groups of nodal points and moments, which are reproduced within various discursive structures with a high level of conformity and a slight re-separation of subordinate moments regarding their definition. Furthermore, the evaluated texts had a high level of correlation, with an average indication of more than 0.6 for different time intervals.

In the course of the research on the base of the obtained models of discursive structures, the author represented a semantic content of the structures through the determination of the content of their parameters at the level of clarification of the values of nodal points. It allowed to conduct a visual analysis of the degree of their similarities and differences. In particular, a significant overlap of the discursive structures of the political process in Ukraine at the level of pattern distribution for the entire research period was determined. The author concludes that the thesis on

desubjectivation of contemporary political process as a kind of functioning of political actors as self-aware persons is verified based on the foregoing.

The most essential elements of political discourse modeling from the perspective of forecasting were established and studied during the course of the research. A forecast of the model state with an intermediate interval of 2 years is constructed at the level of the pattern distribution of nodal points of the discursive structure, which is based on the dependence of random consecutive quantities, with a hierarchical definition of vectors of influence on the predicted period. The forecast is detailed in the definition of three key discursive patterns calculated using a probabilistic approach. As a result of the analysis, we can anticipate that the discursive structure model will remain stable at the nodal point level during the forecasted time, but it will be open to modifications at the level of content of individual symbols. Furthermore, the work addresses future research avenues and outlines major issues that must be addressed on the path to developing extended projections based on formal models of political discourse structure.

Key words: discourse, formal discourse analysis, political process, political subject, discursive structure, formal model.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Котов Е. В. Методичні засади формального аналізу політичного дискурсу. *Політичне життя*. 2019. № 3. С. 77–81.
2. Котов Е. В. Теоретичні засади застосування дискурс-аналізу для дослідження політичного суб'єкта. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 101–107.
3. Котов Е. В. Формальний аналіз дискурсу. *Політичне життя*. 2021. № 1. С. 25–30.

Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, включених до міжнародних наукометричних баз:

4. Kotov E. Probable ways to formalize the study of political discourse. *Politics and Knowledge: New Trends in Social Research*. FILOdiritto Proceedings, Bolona, 2020. P. 224–230. (Web of Science – under indexation).
5. Kotov E. Some comments on the algorithm of automatic analysis of political discourse *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Svazek 7. 6 vydání. S. 116–120.

Праці, що додатково відображають наукові результати:

6. Котов Е. В. Деякі теоретично-практичні аспекти застосування дискурс-аналізу в політичній сфері. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики* : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. Дніпро : СДП «Охотнік», 2018. С. 107–109.
7. Котов Е. В. Можливості та обмеження аналізу політичного дискурсу за допомогою пост структуралістської методології дискурс-аналізу. *Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи* : зб. матеріалів конференції. Вінниця : ТОВ “ТВОРИ”, 2019. Т. 1. С. 32–34.

8. Котов Е. В. Десуб'єктивація політичного процесу крізь призму дискурсивного аналізу. *Формування наукової траєкторії магістрів та аспірантів* : збірник матеріалів наукового семінару. Вінниця, 2020. С. 37–40.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСИВНОЇ ПРИРОДИ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ	20
1.1. Методологічні засади дослідження сучасного політичного процесу.....	20
1.2. Еволюція трактування змісту політичної суб'єктності в науковому полі	41
1.3. Генеалогія дискурсного трактування.....	63
1.4. Основні категорії аналізу	81
РОЗДІЛ 2. ФОРМАЛЬНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	93
2.1. Епістемологічні засади формального дослідження політичного дискурсу.....	94
2.2. Специфіка формальних моделей політичного дискурсу	112
2.3. Автоматизована формальна модель сучасного політичного дискурсу.....	122
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОРМАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ЯК ЗАСАДНИЧОГО ЕЛЕМЕНТУ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ	134
3.1. Параметризація моделі політичного дискурсу для відображення політичного процесу сучасної України.....	135
3.2. Характерні риси політичного дискурсу сучасної України.....	146
3.3. Пояснювальний і прогностичний потенціал комп'ютерного моделювання політичного дискурсу.....	168
ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	188

ВСТУП

Актуальність дослідження. Політичний процес є надзвичайно складним та багатогранним явищем, що істотно впливає на суспільне життя, тому його всебічний аналіз є невід’ємною складовою наукового розгляду. Неоднорідність рушійних сил політичного процесу призводить до великого кола аналітичних підходів, що виокремлюють різнорівневі компоненти із відмінною ієрархією впливів. Все це потребує визначення мети умови, що визначає вектори розвитку політичного процесу, а, окрім того, дозволяє будувати якісні чи формальні прогнози його розвитку. Такою умовою в сучасних наукових та суспільних реаліях виступає дискурс.

Дослідження дискурсивної природи сучасного політичного процесу вирішує одразу декілька завдань, з одного боку дозволяє визначити ключовий аспект політичного процесу, який є як теоретичним спрощенням, що створює умови для розгляду політичного процесу як системи, а з іншого, дозволяє визначати множинність впливів, насамперед, завдяки соціально-культурній інтертекстуальності, аналізуючи його у всій складності та множинності. Окрім того, зазначаючи складність підходів до політичного процесу, варто відзначити також й неоднорідність дискурсивного аналізу, що використовується в двох напрямках: як партикулярний метод та як методологічна база. При цьому, в сучасній вітчизняній науці майже відсутні спроби формально-модельного дослідження дискурсу із спробою автоматичного отримання дискурсивної структури. Все вищезазначене обумовлює актуальність обраної проблематики.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах наукової теми кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса «Динамічні аспекти суспільно-політичних процесів в Україні та світі в другому десятиріччі XXI століття» (реєстраційний номер 011U003536).

Мета дисертаційного дослідження – визначити специфіку дискурсивної складової політичного процесу та побудувати модель сучасного політичного дискурсу.

Об'єктом дослідження є сучасний політичний процес у відображенні дискурсивного підходу

Предметом дослідження є особливості політичного процесу України як явища, формалізованого через дискурсивний аналіз.

Досягненню поставленої мети було підпорядковано вирішення таких дослідницьких завдань:

- дослідити основні методологічні засади підходів до визначення сучасного політичного процесу і визначити можливості та межі дискурсивного трактування політичного процесу;
- систематизувати основні напрямки дискурсивного аналізу та визначити підходи, найбільш релевантні специфіці формального дослідження політичного дискурсу;
- визначити типологічні особливості методів формального аналізу в аспекті придатності застосування до дискурсивного аналізу та розробити алгоритм автоматичного аналізу дискурсу на основі мови програмування R;
- визначити основні епістемологічні засади формального аналізу політичного дискурсу та створити теоретико-категоріальну основу формального аналізу дискурсу на основі постструктуралістської теорії дискурсу та методів дистрибутивної семантики, реалізованих в алгоритмі;
- обґрунтувати теоретико-практичні засади формального аналізу політичного дискурсу та створити основу для запровадження методів формального аналізу дискурсу у дослідженні політичного процесу;
- дослідити еволюцію трактування змісту політичної суб'єктності в науці та визначити межі та рівні її впливу як епістемологічної основи на продукovanі аналізом результати та висновки;

- визначити структуру та параметри моделі політичного дискурсу для зображення дискурсу сучасної України;
- визначити характерні риси політичного дискурсу із побудовою мережевої моделі дискурсу України в діяхронічному та синхронічному вимірах;
- побудувати прогноз стану моделі та визначити основні проблеми та перспективи прогнозування за допомогою формальної моделі аналізу політичного дискурсу;
- побудувати мережеву модель політичного дискурсу України в її діяхронічній та синхронічній складовій та визначити основні тенденції еволюції політичного процесу через його дискурсивну складову;
- визначити можливості та обмеження застосування формального методу аналізу в рамках дослідження політичного дискурсу, охарактеризувати проблеми та перспективи аналізу політичного дискурсу, через результати, отримані із застосуванням формальної моделі.

Методи дослідження. Методи дослідження визначаються поставленою метою, дослідницькими завданнями та міждисциплінарним характером дослідження та характеризуються поєднанням загальнонаукових та прикладних філософських методів зі спеціальними науковими, ефективними з точки зору застосування до аналізу політичного процесу.

Методологія постструктуралізму дозволила проведення мультидисциплінарного аналізу, окрім того, дала можливість вихідного визначення поліваріантної категорії «дискурс» та параметризації ключових аспектів дискурс-аналітичних стратегій, фінальної концептуалізації та уніфікації епістемологічних засад категоріального апарату дослідження політичного дискурсу.

Структурно-функціональний метод дозволив визначити дискурсивні аспекти політичного процесу як предмету аналізу. Класичну форму постструктуралістського дискурсивного аналізу було застосовано з метою

верифікації гіпотези щодо можливості його «чистого» використання при моделюванні сучасного політичного дискурсу.

Методи дистрибутивної семантики та математичного аналізу (зокрема теоретичні конструкти лінійної алгебри), дозволили побудувати формалізовану семантичну векторну модель політичного дискурсу. Завдяки цим методам було реалізовано алгоритм автоматичного аналізу політичного дискурсу.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і засобами їх розв'язання. У дисертації здійснене комплексне дослідження особливостей використання формального моделювання політичного дискурсу при дослідженні політичного процесу. Наукова новизна дослідження обумовлена впровадженням у політичну науку методів формального аналізу політичного дискурсу.

Наукова новизна полягає, зокрема, у наступних положеннях:

- доведено, що політичний дискурс (як будь-який тип дискурсу) може бути представлений у вигляді взаємозалежної системи мовленнєвих категорій, що можуть дати достатньо вичерпне уявлення про організацію політичного процесу у рамках деякого політичного утворення;
- визначено основні теоретичні засади використання формальних методів дискурсивного аналізу для дослідження динаміки політичних процесів, до них відносяться: постструктуралістська дискурсивна теорія (Е. Лакло та Ш. Муфф); із зауваженнями щодо багатоваріованої структури О. Вівера, Д. Ховарда, Дж. Торфлінга; уявлення комп'ютерної лінгвістики, в першу чергу дистрибутивна семантика у виразі латентно-семантичного аналізу (в тому числі векторні уявлення про текст). Доведено можливість проведення формального аналізу політичного дискурсу на основі вищезазначених теоретичних засад;
- обґрунтовано використання формального методу дослідження дискурсивної структури, що полягає у використанні математичних методів,

формул та моделей, що засновані на розробленому алгоритмі і дозволяє визначити структурні одиниці, при застосуванні дискурсивного аналізу щодо корпусу відібраних текстів із метою підвищення верифікації отриманих висновків в ході аналізу;

- визначено основні риси формального дослідження дискурсу, до яких віднесено наступні: елімінація статусу суб'єкта-дослідника із процесу аналізу; поєднання кількісних та якісних форм та критеріїв для побудови моделі; наявність структурованої категоріальної бази, що описує об'єкт дослідження; забезпечення епістемологічної відповідності застосовуваних теорій та категоріального апарату;

- проведено формальний діахронічний аналіз структури політичного дискурсу України в період 2009-2020 років із використанням розробленого алгоритму, визначено корелятивну складову дискурсивних структур політичного процесу України в різні часові проміжки;

- побудовано мережеву модель політичного дискурсу України для наступних часових проміжків: 2009-2010, 2011-2013, 2015-2018, 2019-2020 років. Розроблено програму, реалізовану мовою програмування R, що дозволила виділити ключові елементи мережевої моделі структури політичного дискурсу в зазначені часові інтервали;

- доведено принципову можливість автоматичного формального аналізу політичного дискурсу. Визначено спектр придатних до застосування формальних моделей серед яких «формально-якісна модель постструктуралістського аналізу», «кореляційно-лінгвістична модель», «лінгвістична модель із застосуванням теорії ймовірності». З'ясовано типи моделей, які відповідають теоретичним засадам аналізу дискурсу, але є малоінформативними через надмірну редукцію аналізованого об'єкта;

- доведено непродуктивність застосування класичних дискурсивних теорій та методів для формального моделювання політичного дискурсу через їх непридатність до операціоналізації великого обсягу

вхідного матеріалу та забезпечення надмірної кількості обчислювальних операцій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації розширюють простір для дослідження широкої проблематики, пов'язаної із застосуванням формальних методів аналізу щодо аналізу дискурсивної природи політичного процесу, а також зі створенням наукової бази для побудови прогностичних моделей перебігу політичного процесу в Україні. Окрім того, виражені в побудованій моделі та розробленому алгоритмі, які можуть використовуватися при дискурсивному аналізі, незалежно від об'єму аналізованих даних.

Сформульовані в дисертації положення, висновки, рекомендації були впроваджені в діяльність ГО «Центр урбаністичних медіадосліджень «Перспектива», а також в рамках діяльності Газети «ІзбірКом», про що свідчать додатки А, Б.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, яка має на меті вирішення обмеженого кола завдань, поставлених в цій роботі. Усі теоретико-методологічні та науково-аналітичні висновки автором зроблено самостійно.

Крім того, основні ідеї дисертаційної роботи пройшли апробацію на науково-методологічних семінарах кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 8 наукових публікацій, з яких 3 статті у фахових виданнях з політичних наук в Україні, 2 статті у закордонних фахових періодичних виданнях, що внесені до наукометричних баз, 3 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та результати дисертації були апробовані на наукових конференціях та семінарах: III Всеукраїнська конференція «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (м. Дніпро, 2018); Міжнародна науково-практична конференція

«Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи» (м. Вінниця, 2019); 26th International Conference of Europeanist (Мадрид, 2019); 7th edition of the Academos International Conference, “Politics and Knowledge: New Trends in Social Research (Бухарест, 2020).

Ідеї та положення дисертаційної роботи обговорювалися на науково-методичних семінарах кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, десяти підрозділів та трьох додатків. Загальний обсяг дисертації складає 210 сторінок, із них 19 сторінок – список використаних джерел (188 найменувань).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСИВНОЇ ПРИРОДИ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Для концептуалізації предмету дослідження дискурсивної природи політичних процесів та визначення засад можливості формального аналізу з огляду на зазначену методологію, в рамках першого розділу розглядаються питання, що стосуються аналізу політичного процесу в контексті трансформації його розуміння в політичній науці із зазначенням можливостей та обмежень окремих підходів до визначення даного явища.

В рамках розділу автор доходить висновку, що розгляд політичного процесу на сучасному науковому етапі може бути визначений в категоріях дискурсивного аналізу, у зв'язку з чим подаються ключові позиції, що стосуються класичних визначень даної категорії, а також визначаються можливості використання розглянутих методологій та продукуваних ними методів в рамках формального дослідження. Окрема увага в рамках розділу приділяється визначенню епістемологічних аспектів як описуваних, так і використовуваних дискурсивних підходів.

Так, з огляду на епістемологічні особливості трактування суб'єкта в рамках розглянутих підходів, проводиться аналіз теоретичної генеалогії розуміння політичної суб'єктності в межах соціальних наук. Окрім того, визначається базовий категоріальний апарат використовуваної доктрини постструктуралістського дискурсивного аналізу та означаються засадничі методичні позиції щодо практичного аналізу.

1.1. Методологічні засади дослідження сучасного політичного процесу

Для здійснення концептуалізації політичного процесу в ракурсі розгляду його дискурсивної природи, необхідно охарактеризувати поняття «політичний процес» з метою визначення векторів впливу і осей розвитку

даного концепту в політичній науці і, крім того, визначити чому саме дискурсивний аналіз повинен стати тією необхідною умовою, що дозволяє розглядати політичний процес і яким чином він (політичний процес) знаходить свій дискурсивний прояв.

Дослідження політичного процесу досить складне і багатогранне завдання. З одного боку, це одна з ключових категорій політичної науки, яка може бути відносно суворо визначена. З іншого, визначення політичного процесу є методологічно перед заданою категорією, яка вимагає окремого розгляду на предмет своєї обумовленості і впливу різних парадигмальних позицій на власне визначення. Концептуалізація політичного процесу виходить з панівної науково-методологічної доктрини в певних часових і символічних межах. Так, якщо слідувати шляху включення у власне дослідження основних категорій даного визначення, це призведе до його побудови, виходячи з тих методологічних підстав, які не превалюють в ньому, з акцентом на тих моментах, які можуть розумітися як незначні в межах іншої доктрини і в постійному приведенні методологічних норм і висновків до рангу відповідності з панівною науковою парадигмою.

Для того, щоб побудувати систематичне уявлення про те, що саме розуміється під політичним процесом і які ключові моменти в різний час вважалися значними при його розгляді та аналізі, необхідно скласти відносно чітку не хронологічну, але методологічну генеалогію даної категорії. Для розуміння політичного процесу необхідно визначити рівень даної категорії в методологічному інструментарії політології (якщо так можна узагальнити) загалом. Тут із необхідністю слід відзначити, що в межах щодо ієрархізованої системи категорій і понять, які можуть бути виділені в рамках політичної науки, політичний процес як і інші категорії мають досить мінливий статус, оскільки при зміні панівної форми визначення в науковому просторі (те, що називається панівною науковою парадигмою) їх статус і розподіл на полі політичної науки змінюються. Для традиційного етапу,

наприклад, характерним було дослідження ключових нормативно-правових документів, а для структурно-функціонального підходу – уможливлення побудова системи, з визначенням місця і ролі її окремих елементів у самовідтворенні. Так, розуміння політичного процесу змінювалося залежно від наявних гіпотез і основоположних теорій у науковому середовищі.

Отже, безумовно, визначення певних методологічних засад дослідження організовує його на всіх етапах: від постановки цілі та мети дослідження, вибору інструментів, методів – до отримуваних у результаті дослідження висновків та будованих прогнозів. Отже, для того, щоб проводити подальший розгляд заявленого питання, необхідно зрозуміти, чому на даному етапі наукового розгляду, автору, вважається найдоцільнішим використання дискурсивної методології при підході до політичного процесу.

Метою є скоріше частковий огляд, який дозволить зрозуміти, чому саме дискурсивна теорія виступає засадничою. Знаходячи вразливі місця в тих, чи інших підходах, автор намагається продемонструвати такий методологічний апарат, що зможе нівелювати хоча б певною мірою ті слабкі сторони (з огляду саме на проводжуване дослідження), які будуть розібрані та проаналізовані в подальшому. При цьому, те, що називається «слабкими місцями» можуть не бути такими з точки зору іншого підходу. Ми лише констатуємо наявність чи відсутність деяких методологічних та методичних компонентів, можливостей та рекомендацій, які релевантні саме цілям проведеного аналізу. Окрім того, незважаючи на вищесказане, очевидно, що використання певної методології не може не створювати нові слабкі місця, а також має певні установки на отримувані результати використовуваним способом наукового пошуку, проте, максимально позбутися цього і є одна з цілей аналізу.

Так, маємо звернутися до короткого історичного огляду розвитку підходів до розгляду політичних процесів. Найбільш послідовною видається наступна періодизація розвитку методологічного та методичного аспектів концепту «політичний процес»:

1. Інституційний/Неоінституційний етап.
2. Біхевіоралістський етап.
3. Системний, структурно-функціональний етапи.
4. Теорія раціонального вибору.
5. Дискурсивна теорія.

Інституційний підхід до аналізу політичних процесів – відображення чи не першої спроби політичної науки визначити та виокремити предмет свого дослідження. Категорія «інститут» виходить із того часу, коли політологія знаходилася під значним впливом теоретичних позицій держави та права і виражає максимально нормативну спробу окреслення предметом дослідження певної сукупності органів, що визначені правовим чином для відтворення влади на певній території.

Інституціоналізм є однією із найстаріших наукових парадигм політичних досліджень (він зародився на початку XX ст. у той період, коли політична наука ще не вийшла із пут теорії Держави та Права). Тому, політичний інститут, передусім розуміється в контексті права і представляє собою, як зазначає С. Патрушев, виключно державний інститут, що дозволяє шляхом розподілу владних повноважень, реалізовувати політичний курс [83].

Основними представниками інституційного підходу вважаються В. Вільсон, Г. Картер, Д. Брюс та ін. Основну увагу представники напряму політичного інституціоналізму приділяли, таким чином, саме інститутам держави, що оформлені в формально-правовому полі та регулюють політичний процес з огляду тих функцій, владних повноважень та інструментів, що знаходяться в їх розпорядженні. Вони досліджували правові аспекти державного управління, а саме конституційні документи та реалізацію їх положень на практиці. Д. Істон стверджує, що політична наука того часу виходила із позиції про те, що конституційні та правові укладення, що стосуються прав та привілеїв носіїв державних посад повністю відповідають їх реальним політичним діям [42]. Таким чином, розуміння політичного

процесу виходило з того, що він є лише похідною формою діяльності політичних інститутів.

Важливо також зазначити, що в рамках класичного інституціоналізму до інститутів, як вже було сказано, відносилися лише державні органи, організовані в рамках формально-правового поля. Класичний інституціоналізм виходить з положень холізму та представляє індивідуалістичні інтереси, виходячи із характеристик інститутів, які детермінують соціальну поведінку окремих індивідів. Важливу роль у такому дослідженні відігравали питання історичної приємності (зародження нових інститутів як продовження політичної традиції окремих держав), запозичення інституціональної структури одних, більш «розвинених» країн іншими; акультурації (екстраполяція не лише часткового досвіду більш «розвинених» країн, а спроба відтворення ціннісного зрізу культури, через прийняття владних рішень для підготовки необхідного плацдарму для створення запозичених інституційних моделей) [89].

Основним методичним інструментарієм для класичного інституціоналізму, виходячи із завдань, виступали здебільшого загальнонаукові методи: історично-компаративний та традиційний описово-індуктивний метод, які використовувались політологами того часу, як зазначає Д. Істон [42], латентно. Методологічний та методичний інструментарій не знаходилися в полі розгляду, а отже, опосередкованість результатів дослідження його інструментами не викликала сумнівів. Все це стало основою для проблемних місць теорії класичного інституціоналізму: низький рівень пояснювального потенціалу теорії у політичному просторі, що стрімко розвивався; якоюсь мірою, ненауковість підходу із низьким рівнем розробленості методичного апарату, що верифікується; окрім того, даний підхід не враховував неформальної сфери політичного процесу, вплив якої ставало все більш складно виключати із поля аналізу; недостатній рівень прогностичного потенціалу дескриптивної теорії.

Отже, інституціональний підхід до розгляду політичного процесу ще не визначав вплив неформальних структур на політичний процес та не приділяв їм уваги. Теорія носила здебільшого дескриптивний характер та мала на меті скоріш опис формальних моделей функціонування політичного процесу, аніж побудову всеохоплюючих пояснювальних теорій. Безумовно, класичний інституціоналізм змінювався та розвивався протягом свого становлення та затвердження як однієї з ключових парадигм політичного знання. Із плином часу, інституціоналізм ставав скоріше партикулярним методом, який застосовувався в різних дослідженнях. Так, можемо сказати, що для дослідження вагомим, з точки зору інституціоналізму, стає акцент на інституційних акторах, які репрезентують гегемонні контексти через свої виступи і промови.

Наступним етапом розвитку розуміння політичного процесу став *біхевіоризм*. Варто одразу відзначити, що політичний біхевіоризм має мало спільного із біхевіоралізмом. Теорія біхевіоралізму була сформована приблизно в той же час в рамках психологічної науки. Проте, якщо для біхевіоралізму ключовими є питання стимулів та реакцій (Уотсон) та оперант поведінки (Ф. Скіннер [176]). То для політологічного середовища, вона лише означала акцент на поведінці людей (що теж можливо визначити не для всіх теорій, що знаходяться в рамках даного напрямку). Що дійсно було схожим, так це апеляція до позитивізму. Дійсно, біхевіоризм і біхевіоралізм мають своє коріння в позитивізмі. Так, це можна визначити через підхід до отримання знання та визначення тих ключових аспектів теорії, які набули актуальності. Біхевіористи визначали політичну науку на кшталт природничої, що має стійкі закони верифікації отримуваних результатів та суворий підхід до обраних методів та інструментів збору даних.

Методи, на даному етапі розвитку, стають проблемним питанням. В рамках наукового середовища стає очевидним, що отримані результати, а отже й можливі прогностичні моделі, залежать від того, яким чином дослідник

організовує науковий інструментарій дослідження. Надається перевага кількісним (формальним) методам, які хоча й не витісняють якісні, проте породжують «дивний» синтез методів, відкидаючи ідею «здорового глузду» в рамках наукових досліджень. Незважаючи на умови, які призводять до формування біхевіористського перевороту в політичній науці, наукове середовище на цьому етапі відсторонюється від взаємодії із реальною політикою, у намаганні побудови наукових доктрин як реалізації принципу абсолютної незалежності суб'єкта-дослідника до аналізованого об'єкта.

Біхевіоризм виходить із трьох системостворчих положень стосовно теорії: 1) теорія має бути внутрішньо логічною; 2) теорія має бути такою, що включена в систему пояснень певного феномену, який намагається пояснити з огляду на інші теорії, що існують в поясненні цього феномену; 3) теорія має бути такою, яку можна емпірично перевірити та довести [42].

Основні представники біхевіоризму – Манхетенська та Чиказька школи. Розмірковуючи про методологічні засади вивчення політичного процесу, слід зазначити, що біхевіорелістичний етап ознаменувався низкою вимог до політологічних досліджень, деякі з яких є актуальними і для даного дослідження. Згідно Д. Істону [41] для біхевіоризму властиві наступні ключові фактори:

1. Закономірності, такі, що можна віднайти в політичній поведінці та можуть бути виражені в теоретичних твердженнях. Загалом, як вже зазначалося, більшість зводить біхевіоральний підхід до вивчення поведінки індивідів, тим більше до формули, що певною мірою перейшла з психологічного розгляду «*стимул + реакція = поведінка*». Проте, це не зовсім так. Ідея біхевіоризму набагато ширша і дозволяє включати в аналіз як більш складні теоретичні моделі, так й зовсім різні за своїми акцентами доктрини. Яскравим прикладом є теорії самого Д. Істона, що значно розширює розуміння біхевіорального підходу до політичного процесу.

2. Верифікація: цей пункт можна розділити на дві ключові позиції:

2.1. Кожна теорія має бути такою, що К. Поппер називав «фальсифікаціонізм» [94]. Тобто, теорія має бути сформульована таким чином, що її можна перевірити емпіричним шляхом, отже, не повинна містити положень, що визначені як засадничі, проте такі, що не можуть бути емпірично перевірені, а тому, із необхідністю має існувати можливість її спростування.

2.2. Будь-які результати політологічного дослідження мають містити стійкий методичний апарат, що за прикладенням інших науковців тієї ж стійкої інструментальної моделі до того ж масиву даних давали б той самий результат [1].

3. Суворість методів та методик дослідження. Витікає із попереднього пункту і означає підвищену увагу серед дослідників до організації наукового пошуку: побудови і прикладення інструментальної моделі дослідження; суворість операціоналізаційних правил; відбір індикаторів того чи іншого феномену і т.д.

4. Квантифікація. Використання математичних моделей при дослідженні соціально-політичних процесів; статистична формалізація отримуваних даних.

5. Цінності. Політичне дослідження для прибічників біхевіоризму має бути абсолютно об'єктивним. Як пише Д. Істон: «Біхевіористи приймали вихідне положення позитивізму ..., що дослідницька діяльність може бути вільною від цінностей та нейтральною у цінністному відношенні» [41, с. 7].

6. Систематичність. Емпіричне дослідження спрямоване на розширення вже існуючих теорій та всебічне доповнення ґрунтованих на них гіпотез.

7. Чиста наука. Спрямованість на встановлення зв'язку між теоретичним розумінням політики та прикладенням теорії до практичного розв'язання нагальних проблем (проте цей пункт є доволі суперечливим, скоріш він є одним із предметів опозиції до класичного біхевіоралізму постбіхевіоралістичного етапу).

8. Інтеграція. Інтеграція політологічного знання із іншими соціально-політичними науковими дисциплінами.

Більшість із наведених параметрів й досі здаються необхідною умовою будь-якого дослідження, а крім того, деякі із вказаних положень (а саме ті, що торкаються методичної частини побудови наукового дослідження) стають системоутворючими в контексті проводжуваного аналізу. Так, в рамках дослідження, ми також виходимо із позицій методичної верифікації, будуючи дослідження таким чином, щоб дані, які отримуються, не залежали від позиції спостерігача, що їх виділяє; квантифікації, що виражена у використанні математичних формул та моделей при дослідженні дискурсивної структури та ін. Важливо зазначити, що біхевіоризм загалом більше методологічний базис із нестійкими епістемологічними критеріями. Так, деякі із вказаних положень, окреслюють можливості трактування категорії «політичний процес» при цьому, вони допускають й значні відмінності, які більш наочно продемонстровані наступними підходами, які можна формально віднести до біхевіорального етапу, а саме: структурно-функціональний та системний підходи.

Структурно-функціональний методологічний підхід є однією із форм біхевіоризму, який, проте як суттєво опонує доктрині, так і знаходиться в її межах, через реалізацію певних аспектів, зазначених вище. Так, він також орієнтований на соціальну дію окремих індивідів або об'єднаних груп [82], проте суттєво відрізняються методичні кроки насамперед до аналізу.

Методична складова структурного функціоналізму представлена, передусім «аналітичним реалізмом» [80; 81; 82]. В рамках якого постулюється відірваність теоретичних побудов від емпіричних конкретних систем. По суті, це можна вважати одним з головних досягнень даного підходу, який зазнав низку критичних зауважень в подальшому. Даний метод передбачає, що завдання науки – теоретичні побудови щодо емпіричних фактів, але в достатній мірі дистанційованості. Теорія не повинна відображати пласт

«реальності», а лише створювати можливості її категоризації, в тому числі і через редукцію стосовно деяких її елементів. При цьому позитивістське трактування, що поділяється в рамках біхевіоральної традиції, сприймається як тотальна аналітична редукція, що призводить до відходу від соціальних наук і переходу в площину фізичного світу, який є реалізацією базових поведінкових механізмів функціонування суспільства, але не уявляється теоретично достатнім для постулювання деяких закономірностей, наявних всередині соціальних систем. Суть, суспільство може бути розглянуте як сукупність систем і підсистем для кожної з яких можна вивести суворий набір правил функціонування, а крім того, сукупність інструментальних описів окремих елементів, що призводить до можливості її перекладу в аналітичний апарат. Існуюча відмінність є аспектом теоретичної моделі, що створює інструменти аналізу емпіричного пласту. Так, система в розумінні структурно-функціонального підходу не зводиться до самої структури «реальності», але при цьому виконує важливу теоретичну роль, допускаючи проведення аналізу і можливості побудови теоретичної моделі емпіричної даності.

Можна сказати, що структурно-функціональний підхід знаходиться в тісному зв'язку з системною методологією. Для нього в тій же мірі мають значення окремі системи і підсистеми. Ключова відмінність, таким чином, полягає в акцентах аналітичного заломлення. Так, даний підхід орієнтований, насамперед на виявлення функцій окремих систем (культурна система орієнтована на функціональну частину поведінкових патернів, політична система на створення легітимності для соціальної та інших систем, а крім того, вона відповідає за досягнення колективної мети [82, с. 50].

Для структурного функціоналізму можна вивести ряд базових абстрактних категорій, які дозволяють організовувати масив подальших операцій над аналітичними елементами структури (згідно з логікою самого структурно-функціонального підходу). Найбільш абстрактними в цьому сенсі

концептами виступають: поняття системи (що включає функціональне трактування) і соціальної дії. Співвідносно цих концептів, можна розглядати сукупність систем (як нову систему), що складається з культурної системи (виконує функцію відтворення поведінкових патернів (тобто, соціалізації); соціальної системи (функцію інтеграції діючих елементів (під цим маються на увазі інтеграція окремих індивідів в спільноти, які здатні артикулювати спільні інтереси (не свої, але системні) для реалізації інших функціональних аспектів загальної моделі теоретичної системи); системи особистості (функція досягнення мети); поведінковий організм (функція адаптації) [80, с. 98-99]. Політичний процес – це процес, що веде до прийняття рішень, що є почасти «політичною боротьбою» між групами інтересів [82, с. 47]. Так, розуміння політичного процесу набуває стійкого процесуального-функціонального характеру, що через функціональність систем та підсистем еволюціонує в «необхідних» системних напрямках.

До основних недоліків підходу зазвичай відносять те, що: структурний функціоналізм не виробив відносно точні формулювання, що описують мікрорівневі процеси; в межах методології не приділялося достатньої уваги до приватних дій внутрішньосистемних елементів; відсутність чіткого теоретичного інструментарію щодо соціальних і політичних конфліктів.

Позитивним аспектом, таким чином, структурного функціоналізму щодо форми знання загалом і політичного процесу зокрема, є проведення відмінностей між існуючими емпіричними формами та теоретичним зображенням цих форм, що виражається як сукупність функціональних систем, що спрямовані на підтримку зводу поведінкових патернів і адаптацію системи до зовнішньосистемних умов. Що дозволяє формулювати більші та складніші моделі, які відображали б зв'язки емпіричних систем, включаючи в сферу дослідження політичного процесу макрорівневі показники і структури, і, крім того, формулювати науковий інструментарій дослідження більш широко, інкорпоруючи, в якості ключових абстрактних формул, елементи з

інших площин знання, що дозволяє проводити мультидисциплінарне дослідження. Саме цей аспект структурно-функціонального підходу було використано для побудови теоретичної моделі дискурсу. Звісно, підхід до дискурсу як структури загальним чином відрізняється від того, що собою являє структура для описуваного підходу. Окрім того, на даному етапі наукового знання (в тому числі й через дискурсивний підхід), кількість підсистем значним чином збільшується (наприклад, культурна підсистема вже не є гомогенною). Втім, структурно-функціональний підхід дозволяє виділити політичний процес як систему, відображену в дискурсивній структурі на теоретичній площині, зобразивши її як основу окремих артикуляційних практик суб'єктів дискурсу.

Іншою біхевіоральною формою політологічної теорії є системний підхід, засновником якого є Д. Істон, що найбільш повно і точно дав визначення системі, сформулювавши її в політичному контексті (на відміну від Т. Парсонса, який все ж підходив до політичної системи із позицій соціології). Так, до системного підходу можна також віднести ті ж біхевіоральні принципи наукової теорії. Системний підхід, формально, як вже було вказано, є досить схожим щодо формулювання основних теоретичних засад та яким чином трансформувалося розуміння політичного процесу. Політичний процес в обох методологічних підходах розуміється як система, акценти змінюються лише щодо того, які її аспекти виходять на перший план в теоретичній моделі дослідження. Так, для структурно-функціонального підходу, акцент робиться, насамперед, на структурні зв'язки всередині системи, для того, щоб виявити функціональні обов'язки всіх її складових.

В рамках системного ж підходу, можна виділити декілька ключових висновків: по-перше, звертаючись до робіт Д. Істона можна констатувати, що якщо брати за основу доведене твердження, що в рамках системного підходу політичний процес може трактуватися як «динамічна форма політичної системи» [92]. Системний підхід Д. Істона, щодо даного явища є таким, що

розглядає політичну систему (а отже, певною мірою і її динамічну складову «політичний процес») з огляду на такі ключові аспекти: політична система знаходиться в межах фізичного, біологічного, соціального та психологічного середовищ в яких вона функціонує і з якими із необхідністю повинна взаємодіяти, а тому не може бути представлена поза ними; така взаємодія може бути представлена як багатомірний комплекс процесів, в яких реалізовано та типологізовано елементи «входів» та «виходів», які можуть бути визначені як артикульовані та агреговані владні рішення та дії, що направлені на підтримання стабільності системи через процес «адаптації» [142].

Категорія адаптації використовується як ключова функція політичного процесу. При цьому, її розуміння є ширшим, ніж класичне (щодо простого пристосування до зовнішніх умов). В рамках системного підходу, насамперед в тому, як його розвивав Д. Істон, процес адаптації є теоретичним інструментом, який дозволяє відмовитися від розгляду у якості головної функції політичної системи досягання «стабільності» або «точок рівноваги» і переводить адаптаційні механізми в площину таких реакцій, які політична система створює з огляду на те, щоб змінити як внутрішні, так і зовнішні умови існування щодо себе, виходячи із цілей, виражених у діях, певних політичних акторів всередині системи.

Процес адаптації, таким чином, в рамках методологічної основи дослідження розглядатиметься в подальшому, проте, варто зазначити, що адаптаційний механізм політичної системи, що використовується в «класичному» системному підході розглядається як теоретичний механізм розмежування. Проте, інкорпоруючи й даний тип розуміння в теоретичну площину, в даному дослідженні вона розуміється трохи іншим чином з точки зору адаптації політичної системи до дискурсивного середовища. Так, будь-які аспекти, проводжувані в політичному середовищі виділяються з огляду на дискурсивну структуру, відповідно до неї та через ті самоактуалізаційні

механізми, які нею передзадані. Отже, політична система, в рамках системного підходу, не може розумітися як закрите явище. Через що, використання деяких системних наробок слугує цілі демонстрації незавершеності політичного процесу, його опосередкованості й обумовленості іншими (насамперед мова йде про дискурсивні) явищами. При цьому, адаптація не виражена в свідомій діяльності окремих акторів із метою досягнення політичною системою певних станів. Мова йде про неможливість репрезентацій тих чи інших явищ, позицій, ідей тощо, поза передзаданими дискурсивними засадами, що таким чином, знаходяться у складній системі взаємозв'язків із політичним процесом, з одного боку, виступаючи основою для можливих трансформацій, а з іншого, залежачи від них.

Що стосується системи, то можна говорити, що системність може бути визначено у зв'язку із відповідністю окремих явищ системним показникам. Для наукової редукції аналізовані явища можна звести до системи, яка має складатися із деякої підмножини таких елементів, що з необхідністю матимуть стійкі функціональні зв'язки між собою. Окрім того, аналізована система має виходити із параметру цілісності [123], яка слугуватиме інтегративним механізмом, що дозволяє проводити розмежування як між іншими елементами, так і між системами загалом. Виходячи із цих позицій, в рамках дослідження дискурсивна структура розглядається як окрема «система», явище, що існує в теоретичній площині, визначаючи його «межі» та напрями впливу на політичний процес.

Важливою науковою новизною системного та структурно-функціонального підходів є, окрім іншого, запропоноване розуміння можливостей наукової редукції «політичного життя» із зведенням його до активних підсистем, це дозволяє проводити, із дотриманням системних та наукових критеріїв поділу, як окремі наукові розвідки явищ політики, так і значні описи, інкорпоровані в інші дослідження.

Отже, біхевіоральний етап ознаменувався найбільш послідовними теоретичними макроструктурними розробками стосовно політичного процесу та політичної науки загалом. Це мало як зазначені позитивні сторони, які дозволили по новому інтерпретувати політичний процес, так і негативні, які виражалися, насамперед в тому, що Д. Істон характеризує як основу для розповсюдження постбіхевіорального етапу, ознаменовуючи новий етап як відповідний до «кредо релевантності», що полягає у наступних пунктах (Д. Істон надає сім параметрів, проте, вони були переформатовані таким чином, щоб об'єднати в аспекти, що можуть бути з більшою мірою віднесені саме до методологічної та методичної характеристики політичного процесу) [41]:

1. Біхевіоральні дослідження втрачають зв'язок із реальністю та зміст має передувати техніці.

Політичне знання має зосереджувати свою увагу не на методологічних основах та методичних інструментах, а на тому, яким чином дослідження є релевантним нагальним політико-соціальним проблемам, тому перевага з необхідністю має надаватися тим формам знання та можливим шляхам подолання політичних проблем та криз, які є наявними перед суспільством. Відхід від теорії першого та другого рівня, на користь теорії, що зможуть бути інкорпоровані в структуру нагальної політичної дії.

2. Емпіричний консерватизм біхевіорального етапу.

Виражений насамперед в тому, що множинність політичних досліджень організована таким чином, щоб підтримувати існуючий акцент на теоретичних макрорівневих розробках, заважаючи фактичному розумінню отримуваних дослідницьких висновків.

3. Вивчення та конструктивний розвиток цінностей.

Повернення епістемологічної складової до політологічного аналізу та визначення ціннісних та гносеологічних параметрів дослідження, як таких, що здатні впливати на отримувані висновки. Так, політична наука не може

визначати ціннісну нейтральність та об'єктивність як власних методологічних установ, так і тих трактувань, результатів до яких вони приводять.

Так, інші тези здебільшого стосуються статусу самого дослідника як можливого актора в рамках політичного процесу та його моральних та громадянських зобов'язань. Отже, такі позиції стали необхідною умовою трансформації структури як політичного знання загалом, так і підходів до політичного процесу, що знаходить свій вираз у подальших підходах, які тією чи іншою мірою формують свої позиції як певну антитезу біхевіоральним установкам. Дані критерії, окрім іншого, впливають і на проводжуване дослідження тією мірою, якою дискурсивний підхід визначається як ангажований. Дійсно, в рамках дискурс-аналітичної традиції, важливим є постулювання неможливості повної незаангажованості суб'єкта-дослідника, будь-які дослідницькі пошуки, в рамках дискурсивного аналізу, мають бути засновані на тому, щоб висвітлювати не лише існуючі проблеми, а й відношення до них, шляхи вирішення та роботу в напрямі їх подолання.

Специфіка *неоінституціоналізму* відносно класичного підходу полягає в зміні розуміння самого ключового предмета – політичного інституту. Якщо для класичного інституціоналізму політичний інститут – це до кінця регламентований і передзаданий з позиції держави елемент, то для нового інституціоналізму інститут не лише формальна державна структура або збірка правил. Інститут – це сукупність як формальних, так і неформальних правил, образів і стереотипів, «обмеженості людської раціональності» і політичних дій окремих індивідів, вся сукупність показників, які регламентують політичний процес і формують політичну систему певним, історично обумовленим чином. В якомусь плані неоінституціоналізм продовжує логіку, задану структурним функціоналізмом, розширюючи можливості та трактування до рівня об'єднання, відповідаючи на сформовані в суспільстві і науці виклики, з приводу пояснення політичного процесу і є певним синтезом

ідей класичного інституціоналізму, теорії раціонального вибору і біхевіоризму.

Складно дати визначення тому, яким конкретним чином розуміється політичний процес в рамках даного підходу. Неоінституціоналізм все ж є не суворою методологією, а скоріше сукупністю підходів, що об'єднані певним чином під егідою декількох ключових ідей: теорії суспільного вибору, теорії агентських відносин, теорії регулятивних структур [83, с. 160], а також теорії раціонального вибору. Втім, намагаючись представити відносно узагальнене розуміння політичного процесу в межах даного підходу, можна вивести кілька його ключових аспектів, до яких так чи інакше апелюють хоча б більшість з множинного розгалуження. Так, політичний процес розглядається як сукупність діяльності формальних і неформальних інститутів, вислідної форми дій окремих індивідів як обмежено раціональних суб'єктів.

Іншою важливою особливістю, з точки зору розгляду методологічних підходів є методичний інструментарій, який використовує та чи інша доктрина. Так, важливе значення для проводжуваного дослідження неоінституціоналізм має через введення в широкий науковий обіг методів кількісного аналізу (що безумовно позначено впливом поведінкової революції в рамках політичної науки) в поєднанні з формальним розглядом державних та громадських структур, спільних історичних умов функціонування окремих елементів, а також методів компаративного (насамперед «асинхронного») підходу (які дозволяють отримати нову форму знання, що відрізняється від дескриптивного аналітичного підходу до окремих історичних моделей, з метою отримання незвичайних висновків, при суворому використанні методологічних посилок) [85].

Теорія раціонального вибору є відносно змістовним допущенням, натхненним біхевіоралістськими напрацюваннями щодо питання позицій, що лежать в основі прийняття рішень тими чи іншими суб'єктами політики. Політичний процес, таким чином, представляється як результат діяльності

раціональних індивідів. Як вказує Д. Істон [42] даний підхід заснований або на розумінні раціональності як єдиновірного опису діяльності окремих індивідів, або як науковий прийом, що дозволяє редукувати, а отже й пояснювати, діяльність окремих суб'єктів в певних умовах.

Так варто відзначити, що положення теорії раціонального вибору засновані на наступних методологічних основах [89]:

- методологічний індивідуалізм, що виражається в переході від холістичного до індивідуалістичного розуміння сутності політичного процесу, так, політичні структури та соціальні феномени вторинні щодо діяльнісних індивідів, що організовують політичну і соціальну діяльність шляхом створення інститутів та інституцій для реалізації власних інтересів, а отже, саме окремі індивіди зі своїми цілями і мотивами виступають основою для вивчення;

- егоїстичність індивіда, що виражається як необхідна умова для максимізації власної вигоди, причому використання терміну «егоїзм» не означає щось з негативними конотаціями, швидше, це форма існування, при якій дані теоретики розглядають будь-яку усвідомлену діяльність індивіда по досягненню власних потреб з допущенням їх превалювання над категоріями «загального блага»;

- раціональність індивідів, яка, виступає, крім іншого, позицією, що створює низку ключових відмінностей в методології раціонального вибору. Так, дослідники Д. Грін та І. Шапіро [26] вказують (в рамках критичного дослідження теоретичних посилок теорії раціонального вибору), що раціональність постає в двох проявах: змістовному і беззмістовному. До беззмістовного варіанту дослідники відносять теорії, представники яких спираються на таке розуміння раціональності, при якому діяльні суб'єкти виходять з максимізації ефективного розподілу наявних ресурсів для досягнення власної мети. До змістовних відносяться дослідження, в який постулюється не тільки сама раціональність, а й допоміжний критерій, що

дозволяє визначити коло переслідуваних цілей та інтересів діяльних суб'єктів (економічна вигода, влада і т.д.) [26];

- діяльнісне індивідуалістичне середовище. Так, виходячи з перерахованих вище тез, можемо сказати, що індивід, який розглядається як раціонально-егоїстичний, при цьому знаходиться в середовищі таких же індивідів, а тому з необхідністю повинен організовувати свою діяльність щодо власних уявлень про вигоду таким чином, щоб знаходити точки дотику з іншими індивідуалістичними суб'єктами, а тому, для артикуляції та агрегації своїх інтересів і реалізації поставлених завдань повинен ініціювати об'єднання, ґрунтуючись на спільності поглядів і цілей.

Найбільш значним для теорії раціонального вибору є покладання в діяльнісному світі раціональних суб'єктів, які виступають ключовим моментом в організації політичного процесу. Отже, вони з необхідністю володіють не лише достатнім рівнем інформації щодо власних переваг, але також і можливістю повної структурації даного набору для того, щоб досягти потенційних завдань. Політичний процес, таким чином, розуміється в контексті їх діяльності з реалізації власних інтересів.

Стосовно методичної частини організації досліджень можна сказати, що тут превалює, передусім моделювання, що засноване на постановці амбівалентних завдань з множинністю гіпотетично можливих результатів, але таких, що призводять до формально найбільш ймовірного вирішення через розуміння раціональності суб'єктів.

Теорія раціонального вибору з одного боку є чи не найбільшим опонентом дискурсивного аналізу з точки зору епістемологічних засад, а саме розуміння суб'єкта, з іншого боку, в рамках дослідження використовуються методичні напрацювання даної теорії з огляду на практичну побудову дослідження (насамперед моделювання) для того, щоб побудувати модель дискурсивної структури.

Дискурсивна природа сучасного політичного процесу. Теорія дискурсу виникла в кінці 1970-х років як інтелектуальна відповідь на проблематизацію основної (найбільш поширеної течії) теорії в результаті подій травня 1968 року, критику структуралістської теорії мови, культури і суспільства, а так само кризи марксизму перед обличчям утвердження неоліберальної і неоконсервативної гегемонії. Теорія дискурсу, однак, не намагалася створити новий теоретичний апарат, що складається з набору основних припущень, деяких чітко визначених понять, таксономій і ряду готових аргументів, що розкривають механізми швидко мінливого суспільства. Натомість вона запропонувала нову аналітичну перспективу, яка зосереджувалася на правилах та значеннях, що зумовлюють побудову соціальної, політичної та культурної ідентичності [141].

Аналітичні інструменти з точки зору понять, аргументів та ідей були розроблені (розвинені) в конкретних теоретичних і емпіричних контекстах, а їх загальна обґрунтованість була обмеженою і обумовленою нескінченними коригуваннями і переінтерпретаціями. Відкритий, умовний і теоретично полівалентний характер нових теорій дискурсу привернув велику кількість вчених, які відкрили в ній протиставлену основу для вивчення нових інтелектуальних можливостей, заснованих на постструктуралістських і постмодерністських уявленнях, які більш детально будуть розглянуті в наступних підрозділах.

Отже, провівши оглядовий розбір наявних підходів до визначення політичного процесу, важливо перейти до розуміння його дискурсивних трактувань та особливостей. Так, сучасний політичний процес є складною структурою, яка поступово інкорпоровала безліч аспектів, які раніше не визначалися в даних концептуальних межах. Це, в свою чергу, призвело до появи мультидисциплінарних підходів, які прагнуть провести дію редукції всієї складності і різноманітності політичного процесу, для отримання необхідних специфічних знань. Однією з таких методологій є дискурс-аналіз.

Різність трактувань політичних категорій в різних емпіричних підходах не дозволяє сформувати чіткий узагальнюючий погляд на політичне середовище, який би розділявся усіма, або хоча б більшістю теоретичних шкіл в рамках зазначеної методології. Проте, можна надати визначення основної категорії політичного процесу, через використовувану в даному дослідженні методологію, а саме постструктуралістську теорію дискурсу. Отже, політичний процес – постійних рух, перехід із одних станів до інших. Особливістю дискурсивного трактування політичного процесу є те, що в розумінні, що пропонується в роботі, політичний процес завжди опосередкований гегемонним дискурсивним утворенням, яке цілком чітко задає напрямки дії, можливості аргументацій та окреслює все, що може бути сказано, окрім того, навіть те, як це може бути сказано, чи трактовано в рамках символічного утворення – національної (чи міжнародної) політики, сформованої як особлива семіотична система.

Політичний процес отримує свій вираз у тексті, окрім того, у всьому тому, що можна звести до тексту. Постструктуралістська теорія дискурсу, не формулює чіткий інструментарій для аналізу окремих аспектів політичного процесу чи до вивчення політичного процесу на середньому чи третьому рівні, проте залишає відкритими шляхи методологічного плюралізму, створюючи умови для всіх нових комбінацій та рекомбінацій наявних підходів до вивчення політики, їх синтезу із наявним прото- інструментарієм для отримання нових знань про політику і політичний процес як на мікро-, так і на макрорівнях. Політичний процес, таким чином, постає як мультискладова, тому повинен вивчатися міждисциплінарним способом.

З огляду на зазначене, і оскільки вказаний підхід уявляється найбільш адекватним щодо дослідження питань, що пов'язані із політичним процесом, ми зупинимося на ньому детальніше у наступних підрозділах. Окрім того, розглядаючи питання підходів до аналізу дискурсу, вважаємо логічним

розпочати із його епістемологічних засад, однією з найважливіших вбачається узагальнюючий підхід до трансформації суб'єктності в науковому полі.

1.2. Еволюція трактування змісту політичної суб'єктності в науковому полі

У сучасних політичних дослідженнях вкрай гостро стоїть проблема ідентичності. Вона привертає увагу рівною мірою як політологів, так і соціологів, культурологів та філософів. Це пов'язано із явищем, яке в політичній науці прийнято визначати як «криза ідентичності», що полягає в трансформації людської суб'єктності. Свій вираз це віднаходить у зростаючій невизначеності у світлі як зміни умов т. з. матеріального світу, так й у перегляді наукової спадщини, що окреслює традиційний суб'єкт соціально-політичного знання. Цей аспект особливо важливий з точки зору проводжуваного аналізу із тим, що використовуваний методологічний інструментарій заснований на певних епістемологічних засадах розуміння суб'єкта, у відриві від яких така форма дискурсивного аналізу неможлива. Отже, метою даного підрозділу є визначення теоретичної еволюції наукового концепту суб'єкта, а через це й доведення доцільності застосування постструктуралістської дискурсивної методології для аналізу політичного процесу.

Згідно С. Холлу, трансформація постсучасного суспільства наприкінці ХХ ст. обумовлена, передусім, фрагментацією культурних ландшафтів класу, статі, сексуальності та винесенням питань, що мають відношення до сфери особистого в політичний простір, що дозволило заново поставити питання людської суб'єктності та ідентичності.

Погоджуючись із періодизацією, запропонованою С. Холлом можна виділити три найбільш загальні теоретичні моделі наукового розуміння суб'єктності, доповнюючи їх важливими теоретичними напрацюваннями, що послугували теоретичній та практичній розробці суб'єкта

постструктуралістської теорії дискурсу [148]: суб'єкт епохи Просвітництва, соціологічний суб'єкт, постмодерністський суб'єкт.

Суб'єкт епохи Просвітництва бере відлік із явища, що визначається М. Фуко як «картезіанський момент», воно полягає у тому, що доступ до істини стає можливим при наявності лише самого акту пізнання суб'єкта, який почав вважатися єдиною необхідною субстанцією для розпізнання істини всередині самого себе, ставши єдиною умовою будь-якого наукового аналізу [112].

Що це означало для розуміння моделі суб'єкта? Приблизно наступне: суб'єкт, будучи умовою, мірою та межею істинності стає основоположним моментом в будь-яких теоретичних конструктах, вищою, само тотожною та абсолютною цінністю. Його ідентичність приймає форму незалежного стану. Для епохи Просвітництва людина – структура, яка у найсміливіших формах може буту набута через «переродження», проте загалом іманентна її сутності. Відбувається становлення та затвердження денотативної наукової метамови в моделі знання з презумпцією суб'єкта, в якій результати теоретичних та емпіричних побудов, безумовно, можуть бути помилковими у результуючих конструктах, проте не в своїх апіорно-прескриптивних засадах.

З розвитком наукової метамови: «кантіанським поворотом» в філософії, становленням позитивістського інструментарію і затвердженням соціології, відбувається перехід від сталої, класичної концепції суб'єкта, який тепер трактується в ключі детермінаційних категорій соціуму. Тобто, соціологічний суб'єкт – це суб'єкт, породжений позитивізмом, суб'єкт, що сприймається, аналізується та класифікується за ступенем взаємодії і в категоріях становлення (соціалізації) всередині соціуму. Наприклад, на думку Ч. Кулі, індивід є невіддільною частиною суспільного організму, яка розвивається за його подобою, набуває всі свої риси лише в зіткненні з різного роду громадськими структурами, за допомогою «соціального і біологічного успадкування» [57]. При цьому суб'єкт не скасовується як творець соціальних

значень. Це не єдиновекторно задана взаємодія, де людина займає позицію об'єкта гри соціальних значень (втім, таке визначення є анахронізмом). Органічний підхід робить акцент на значущості як суспільства для становлення індивіда, так і навпаки, індивідуального і унікального вкладу кожного окремого суб'єкта в розвиток і функціонування громадських структур.

Втім, суб'єкт продовжує зберігати есенціалістсько-іманентну сутність, яка ніби скульптура проходить огранювання громадськими структурами. Безумовно, дана соціологічна доктрина не єдино-представлена в науковій думці розглянутого відрізка часу. Даний перехід від наукового гуманізму до презумпції соціального повною мірою відображений, наприклад, в марксизмі, де людиноцентризм раннього Маркса, в якому людина представлена як форма чистої і невід'ємної свободи (що складає сутність суб'єкта) і є обґрунтуванням будь-якого політичного утворення, кінцевою телеологією якого є втілення цієї людської сутності. Приходить друга форма в розумінні суб'єкта характерна для сформованої і більш популярної форми марксизму. У «Німецькій ідеології» К. Маркс і Ф. Енгельс дійшли висновку, що людська свідомість є похідною формою матеріальних умов буття: «Не свідомість визначає життя, а життя визначає свідомість» [67, с. 25].

Свідомість – це завжди продукт соціальних відносин індивідів. З чого випливає, що абсолютно відчужений індивід (не лише від засобів виробництва, а й від сформованих соціальних відносин) не має якої б то не було об'єктивної форми свідомості, а тому не може вважатися суб'єктом.

Такий тип формування свідомості, а, отже, і суб'єктності ілюструється прикладом ставлення до природи, і, отже один до одного в первісних суспільствах. Страх перед природними силами – стадія протосуспільної свідомості, що є формою наділення природи божественними атрибутами («німецька ідеологія»), її існування можливе лише остільки, оскільки хід історії ще не дозволив діяльним індивідам трансформувати умови

матеріального буття. Першим кроком до встановлення іншого типу відносин (а тому і перехід до нової форми свідомості і суб'єктності) є первинна форма свідомості – усвідомлення необхідності спільної діяльності, тобто об'єднання в досить стихійну, але необхідну форму спільноти.

Далі, важливо відзначити, що Маркс і Енгельс вказують на той факт, що справжній поділ праці, що веде до нових форм помилкового трактування концепту людської свідомості, відбувається з того моменту, коли диференціюється фізична (матеріальна) і духовна праця. Це негативно позначається на понятті суб'єкта, тому що цей період пов'язаний з виникненням концепту свідомості, і допущенням його домінування над матеріальним світом, що призводить до висновків про неповторність і відособленість індивідуального над суспільним [67].

Таким чином, у класичному (пізньому) марксизмі акцент зміщується з конкретного, особистісного суб'єкта на суб'єкт надіндивідуальний, колективний, який підпорядкований матеріальним умовам. Суб'єкт розглядається не у формі вихідної трансцендентної сутності свободи, як в рамках раннього марксизму, або в світлі інстанції, яка володіє певним набором ментальних (метафізичних) характеристик. Він (суб'єкт) сприймається не інакше як чистий аркуш, неотесаний камінь, який проходить огранювання за допомогою впливу матеріальних умов (виражених в економічних і соціальних відносинах). Він являє собою не більше, ніж розвинений тип фізичних потенцій, що дозволяють йому встановити деякого роду взаємодію з умовами власного існування, по мірі розвитку удосконалюючи їх, а через них, й власну свідомість.

Можна ретроспективно зазначити, щодо нашого дослідження, подібного роду підхід задає наступні елементи розгляду суб'єкта, виводячи його із пут приватної організованості, проте, певною мірою редукує зовнішню складову щодо суб'єкта. З одного боку, в марксизмі (насамперед ми кажемо тут про пізні трактування) формується розуміння соціально обумовленого

суб'єкта, який більше не наділений характеристиками, що відрізняються від тих, які можна звести до фізичних, а з іншого відбувається істотне редукування систем, які здатні впливати на нього. Так, до них відносяться здебільшого лише економіка, адже соціальна сфера також є такою, що визначається економічно. Окрім того, в даній парадигмі наукового знання відсутні елементи організації рольових моделей, які може приймати суб'єкт, а він сам подається в ідеальній формі, складно екстрапольованній в практичну площину аналізу.

Іншою важливою віхою в розвитку розуміння суб'єктності, що, крім іншого, серйозно вплинула на дискурсивну методологію став психоаналіз. Головним чином, він розвивався в роботах З. Фрейда. Його виникнення і розвиток можна пов'язати як зі спробою вивести розуміння суб'єктності із пут соціологічної науки, надавши стійкі інструменти для розгляду, які будуть корисні як з точки зору культурологічного (в широкому сенсі), так із точки зору практично-психологічного аспектів.

Головним внеском психоаналітичної традиції стала апеляція до «несвідомого». Безумовно виділення пласта несвідомого як конституюючого вектору суб'єктності не є лише психоаналітичною інновацією, а має глибоке коріння, яке, при результуючому висновку можливо доповнити масштабною історіографічною базою, починаючи з праць найдавніших філософів. Втім, ми не ставимо собі за мету розгляд історіографії концепту несвідомого та / або історії психоаналітичної традиції. Звернення до психоаналізу обумовлено насамперед тим, що саме цій теоретичній парадигмі даний концепт зобов'язаний своєю широкою науковою (гуманітарною) популяризацією і вживанням. Крім того, той факт, що психоаналітична традиція вкрай складна і різновекторна – не підлягає сумніву. Тому, відразу обмовимося щодо того, що, як і в раніше поданій історико-науковій ретроспективі, ми маємо на увазі певний узагальнений (можливо навіть спрощений) теоретичний конструкт даної традиції, з метою виділення ключових елементів, які вплинули на

становлення і розвиток тієї моделі суб'єктності, яка представлена в роботі (а саме, постструктуралістській концепції суб'єкта).

Отже, на першому етапі свого становлення психоаналітична традиція являє – відмінне від домінуючого в цей час трактування “суб'єктності”.

З. Фрейд пропонує розділити (пласт того, що раніше вважалося свідомістю) на три частини: “Воно” “Я” “Над Я” [63].

Воно виступає величезним пластом несвідомого.

Я – тим, що ототожнюється (в даний історико-науковий період) із свідомістю (насправді є результатом внутрішніх інтерпсихічних бажань і потреб “Воно”, відфільтрованих (і тому сублімованих) за допомогою конструкту “Над Я”).

Над Я – інтеріоризований пласт культурних кліше, патернів і табу.

Отже, оминаючи ряд уточнень, можна сказати, що несвідоме в психоаналітичній традиції представлено відразу в декількох формах (приховане / латентне несвідоме, витіснене несвідоме; “Над Я”, тобто, соціальне несвідоме), крім того, вагоме місце займає концепція передсвідомого, що є опосередкованою ланкою / елементом між свідомістю і несвідомим. Виходячи з цього, необхідно позначити подвійну природу несвідомого, що має, з одного боку, трансцендентальні підстави, виражені в (“низинних”) в тому числі, але не виключно сексуальних бажаннях, комплексах, представлених в психіці кожного індивіда, а з іншого боку, несвідоме – низка партикулярних психічних процесів, що формулюють окремі частини несвідомого (передумовою такого розуміння служить той факт, що мова дешифрування символів несвідомого завжди являє собою суміш універсальних формул і контекстуальних асоціативних методик) [63].

Втім, несвідоме формулюється не на доступній для кожного мові, воно має свою “логіку”, а тому представлено у вигляді символів, метафор, обмовлень і лише той, хто має “ключ” для дешифрування цієї символічної мови зможе частково стикнутися з таємницею / чорним ящиком несвідомого.

Далі психоаналітична традиція трансформується в аналітичну психологію, в рамках якої функція лібідо, що лежить в основі несвідомого істотно трансформується в концепт колективного несвідомого, що є продуктом еволюції людського розуму, представленого у вигляді архетипів – базових елементів культури, схематичних і символічних, що розгортаються та доповнюються партикулярними культурними елементами [129].

Крім того, важливо відзначити, що психоаналітична теорія, наслідуючи певною мірою класичний трансценденталізм констатує поділ двох типів реальності: матеріальної і психічної (тобто даної в свідомості суб'єкта). Суб'єкт в рамках традиції стає подвійним, розщепленим між свідомістю і несвідомим, які більше не являють узагальнений концепт на виході.

Раніше нами була дана досить оглядова скорочена і жодним чином не вичерпна характеристика наукових підстав в розумінні суб'єктності в попередні історико-наукові епохи, метою якої було окреслити основні моменти домінуючого розуміння суб'єкта в науковому середовищі. Третій «етап» теоретичного розвитку концепту суб'єкта, що пов'язаний із постмодерністською течією і визначається насамперед в рамках ідеї «смерті суб'єкта», яка у найзагальніших рисах виражена у відході від концепту “людина”, імпліцитно стверджуючого наявність деякого “Я”, незалежно від того яким чином воно конституційовано. Таким чином, постмодерністський підхід також можна визначити в категоріях метафізики звільнення, усунення поліваріантних кайданів людської, соціальної або якої б то не було іншої форми екзистенції. Зазначені “завдання”, виконуються за допомогою нівелювання і деперсоніфікації дій, які стали результатом текстуальної деконструкції онтології. Позатекстова реальність, таким чином, перестає існувати не в тому сенсі, що стає не цікавою або другорядною для будь-якого суб'єкта, що пізнає, а в тому, що вона не може бути дана безпосередньо, у відриві від мови через яку її репрезентовано [32].

У зв'язку з цим, виникає низка закономірних питань, одне з найбільш поширених звучить так: «Чи не є такий підхід розвиненою ідеалістичною парадигмою, що заперечує буття субстрату поза його репрезентацією в мові?». Звинувачення в ідеалістичному характері постмодерністського наукового знання стало вже практично класичним (як би це не було парадоксально щодо постмодерну).

Відповідь на нього можна сформулювати посилаючись на теоретиків дискурс-аналітичного підходу, які в роботі «Постмарксизм без вибачень» [158] вказують, що: ставлення до будь-якого типу об'єкта (зокрема наводячи в приклад «камінь» або «молоток») як до естетичного предмету мистецтва або як знаряддя праці, або ж знаряддя для фізичного зіткнення – результат взаємодії індивіда з цим об'єктом, а, отже, це відношення залежить від тих чи інших форм «дискурсивної артикуляції», при цьому саме існування даного об'єкта в реальності є безсумнівним, акцент робиться на тому, що будь-який об'єкт стає значущим лише у взаємодії із суб'єктом, доступ і сприйняття якого обумовлені різного типу дискурсивними формаціями. Отже, подібного роду твердження / звинувачення виходять з плутанини в поняттях існування (як об'єкта матеріального світу) і сутності (феноменом), що являють “справжню” природу об'єкта. Більше того, тут важливо відзначити, що дискурсивність це не лише форма тексту, дискурсивність набагато складніший і багат шаровий феномен, що включає в себе і всі соціальні явища, тобто все, що так чи інакше має значення в семантичному просторі [158].

Отже, повертаючись до розглядаємого питання, необхідно зазначити, що постмодерністські інтенції в розумінні суб'єкта, так чи інакше пов'язані з ім'ям Л. Альтюссера, що хоч і не належить до даної філософської доктрини, проте, саме його «антигуманістична» концепція дозволяє виявити різницю між матеріальними умовами буття, структурованими (в деякій мірі) доктринами, опосередковуючими доступ до дійсності і свідомістю (яка

виступає в свою чергу як “специфічна форма несвідомого”) [2]. При цьому, домінантними виступають перша і друга сутності, формулюючи свідомість як повністю підконтрольну їм.

Отже, звертаючись до категорії “структурних утворень” необхідно зазначити, що відповідно до Л. Альтюссера, в основі опосередкованості емпіричного досвіду індивіда лежить суворо організована, частково формалізована структура під якою ним мається на увазі “ідеологія”, протиположною якій Л. Альтюссер вважає науковий тип свідомості [2]. Увага при цьому сконцентрована на тому, що ідеологічна форма свідомості, на відміну від наукової: по-перше, не в змозі надати повний спектр аналітичних концептів, що призначені для неупередженої категоризації та класифікації, отримуваних даних із метою досягнення “чистого пізнання”, даючи можливість визначення лише вектору в спробі незаангажованої репрезентації всієї сукупності соціального; по-друге, в рамках ідеології наявне превалювання практичної (такої, що А. Грамші визначав як “буденну”) над теоретичною (науковою) свідомістю.

Виходячи з цього, ідеологію потрібно розуміти як необхідну підставу для життєдіяльності суспільства. Втім, на думку Л. Альтюссера, відтворення необхідних умов існування “людських спільнот” можливе виключно за наявності хоча б у зародковій формі трьох складових, “схематично” сформульованих ним як складна “тотальність” – економіки, політики та ідеології [2], що безумовно йде в розріз з дискурсивною теорією, що розглядає дискурс у його всеосяжності: “все є текст” [32].

Вони (ідеологічні структури) такі, що «сприймаються – переживаються – визнаються» об’єкти культури, які впливають на людей функціонально, за допомогою такого процесу, який для них самих залишається прихованим [2]. Люди «переживають» свою ідеологію [3] аж ніяк не як якусь форму свідомості, але як об’єкт їх «світу», більше того, як сам їх «світ» [2].

Також, варто відзначити наявні розбіжності в підході Л. Альтюссера і дискурсивному аналізі. Пропускаючи очевидне і само собою зрозумілу невідповідність в термінологічному і теоретичному інструментарії. Важливим є те, що на відміну від дискурс-аналізу, у притаманному вченому марксизмі залишається можливим доступ до реальності як такої: «насправді в ідеології люди висловлюють аж ніяк не своє ставлення до умов власного існування, але лише той спосіб, яким вони переживають своє ставлення до цих умов; тим самим ми маємо справу з двома відносинами – із ставленням реальним і з ставленням «пережитим» або «уявним». Ідеологія, таким чином, є виразом ставлення людей до їх «світу», тобто (наддетермінована) єдність реального та уявного відношення до реальних умов їхнього існування. В ідеології реальне ставлення неминуче завуальовано ставленням уявним, яке швидше виражає якусь волю (консервативну, конформістську, реформістську або революційну), надію або ностальгію, ніж описує якусь реальність» [2], – за допомогою наукової мови, який, на його думку може відобразити реальність в «чистій» і неупередженій формі.

Л. Альтюссер здійснив значний внесок у розвиток дискурс-аналітичної теорії, трансформуючи розуміння суб'єктивності, вводячи необхідну компоненту у взаємодії людини і матеріального світу, зміщуючи тим самим вектор розгляду з індивіда до тих підстав, що цього індивіда допускають. Тобто, можна сказати, що поняття “ідеологічних структур”, висунуте вченим: стає епістемологічним індикатором, що вказувало на проблеми, які вимагали вирішення області вивчення, які науці тільки належало відкрити.

Іншою важливою віхою в розумінні суб'єкта, як нам здається, можемо вважати підхід Г. Маркузе, передусім ми говоримо про його концепції «одновимірної людини» [69]. Так, ми можемо сказати, що дослідницька методологія Г. Маркузе може бути окреслена в рамках фрейдомарксистського підходу, при цьому, акцент все ж робиться (як і в межах всього неомарксизму) на «гуманістичні» роботи раннього Маркса. Важливим

аспектом, в контексті досліджуваної теми є аналіз концепту «преформування» як форми закріплення умов розподілу і структуризації суспільства.

В межах даного підходу ще чітко проступає лінія, що відстежується і в роботах Л. Альтюссера, а саме, нарівні з існуванням деякого пласта («ідеологічного» або «тотально репресивного») затвердження не потреб, але самої форми підходу до категоризації дійсності також існують і «реальні» свідомість, потреби і т. д. Тобто, Г. Маркузе продовжує ту ж логіку підкріплення ідеологічної організації дієвості, з метою контролю над різнорівневими суб'єктами для підтримки самої форми капіталістичного самовиробництва в непорушному статусі, шляхом, насамперед, «преформування» [69].

Преформування – не просто вплив і поширення засобами мас-медіа деяких заданих трактувань дієвості, а сам процес формування індивідуалістичних передумов, що проникає в усі аспекти людського життя і відтворює себе в поведінкових патернах, маніпулятивних мас-медійних інформаційних потоках, наукових працях, мовленнєвих структурах, що призводить до такої форми організації дієвості, в якій індивід функціонує як «сублімований раб». Суб'єкт продовжує окреслюватися в межах ще не тільки і навіть не стільки мови, скільки ідеологічних передумов, що його формують. Втім, більш значущий сам аспект позиціонування суб'єкта як одиниці не наділеної свободою, навіть більше того, як такого, що нездатний розірвати ланцюг обмеженості власної несвободи в силу неусвідомленості даних обмежень. Стадія преформування, суть, в термінах більш пізніх методологічних трактувань марксизму починає розумітися як сукупність суб'єктних позицій, що окреслюють дискурсивно задані шляхи самоідентифікації індивідів.

Отже, з огляду на коротко розглянуті аспекти неомарксистських трактувань, можемо констатувати, що відбувається трансформація самого розуміння людини, яка тепер не виступає основою будь-якої теоретичної

побудови. Елімінується статус суб'єкта як незалежної ланки, що організовує розглянутий лад дійсності. Вона, таким чином, стає частиною об'єкта, на який, в бінарній концепції з презумпцією суб'єкта, спрямована його перетворююча, пізнавальна або будь-яка інша діяльність. Це означає, що він (суб'єкт) постає як структурна лакуна, щодо підпорядкованої, так і володіючої владою по відношенню (поки ще) до ідеології.

Вагомий внесок у розвиток та становлення концепції «смерті суб'єкта» уявляється концепт «габітус» П. Бурдьє. Так, можемо сказати, що концепт габітусу – уявлення про інтеріоризацію сформованих соціальних відносин, що засвоюється в процесі соціалізації на ранньому періоді та являє собою те, що в більш ранніх роботах П. Бурдьє описував за допомогою концепту «класового етосу», тобто «системи латентних цінностей, інтеріоризованих людьми з дитинства» [15]. Так, ця позиція в якій соціальні відносини, засвоюються на ранньому етапі, присвоюють окремим суб'єктам потенційно доступні позиції, які вони можуть займати не лише в рамках класичного трактування владного розподілу, а й визначати ставлення суб'єктів до певних соціальних і культурних проблем. Габітус – це ментальні внутрішньопсихічні структури, засвоєні соціально. Він є відображенням сформованої соціальної ієрархії. Це не означає, що всі володіють ідентичним габітусом, але вказує на те, що групи людей, що мають схожий соціальний статус з більшою ймовірністю матимуть спільні світоглядні, політичні та культурні установки. Габітус, таким чином, є як системою створення окремих практик, так і можливістю оцінювання практик [14]. Концепція габітусу, в свою чергу, тісно пов'язана з концепцією полів, в межах яких габітус формує і формується під впливом різних соціальних, культурних, економічних та інших аспектів.

Індивідам все ж залишається доступною форма вибору різних габітусних ролей в конкретних ситуаціях, які хоч і є відносно обмеженими як в силу інтеріоризованих позицій, так і в силу можливостей втілення тих чи інших дій в певних умовах, проте вибір здебільшого також продиктований

соціальним чином (наприклад через дії, що можуть бути трактовані як «правильні» з точки зору соціально-політичних спільнот до яких суб'єкт належить прямо та свідомо, чи несвідомо та опосередковано).

У межах нашого дослідження даного питання важливо відзначити, що такий підхід до суб'єкта є значним кроком у бік його абсолютного скасування. Так, незважаючи на деяку свободу окремих індивідів у виборі можливих шляхів реалізації різних габітусних схем в практичній площині, він (суб'єкт), продовжуючи неомарксистську традицію, скасовується як елемент соціальної системи, здатний незалежно створювати унікальні поведінкові і ментальні схеми, втрачаючи право самовизначення в різних як соціальних, так і інших полях, що засвоюються і розцінюються самим суб'єктом як власні інтерпсихічні утворення.

Окрім того, важливо визначити науковців, які попри частковий і супутній розгляд даного питання, зробили, тим не менш, вагомий внесок в його розвиток. До таких можна віднести, наприклад, Ж. Ф. Ліотара, який, в свою чергу, констатує небачений рівень еклектичності постсучасного соціального, культурного, політичного просторів, розмиття стандартизованих поведінкових і ментальних стереотипів і патернів, їх трансформацію в напрямку синтезу не синтезованого [65]. Ю. Крістєву, що акцентує увагу на тому, що суб'єкт не може бути повністю виключеним зі сфери теоретичного аналізу, вказуючи, що однією з основних (нехай і не єдиною) функцією мови є передача інформації від одного суб'єкта іншому, тому пропонує говорити про «процесуальний суб'єкт мови» [55].

Для Р. Барта, суб'єкт – певна позиція всередині мовленнєвого акту, яка не має іншого буття. Мається на увазі про неможливість розуміння суб'єкта як такого, що має деяку трансцендентну сутність, через те, що будь-який атрибут даної суті є нічим іншим, як певним словником, що складений без його участі і відсилаючий до нескінченного багатоманіття інших словників, цитат і значень. Отже, безглуздо говорити як про унікальність суб'єкта, так і

про наявність інтерсуб'єктних характеристик існування, що передують будь-якій моделі безпосереднього діяча [5]. Такий підхід породжує нескінченність семантичних значень щодо будь-якого явища або процесу, приводячи до абсолютного плюралізму наукових доктрин, які не мають об'єктивних підстав для визначення власних результатів в якості істинних. Таким чином, науковець (або читач в роботах Р. Барта), організовує емпіричний матеріал відповідно до деяких наукових уявлень, що знаходяться в основі даного спостереження, і вести мову про дані, що збираються подібним чином, релевантно виключно в рамках даного парадигмального підходу. Сам процес думки, в такому випадку не більше, ніж оперування сформованим словником і спроба його екстраполяції, що являє собою нескінченну зміну і доповнення одних термінологічних апаратів іншими [5].

Менш значущою з практичної точки зору, але все ж вагомою з точки зору теоретичного розкриття уявляється так само концепція інтерпасивності, що запропонована С. Жижеком. Інтерпасивність, суть, важливий елемент пізнього становлення і розвитку постмодерністської форми суб'єкта, яка позбавляє його не лише можливості усвідомленої діяльності в межах соціально-політичного поля. Вона більшою мірою переходить на рівень приватного, особистого досвіду, елімінуючи певною мірою можливість абсолютної фізичної наявності. Досліджуючи питання насолоди в епоху пізнього етапу постіндустріальної революції, через відчуження самої насолоди, що переноситься з Гегльянської моделі активності за допомогою іншого на пасивність за допомогою об'єктів, що створені людиною [36].

Найбільш важливо, як нам здається, зупинитися детальніше на ідеях французького мислителя М. Фуко, тому що складно уявити вченого, який би зробив більший внесок у розвиток не лише поняття суб'єктності, але і всього напряму дискурсивної методології. Його заслугою є те, що ним самим було визначено як відкриття нового простору думки, і, навіть більше того, він

вказав яким чином і в якому напрямку в цьому просторі необхідно просуватися.

Отже, для М. Фуко людина – істота мисляча, але спосіб і форми її мислення завжди опосередковані відносинами влади, які, в свою чергу, є структуруючим механізмом, природа якого полягає не в примусі або згоді, що представляють інструменти, але не логос влади, а в невідворотності впливу одних людей на інших. Фуко вважає, що вся попередня історіографія влади самоскомпрометована щодо пояснення цього феномену. Оскільки, усі здійснені спроби об'єктивації влади припускали істотне редуціювання даного концепту до його форм, як то влада політична, економічна і т. д., крім того, вони (дослідники) помилково визначали владу через механізми примусу та / або згоди то протиставляючи, то синтезуючи їх. Водночас, для М. Фуко примус і згода є тим, без чого неможливо уявити будь-яку владу, але разом з тим, вони є не більше ніж інструментами, що ніяким чином не співвідносяться із владною природою, що лежить, як уже було сказано, в полі незворотності взаємодії, а тому і впливу однієї людини на іншу, але такий тип впливу не обмежено виключно в комунікації або об'єктивній можливості (наприклад, фізичного перетворення будь-яких предметів).

Тому, для М. Фуко важливо досліджувати механізми та інститути, які відтворюють владні відносини на імпліцитному рівні (в різного роду соціальних інституціях, таких як в'язниці, психіатричних і освітніх установах) [114].

При цьому, важливим моментом в дослідженнях, що об'єктивують владне відтворення в соціальних інститутах будь-якого типу, є дослідження цього впливу не з точки зору самих інститутів, тому що таке дослідження завжди пов'язане з надмірним ризиком виявлення в самому об'єкті вихідного пояснення поняття, витоків і механізмів влади, що призводить до визначення влади через саму владу [113].

Для того, щоб зрозуміти яким чином питання влади співвідноситься з трансформацією суб'єктності необхідно визначити основні моменти щодо нього [114]:

- по-перше, щоб уникнути вузьконаправленого трактування концепції влади, М. Фуко акцентує увагу на тому, що владу неможливо набути або завоювати, вона не є щось, що саме виступає предметом боротьби, вона черпає себе (самовідтворюється) через безліч точок, відносини між якими можуть коливатися від антагоністичних до агоністичних;

- по-друге, відносини влади не є когерентною зовнішньою стороною різних відносин інших типів, тому їх неможливо відокремити від соціального тіла, зробивши винятковим предметом розгляду, вони, в свою чергу, іманентні будь-якому іншому типу відносин, відтворюючи диференціації та відмінності;

- по-третє, “влада виходить знизу”, що означає неможливість класичного протиставлення на тих, хто наділений владою і підлеглих (“пана” і “раба” в поділі Гегеля, наприклад) з презумпцією перших. Оскільки, “нижчі” точки соціального в розподілі владних ефектів є основою сукупної моделі (системи, яка ніколи не буває єдиною і суворо визначеною), що впливає надалі на усю безліч соціальних мікроцентрів (“мікро” при цьому, як уже було сказано, не має на увазі наявність “макро” центру) відтворюючи “гегемонічний ефект влади”;

- по-четверте, “відносини влади є одночасно й інтенціональними й несуб'єктними” [114, с. 130], що означає відсутність єдиного центру прийняття рішень або певної точки, що організує структуру, тому що наявність такого центру, згідно Ж. Дерріда [33] передбачає його трансцендентальний характер, а, крім того, такий центр, структуруючи структуру сам повинен знаходитися поза будь-якою формою структурування. Відносини влади – суть, відносини різних точок сили. Отже, те, що визначено як інтенціональність – типи рішень, що обумовлені владними диспозитивами, що може привести до висновку про те, що такого типу рішення є вторинною

структурою, але це не зовсім так. Важливо відзначити, що подібні “рішення” (політичні, наприклад) схожі з типом відношень між суб’єктом і дискурсом, це означає, що будь-яке рішення, хоч і безумовно детерміновано різного ступеня седиментованими структурами не може бути зрозуміле виключно в термінах традиції, воно, будучи чимось, що спирається на превалюючу епістему завжди деякою мірою трансформує її;

- і, по-п’яте, відносини влади з необхідністю припускають інституцію, що протистоїть або знаходиться з ними у відносинах, які визначаються як антагоністичні, але, згідно М. Фуко, апелюючого до того ж аргументу, що і П. Бурд’є та Ж. Бодрійяр [9], протиставлена субстанція вже включена в те, чому вона протистоїть, будучи її невід’ємною ознакою і доповненням, в силу того, що протиборча сторона, таким чином, приймає існування якогось концепту того, що намагається виключити на владному рівні як данність. Тому влада не має антагоніста, вона суть і власний антипод.

Насправді, елімінація суб’єкта покликана змінити його статус в метанарративі науки, в рамках якої суб’єкт виступає результатом суб’єкції, тобто дії необхідної для визначення його як предмету наукового аналізу. Де його характеристикою є, серед іншого, усвідомленість і визначеність соціальної ролі, яка в контексті вакації суб’єкта приймає форму однієї з численних форм самоідентифікації. Це призводить до того, що в сучасних політичних процесах дії індивіда деперсоніфікуються, будучи результатом детермінованості суб’єкта всередині дискурсивного поля, що надає йому можливі, але обмежені превалюючим (гегемонним) дискурсом шляхи суб’єктивації. Так, окремо взятий індивід, що покладається у своїй діяльності на низку стійких ментальних диспозицій, насправді, існує у вигляді фрагментарної ідентичності, обумовленої дискурсами.

Можемо сказати, що концепції є дуже різnorідними не лише в плані того, як вони описують деяку субстанцію «суб’єкта», привласнюючи або віднімаючи у неї деякі складові частини. Різниця також полягає і в тому, яким

чином відбувається концептуалізація і категоризація даної теми. Так, постмодерністська концепція суб'єкта визначається в основному в категоріях філософії, психоаналітичній і постпсихоаналітичній трактування, а разом з тим частково це можна віднести і до дискурсивної психології, тяжіють до психологічного апарату в своїх формулюваннях, досліджуваних аспектах і висновках. Так, найбільш політологічний розгляд питання «суб'єктності» відноситься до постструктуралістської теорії дискурсу, яка може бути представлена як спроба політологічної, соціальної інтерпретації того, що відбувається з розумінням суб'єкта в межах, передусім, постмодерної філософії та постпсихоаналізу.

Проаналізувавши даний матеріал, резюмуючи, ми можемо вивести найбільш ключові позиції в розумінні суб'єктності як в рамках постмодерної і постпсихоаналітичної парадигм, так і доповнення, що розвиваються в методології постструктуралізму та виражаються в наступних аспектах:

- індивід (тут ми будемо використовувати категорії «індивід» і «суб'єкт» як синоніми, що володіють високим рівнем збігу значень) постає як форма, яку неможливо презентувати як цілісного явища, для нього, таким чином, скасовується інша форма буття, крім як існування в якості функції мовного акту, що дозволяє говорити про те, що мова покладається як основний вектор, який конститує суб'єктивність;

- суб'єкт більше не може бути розглянутий як незмінна сутність, акценти зміщуються в бік динамічності даного утворення, тілесності, фрагментарності, зв'язності зі структурами мови;

- для суб'єкта все більшою мірою проявляється невизначеність виконуваної соціальної ролі, яка уявляється як одна з численних форм самоідентифікації, існуючої в якості наративу;

Все це призводить до того, що стандартне сприйняття суб'єкта, в тому числі і в науковому полі, більш не є вичерпним і релевантним його значущим характеристикам, а тому, з необхідністю слід було створити апарат для

структурування та аналізу суб'єктних позицій, займаних індивідами в політичному, соціальному та інших просторах, що дозволяють проводити такий тип аналізу, який би дозволив давати їм і самому суб'єкту в них, вичерпні характеристики, а крім того, значущі для аналітичних установок дані і висновки. Тому, сам аналіз індивіда, переходить в площину аналізу умов, які даного індивіда «допускають» (створюють, відтворюють, трансформують, пригнічують і визначають).

Отже, можемо сказати, що таким інструментом наукового позиціонування та аналізу для нової форми суб'єктивності стає дискурсивна методологія, яка виходить (у своїй більшості) з наступних позицій (крім тих, які ми вказали вище):

- індивід стає точкою боротьби і структурації різного рівня і спрямованості дискурсів;
- переважно, індивіди сприймаються як такі, які нездатні усвідомити рамки власної скутості тим або іншим дискурсом, в силу як надмірної ускладненості, так і відсутності стійкого методичного інструментарію в даному аспекті;
- суб'єкт стає підлеглим дискурсу, що надає йому можливі, але обмежені (в плані гегемонної структури) шляхи суб'єктивації, а тому не може займати превалюючого положення щодо дієвих форм, в тому числі і до політичного процесу;
- суб'єкт є об'єктом дискурсу (тут ми в першу чергу говоримо про політичний дискурс), який в свою чергу, є об'єктом (в розумінні спрямованості дій) для індивіда, але водночас, він (дискурс) наділяє індивіда можливістю виконувати роль суб'єкта в дискурсивних межах, впливаючи на об'єкт, це призводить до форми взаємодії «об'єкт – об'єкт»;
- індивід більше не може бути сприйнятий і проаналізований інакше як за допомогою позицій, що конституують його, а тому, неможливо говорити про «власні» позиції суб'єкта щодо тих, або інших аспектів соціально-

політичних чи інших процесів. Індивідуальна позиція, таким чином, суть – дискурсивна конструкція, що створюється за допомогою дискурсивної структури і в ній.

Крім того, це дозволяє артикулювати питання про тотальність політичної несвободи, яку неможливо висловити, якщо все, що ми відчуваємо суть, просто набір абстрактних формул, що існують поза нами та інтеріоризовуються та сприймаються нами як суб'єктивний досвід, то ми просто не маємо засобів для вираження якихось сутностей, які не можуть бути почерпнуті поза структурами нашої мови та наявних типів дискурсу.

Отже, означивши деякі аргументи з теорії влади М. Фуко, необхідно визначити як це співвідноситься з розглянутою темою трансформації поняття суб'єкта. Насправді, виходячи з викладеного стає очевидним, як М. Фуко розуміє суб'єкт. В рамках його теорії він (суб'єкт) завжди наддетермінований структурами мови, відносинами влади і диспозитивами знання (тобто, існуючими епістемологічними рамками, встановленими владними відносинами), що фактично є дефініцією концепту “дискурс”. Таким чином, суб'єкт – непостійна, створена дискурсом ідентичність, що завжди вислизає з простору (поля) аналізу. Тому, виходячи з еволюції наукового концепту суб'єкта необхідно констатувати, що єдино можлива форма його розгляду укладена в аналізі дискурсивних підстав (можливостей), що його допускають. Тому, кажучи про “смерть суб'єкта”, насправді говорять про відмову від існуючої модерністської моделі наукової суб'єктної центрованості і зміщення вектора аналізу на самі умови.

Таким чином, сам процес змін в розумінні суб'єктності прийнято називати “деконструкцією суб'єкта”, відсилаючи до концептів Ж. Дерріди, що відкидає ідею наявності есенціально-іманентної (феноменальної) сутності (природи) об'єктів. Даний теоретико-методологічний інструмент заснований на перегляді ідеї про те, що для будь-якого об'єкта можна виділити певний набір якостей, що визначають його природу, незалежно від ступеню і

характеру їх імпліцитності. Що призводить до того, що вся сформована структура пізнаваного об'єкта (втім, як і суб'єкта) являє собою не феномен (висловлюючись в категоріях феноменології), а лише логоцентричну модель, яка є ніщо інше як одна з нескінченної кількості (потенційних можливостей / форм).

Тепер важливо надати специфіку епістемологічного підходу до суб'єкта в рамках постструктуралістської теорії. Концепція суб'єктності займає одну з ключових позицій в постструктуралістській теорії дискурсу. Тому важливо відзначити, особливості, які існують в розумінні «суб'єкта», в тому числі, що відрізняють даний тип трактування від того, з якого він виріс, а саме «смерті людини». Основні відмінності полягають в тому, що суб'єкт в дискурсивній теорії представлений як нестабільна ідентичність, що продукується дискурсами (в тому числі й антагоністичними, в такому випадку ідентичності вважаються антагоністичним за своєю природою), які прагнуть організувати її навколо певних вузлових точок, закріплюючи статус ідентичності в категоріях «суб'єктних позицій».

Істотний вплив на теорію суб'єкта в дискурсивній теорії надали психоаналітичні концепції Ж. Лакана і особливо С. Жижека, що переосмислює спадщину класичного психоаналізу, а також розвиває та доповнює ідеї Ж. Лакана. Психоаналітичні конструкти С. Жижека дозволяють поглибити розуміння таких питань як «розпад і уніфікація дискурсів, роботу і наслідки ідеологічного приховування, і побудови особистості за допомогою актів ідентифікації» [34].

Отже, повертаючись до поняття суб'єктних позицій, слід зазначити, що вони ґрунтуються на категорії «звернень», запропонованої Л. Альтюссером, який вважав, що «звернення» до індивіда поміщає його в певні суб'єктні рамки, що виражаються в габітусі і класовому етосі (за П. Бурдьє). Тобто, якщо влада «звертається» до населення за ідентичністю «виборець» індивід, відгукуючись на подібне звернення поміщає себе в певні поведінкові і

ментальні кліше (кажучи мовою дискурсивної парадигми – індивід поміщається в рамки деякого дискурсу(ів)), що надають йому можливі, але обмежені гегемонним дискурсом шляхи суб'єктивації (наприклад, в контексті виборів «звернення» може наділити позицією «абсентеїзму» або «Опозиційного голосування», вираженою у формі тверджень, на кшталт «ні з кого вибирати», «мій голос нічого не вирішить» і т.д.).

Що ж стосується другого твердження про вплив психоаналізу, то воно полягає, насамперед у тому, що дозволяє окреслити яким чином суб'єкт переймає деякі дискурсивні патерни, визначаючи «структуру» вибору тих чи інших типів дискурсивних формацій.

Передусім, звертаючись до ідей постпсихоаналізу необхідно сказати про Ж. Лакана, який вважав, що сама ідея «конститутивної децентралізованості суб'єкта» полягає не тільки і не стільки в тому, що деякий апостеріорний досвід є результатом регулювання незліченних несвідомих процесів, що розщеплюють людську ідентичність (які безумовно, в даній теорії сприймаються як організовані мовленнєвими структурами), але в тому, що суб'єкт, в рамках дискурсу позбавляється можливості спертися на деякий суб'єктивний досвід, який більше не розуміється як такий, що відображує (репрезентує) реальність переходячи в сферу владно організованих дискурсивних структур, що надають ті чи інші можливості (випадкові та історично обумовлені) трактування різного роду феноменів [58].

Фантазії і сам образ суб'єкта, який він створює – не існують незалежно від позиції з якою він конститується: «створюється враження, що суб'єкт все більше відлучається від своєї власної сутності «і, після нескінченних спроб описати її, ... визнає, нарешті, що його сутність завжди була всього лише його власною фантазією у сфері уявного. І що сутність ця є начисто позбавлена якої б то не було достовірності. Бо в своїй праці він відкриває початкове відчуження, що змушувало його конституювати власну сутність у вигляді іншого, і тим самим завжди прирікало його на викрадення цим іншим» [60].

Таким чином, вся історія людини не більше, ніж наратив, відтворений в ступені відчуження від власної сутності, а тому не може ототожнюватися із нею. Вона завжди буде позбавленою своєї повноти і ніколи не зможе бути вичерпною, формуючись як обумовлена. І в такій моделі, існування «Я» стає не формою суб'єктивності, а граматично обумовленою конструкцією, що розуміє під собою діяча щодо дії, в рамках «картезіанської парадигми».

Крім того, Ж. Лакан стверджує, що навіть з урахуванням того, що будь-яка форма репрезентації дійсності і власної ідентичності хоч і виражена в мові і організованих нею синтаксичних формах, все ж суб'єкт в ще більшому ступені «є рабом» дискурсу, який зумовлює для нього суб'єктні позиції, виражені, як мінімум в дискурсі його власного імені.

С. Жижек, в свою чергу, говорить про те, що суб'єкт стає не більше ніж довільним актом, що дозволяє доповнити і остаточно «завершити» тип реальності, випадковим жестом, з метою придбання «онтологічної послідовності» [37]. Він вказує, що суб'єкт у постструктуралістському трактуванні – форма організації «доонтологічної хаотичної множини» з метою структуризації дієвості. «Суб'єкт – це випадковість, яка лежить в основі самого позитивного онтологічного порядку, тобто, зникаючий посередник скромний жест якого організовує доонтологічну хаотичну множину на подібну позитивного «об'єктивного» порядку реальності» [37, с. 220]. Отже, в рамках постструктуралістської теорії дискурсу, відбувається ще більше розмиття суб'єкта, що для проводжуваного дослідження стає як епістемологічною та методологічною засадою, так і певною мірою практичною гіпотезою.

1.3. Генеалогія дискурсного трактування

В межах даного дисертаційної роботи висвітлено лише деякі з безлічі наявних дискурсивних підходів. На даний момент, кількість трактувань розуміння «дискурсу» множинна і неоднозначна, як через мультидисциплінарність даної категорії, так і через розбіжності (часом досить

значні і навіть визначальні) в епістемологічній складовій. Наприклад, дослідник Русакова наводить такі методологічні шляхи (можливості) концептуалізації даної категорії: лінгвістичні, кротологічні, семіотичні, соціо-комунікативні, постмодерністські, критичний дискурс-аналіз [102]. Так, навіть поверхневого ознайомлення з даним переліком здається цілком достатнім для того, щоб розуміти, наскільки багатозначним став даний термін і, отже, ціла область аналізу.

Міждисциплінарність аналізованої категорії тим більше ускладнює процес концептуалізації. Тому, спробуємо навести деякі з можливих визначень дискурсу, які не хронологічно, але структурно демонструють його багатогранність і мінливість, з тим, щоб потім більш детально дослідити даний концепт з точки зору генеалогії постструктуралістської теорії дискурсу і супутніх методологічних доктрин.

Так, до ключових визначень даного концепту, варто віднести, насамперед ті форми його розгляду, які так чи інакше знаходяться в площині політичного аналізу. Отже, тут будуть наведені лише особливості трактування даної категорії, практично не торкаючись особливостей методології і методу, для того, щоб надати більш повний опис дискурсивного аналізу, що існує в полі мультидисциплінарності. Найбільш цікавими для аналізу, з точки зору зазначених позицій, уявляються теорії автоматичного аналізу дискурсу і лінгвістичні теорії, що проводять зв'язок і відмінність всередині самої лінгвістичної складової.

Автоматичний аналіз дискурсу представлений в першу чергу роботами М. Пеше, який продовжуючи, як і більшість дискурс-аналітиків того часу, ідеї, розвинені структурною лінгвістикою та ідеологічні ефекти, що розвиваються в межах неомарксизму, здійснює спробу структуризації і формалізації дискурсивного дослідження. Так, його вихідні положення, засновані на уявленнях структурної лінгвістики виражаються в тому, що при формальній моделі дослідження текстових джерел, автор з необхідністю повинен

апелювати саме до тексту, який є закріпленою системою норм, а не до мови, що являє собою сукупність правил його функціонування в соціальному середовищі.

Він вказує на те, що лінгвістичний поворот в соціальних науках змінив предмет і самої лінгвістики, яка більше не приділяє уваги основним питанням, які ставить перед дослідником текст [48], а саме питанням того, який сенс несе текст і чим цей текст відрізняється від інших. Таке розуміння, екстраполюється на дискурсивну теорію і знаходить свій прояв у тому, що було розглянуто, а саме концепцію «звернень», представлену Л. Альтюссером. Тут же відзначимо, що в спробі формалізації умов породження дискурсу, М. Пеше робить акцент на його ідеологічній складовій, висловлюючи як об'єктивні, так і лінгвістичні аспекти дискурсу.

Так, він вказує, що в механізмах будь-якої суспільної формації існують «правила проекції», які покликані встановити відносини між ситуаціями (визначеними об'єктивно) і проекціями (дискурсивними уявленнями цих ситуацій) [48, с. 322]. Крім того, будь-який дискурсивний процес, з його точки зору, передбачає також і загальну згоду і розуміння щодо ключових соціально-культурних умов функціонування дискурсу, виражених ідеологічно в «передбаченні уявлень адресата» і виступає базисом дискурсивної стратегії. Дискурси, діють через ідеологію, а ідеологія формує умови самовідтворення дискурсів [48].

Можна сказати, що цілком, використовувана в рамках дослідження методологічна основа співпадає із тим розумінням, яке пропонується в школі автоматичного аналізу. Основною відмінністю теорії М. Пеше є те, що суб'єкт не позбавлений деякої форми участі в дискурсі, як мінімум щодо питання реалізації дискурсивної практики за допомогою і через нього, яку сам суб'єкт не усвідомлює. Дискурс, через ідеологічний вплив самоактуалізується через суб'єкта, який в свою чергу, вважає всі озвучувані думки і вчинювані дії результатом власних світоглядних позицій і психологічних детермінант. Так,

М. Пеше у своїх трактуваннях намагається подолати бінарні відносини дискурсу і суб'єкта, якого він породжує і формує через присвоювання суб'єкту гуманістичної позиції неомарксистського звільнення від дискурсивних ідеологічних структур. Так, дискурсивна теорія, на його думку, повинна бути спрямована на дослідження структури, що окреслює самовиробництво дискурсу через суб'єкта, що дозволить виявити і надалі елімінувати ідеологічні ефекти дискурсу, надавши суб'єкту форму самоактуалізації і свободи. Отже, вихідним положенням, окрім іншого, вважається і можливість суб'єкта вивільнитись з дискурсивних (а отже й ідеологічних) пут, що породжує певну епістемологічну різнорідність в питанні розуміння суб'єктності, з точки зору використовуваної методології та не дозволяє використовувати такий підхід в незмінному тлумаченні.

Далі, аналізуючи розвиток підходів до розуміння категорії «дискурс», можна навести список визначень, які дискурсу надає П. Серіо, в рамках роботи «Квадтратура сенсу», що є представленням збірки робіт щодо дискурсивного аналізу у межах французької школи. Отже, дискурс є [48]:

1. Еквівалентом концепту «мови» у сосюрівському сенсі, тобто «будь-яке конкретне висловлювання».
2. Одиниця, що за розміром є більшою ніж фраза, висловлювання в глобальному сенсі; те, що є предметом дослідження «граматики тексту», яка вивчає послідовність окремих висловлювань.
3. В рамках теорії висловлювань чи прагматики «дискурсом» називають вплив висловлювання на його отримувача та його внесок у ситуацію «висловлювання» (що має під собою розуміння суб'єкта висловлювання, адресат, момент й місце висловлювання).
4. При спеціалізації значення 3 «дискурс» позначає бесіду, що може бути розглянута як основний тип висловлювання.

5. Бенневіст визначає «дискурсом» мовлення, що може бути привласнене його суб'єктом, в протилежність «наративу», який розгортається без вторгнення суб'єкта мови.

6. Іноді протиставляється мова і мовлення як, з одного боку, система мало диференційованих віртуальних значущостей і, з іншого, як диверсифікація на поверхневому рівні, що пов'язана з різноманітністю вживань, властивих мовленнєвим одиницям. Різняться, таким чином, дослідження елемента «в мові» та його дослідження «в мовленні».

7. Термін дискурс часто застосовується для визначення системи обмежень, які можна накласти на необмежену кількість висловлювань через певну соціальну та ідеологічну позицію. Так, коли мова йде про «феміністичний» або «адміністративний» дискурс, розглядається не окремий корпус, а визначений тип висловлювання, котре передбачає як таке, що взагалі присутнє фемінізму чи адміністрації.

Незважаючи на значний час, який пройшов із моменту публікацій, більшість визначень дискурсу і досі функціонують тим чи іншим чином в рамках різних наукових шкіл та підходів. Підтвердженням цьому є узагальнена характеристик визначень, яку дають, наприклад, М. Йоргенсен і Л. Філіпс, посилаючись на М. Феркло, і виходячи із завдань, які стають перед дослідником емпіричного матеріалу, таким чином, дискурс постає в трьох трактуваннях: по-перше, в найбільш абстрактному сенсі, він відноситься до використання мови як соціальної практики; також дискурс розуміється як різновид мови, що використовується всередині специфічної області (політичний, науковий); в формі, яка дозволяє відрізнити один дискурс від іншого (марксистський, феміністський, неоліберальний) [46, с. 118].

Питання дискурсу також займає чільне місце і в українській політичній науці одразу на двох рівнях: як партикулярний метод та як методологічний базис. Так, дослідниця Т. Нагорняк [27], використовує дискурсивні трактування та підхід дискурсивного аналізу опосередковано, з огляду на ті

можливості, які постають при його використанні в питаннях аналізу символічної політики та щодо формулювання та розгляду певних аспектів соціально-політичного буття в якості ключових, що дозволяє більш змістовно та обґрунтовано робити окремі висновки [27]. Цікавими з цієї точки зору також є роботи І. Іщенко, який використовує дискурсивний аналіз з точки зору дослідження семіотичної складової політичного процесу через комунікативний підхід із акцентом на споживання та формування символічного набору для окремих суб'єктів політики [44].

Окремої уваги заслуговує підхід І. Мацишиної, яка розуміє дискурс як «сукупність знаково-символічних інтеракцій» [70], розгляд яких проводиться через дискурсні практики. Дослідниця вдало поєднує теоретичні напрацювання критичного дискурс-аналізу Н. Феркло та Водака, теорію інтерпретацій П. Рікера та постструктуралістський підхід (заснований здебільшого на роботах М. Фуко, Ж. Делеза, Ф. Гваттарі та Ж. Бодрійяра) із семіотичним (Р. Барт, У. Еко, Ч. Пірс), що дозволяє побудувати якісне дослідження, засноване на розгляді політичної реальності «як двомірної реальності у вигляді полісемії символічного та політичного полів, де виробляються інтерпретації смислів» [70]. Так, можна сказати, що такий підхід з одного боку побудований на схожих вихідних методологічних положеннях, проте відмінний при більш детальному розгляді, з точки зору розуміння самого концепту «дискурс», а також щодо розставлених акцентів. Окрім того, на етапі практичного аналізу, такий тип дослідження є значно ширшим, аніж те, що видається можливим формалізувати, окрім того, зосереджений не лише на аналізі політичного тексту, а на дослідженні «тексту» у постструктуралістському розумінні, де будь-що, а отже й політична дія, також можуть бути розглянуті як текст.

Отже, можна констатувати, що підходи та використання дискурсивної методології та методів мультинаправлені та міждисциплінарні. В рамках роботи приводяться не всі з них, оскільки це не є метою, а також багато в чому,

це не є вичерпним з точки зору розуміння методологічних посилок, про які йтиметься далі. Так, все ж необхідно зазначити, що існує й достатньо великий рівень розбіжностей у трактуваннях та різноплановість методологічно-аналітичних теорій, які розглядають даний концепт, деякі з них можуть бути об'єднані у великі групи, співвідносно подібності епістемологічних підстав. Так, спираючись на систему схожості ключових елементів, запропоновану Йоргенсен і Філліпс, можна навести найбільш ключові елементи, що об'єднують групу підходів, розглянутих надалі. До таких належать «ключові епістемологічні положення» [46, с. 22]:

- критичний підхід до об'єктивного знання. Будь-яка форма знання, як ми спробуємо це довести надалі, є такою, що конструюється в соціальному середовищі. Тому вона не може сприйматися як «об'єктивне» відображення існуючої дійсності, скоріше дійсність, що проходить нескінченний етап категоризації, а тому і може бути сприйнята суб'єктами лише через інструменти даної категоризації, що надають їй можливі трактування;

- історична та культурна обумовленість. Всі можливі способи категоризації дійсності є історично і культурно зумовленими в тому сенсі, що вони залежать від конкретних часових і соціальних просторів, в яких відбувається конституювання умов, що позначають можливості трактування зовнішнього щодо окремих суб'єктів середовища;

- зв'язок між знаннями та соціальними процесами. Всі знання одержані про світ створюються за допомогою соціальних процесів, які задають підстави для визначення деяких фактів як істинних або помилкових. Це означає, що будь-який розподіл знань різного роду умовний та схильний до змін через соціальну дію;

- зв'язок між знанням і соціальною поведінкою. З усього цього випливає, що соціальна форма організації знання задає поведінкові патерни (як прийнятні або неприпустимі), можливості в трактуванні тих чи інших

«фактів» і процесів (насамперед, мова йде про політичний процес, але безумовно не лише про нього), а також загального ставлення до деяких явищ.

Ще одним важливим аспектом при переході до розгляду поняття дискурсу є уточнення наявних відмінностей у визначенні категорії *текст*. Так, в рамках постмодерністських трактувань, ознаменованих лінгвістичним переворотом в соціальних науках, поняття тексту стає загальним і всеохоплюючим: «все є текст» [32]. І, якщо текст найбільш загальне поняття, що прагне в своєму значенні (висловлюючись в категоріях постмодернізму) до метанаративу, то дискурс деяка спроба його конкретизувати, ввести в поле наукового аналізу. Текст, являє собою сукупність як соціальних, так і інтерпсихічних структур людини. Поняття стає настільки загальним, що можливість виокремлення будь-якої його частини для проведення аналітичної деконструкції стає завданням, якщо не неможливим, то принаймні, надзвичайно складним.

При цьому, це розмежування існує в теоретичній площині. В іншому, текст як артикуляційна практика є ключовим виразником дискурсу. Так, подальший аналіз буде побудований на аналізі саме текстової складової дискурсу. Безумовно, це є певним звуженням поняття дискурсу, з одного боку, який виражений не лише через текст, проте, на даному етапі тільки такий спосіб автоматичного формального аналізу видається можливим, крім того, саме через мовленнєві одиниці дискурс структурується.

Таким чином, це вихідні положення, які поділяються всіма саме дискурсивними підходами, які будуть розглянуті надалі, втім, вони також мають вагомі методологічні та методичні відмінності, які очевидно впливають на результати досліджень та будуть розглянуті надалі.

Кажучи про розвиток у підході до розуміння дискурсу, необхідно відзначити, що будь-яка намічена динаміка – досить умовна, оскільки підходи, до яких апелювано та представлено, не є чимось закінченим і стійким, кожен з них в різні часові проміжки і залежно від тих або інших варіацій відтворення

і синтезу теоретико-методологічних позицій може мати потенційно відмінні епістемологічні передумови і, отже, відмінний методичний апарат. Крім того, метою є надання лише короткої оглядової характеристики для того, щоб зрозуміти, наскільки релевантні окремі підходи цілям і завданням, які були поставлені в рамках даного дослідження.

Генеалогія дискурсу, таким чином, є цікавою остільки, оскільки дозволяє позначити вихідні дослідницькі теоретичні установки, відокремивши їх від, на перший погляд, схожих методологічних доктрин. Крім того, така форма дозволить виокремити основні елементи і проблемні позиції, існуючі всередині дискурс-аналітичних підходів і стратегій. Основними елементами даного умовного поділу вбачаються наступні:

1. Яким чином відбувається концептуалізація категорії «дискурс»?
2. Як розуміється дійсність та яке місце в її категоризації займає дискурс?
3. Які методичні та технічні розходження в проводжуваних дослідженнях?

Запозичуючи періодизацію, запропоновану Дж. Торфлінгом і Д. Ховардом, можна сказати, що дискурсивна теорія проходить три етапи свого становлення, при цьому ключовим аспектом, що диференціює різні парадигмальні системи та розбіжності в дефініції концепту «дискурс», що призводить до різних теоретичних і практичних результатів. Окрім того, варто зазначити, що запропонований поділ дискурсивних підходів викликаний, крім іншого, нашими власними уподобаннями категоризації дієвості і не покликаний висловити об'єктивну оцінку наявних підходів, а скоріше продемонструвати аргументацію щодо переваги одного підходу, згідно поставлених цілей, перед іншим.

На *першому етапі* свого наукового становлення категорія дискурсу визначається як: «сукупність висловлювань, що залежать від однієї і тієї ж дискурсивної формації <...> для яких ми можемо визначити сукупність умов

існування» [111, с. 227]. Концепт «дискурс» визначається виключно в лінгвістичних термінах, розуміння виходить з того, що дискурс – мовленнєвий акт, що співвідноситься за формою з поділом, використовуваним Ф. Соссюром [104] мовлення і мови. «Текст – система мови, дискурс – мовленнєвий акт в реальному часі» [31]. Дослідники Д. Ховарт та Дж. Торфлінг зазначають, що фокус дискурсивних теорій на першому етапі є використання тексту доповідачами [141]. Ключовими для даного підходу є соціолінгвістика і психологія дискурсу. Обидва підходи укладають спектром своєї уваги комунікантів: їх соціально-економічне становище або ментальні установки, що впливають на акт комунікації і є вихідним пунктом вибору дискурсивних стратегій. Це, з одного боку, переформулює об'єкт аналізу, яким більше не є автономний індивід з набором чітких автентичних позицій, що дозволяють незалежно категоризувати дійсність. Проте, таке розуміння ще досить сильно обмежує розуміння дискурсу, який продовжує існувати в діалектично підпорядкованому зв'язку з текстом, виступаючи його комунікативним і, отже, контекстуальним виразом. З точки зору методичних і технічних підстав і використовуваних засобів, можна сказати, що дана група підходів встановлює об'єктом аналізу, передусім, окремі формальні і неформальні діалоги. Однак, спектр аналізу зміщується з організаційних особливостей розмов на дискурсивні стратегії опонентів [141].

У пізніших трактуваннях дискурс являє собою вже деякий субстрат комунікативних умов і змісту мовленнєвої інтеракції, тобто, мова йде, в першу чергу, про контекстуальну складову взаємодії. Таким чином, дискурсивна подія залежить від ментальних диспозицій (установок) комунікуючих суб'єктів, їх цілей, завдань використовуваних тактик в комунікативному акті. Аналітичні стратегії в такому підході носять міждисциплінарний, ще досить слабо формалізований характер, включаючи в себе елементи соціальної семантики, етнометодології й слугують меті виявлення імпліцитних підстав подібного роду взаємодії.

Втім, незважаючи на досить вузьке розуміння дискурсу, ці підходи дозволяють поставити під сумнів саму структуру суб'єктності в рамках соціально-політичних наук, перенісши її з психології і доводячи, що існуючі суб'єкти організовуються різного роду дискурсами, часто взаємовиключаючими щодо один до одного.

Другий етап становлення дискурсивної теорії виражений, насамперед, критичним дискурсивним аналізом, що найбільш послідовно розвивається Н. Фрекло, С. Водаком, Т. В. Дейком [30]. На цьому етапі ключовим є перехід від розгляду дискурсу як виключно лінгвістичного об'єкта і перенесення його в сферу соціально-політичних трансформацій. Сам дискурс вписується в більш загальний феномен дискурсивної і соціальної практики, а акцент дослідження розширюється від лінгвістичних методик до синтезу лінгвістичних і соціо-політичних теорій і методів.

Дискурс визначається як текст в контексті і як подія, яку необхідно описувати емпірично. Як вказує Торфлінг, дискурс включає в себе всі види лінгвістично опосередкованих практик з точки зору мови, письма, образів і жестів, які використовують соціальні суб'єкти в їх створенні та інтерпретації сенсу [141]. Важливу роль на цьому етапі починає відігравати політичний компонент, а саме владне закріплення того чи іншого дискурсу як гегемонного. Гегемонний дискурс тут, як вказує В. Дейк [30], служить цілям еліт, які володіють владою в контексті контролю, що розуміється не лише як розподіл фінансових або інших привілеїв, але і в контексті закріплення домінуючих світоглядних позицій, здійснюваного за допомогою соціальних, економічних, символічних та інших інституцій. Таким чином, в критичному дискурс-аналізі відбувається розкриття владних ефектів дискурсу, обґрунтовується його історичність, а, крім того, й те, що дискурс є тим, що одночасно конститує і конститується. З іншого боку, до найбільш поширених претензій щодо критичного дискурс-аналізу залишається не до

кінця зрозуміла, а отже, досить вільна в рамках практичного дослідження характеристика взаємодії дискурсивного і не дискурсивного.

В рамках другого покоління дискурсивного аналізу чітко проступає відмінність в самих теоретичних передумовах дослідження. У критичному дискурс-аналізі або критичних дискурсивних дослідженнях поняття дискурсу – ефект, що народжується в рамках комунікації (або в інших формах, які описав Т. В. Дейк [30]. Але дискурс ще не являє собою ті мульти трансцендентальні підстави, які він набуває в рамках постструктуралістської теорії. Дискурс, описується як результат контексту, що виражає вплив влади і підпорядкування (в контексті контролю, здійснюваного однією групою людей щодо іншої [30]. Контроль, завжди пов'язаний з інтересами людей, що його здійснюють і тих, щодо кого він здійснюється. Таким чином, в рамках критичного дискурсивного аналізу соціальний світ не є дискурсивною конструкцією, а зв'язок між дискурсом і матеріальним світом діалектичний. В ідеалі дискурс-аналіз повинен проводитись за тривимірною моделлю, де перший рівень складають артикуляційні практики, сам текст знаходиться на другому рівні аналізу, а соціокультурна сфера – на третьому рівні. Грань між дискурсом і матеріальним світом проходить між другим і третім рівнями, і вони вимагають різних теоретичних підходів. Влада дискурсу, таким чином, не всеосяжна, він скоріше є результатом усвідомленого впливу, аніж мета підставою. Дослідницькі акценти розставлені на аналізі відносин влади та того, яким чином вони призводять до формування певних дискурсів.

Концепт *третього покоління* дискурсу представлений теорією Е. Лакло і Ш. Муфф, що об'єднали постмодерністське розуміння суб'єкта, постмарксистське переосмислення соціально-політичного поля і постструктуралістські ідеї текстуальної деструкції онтології, створивши, таким чином, систему, яка може бути використана як вихідна методологічна підстава аналізу емпіричного матеріалу. Третє покоління теорії дискурсу здійснює переформулювання концепту дискурсу так, що тепер він охоплює

всі соціальні явища. Являє собою як причину та як наслідок, що структурує і організовує будь-яку соціальну практику та інституцію. Будь-яке явище, суть, розуміється як дискурсивне, оскільки залежить від децентралізованої системи умовно побудованих значень і правил [141].

Іншим вступним аспектом, що видається важливим є визначення передумов постструктуралістського розуміння дискурсу, що, окрім іншого виступатиме й розкриттям основних епістемологічних засад даного підходу. Раніше вже були з'ясовані деякі аспекти того, яким чином трансформувалося розуміння суб'єктивності в контексті даної теми. Тепер, слід визначити і ті загальні теорії та методології, які стали необхідною умовою формування третього покоління дискурсивної теорії.

В основному можна сказати, що елементи, які значно вплинули і були описані в контексті розвитку концепту суб'єктивності, теж застосовні для розвитку і формування дискурсивного підходу. Тому, звернемо увагу лише на деякі моменти, з точки зору вже описаного, а також того, що буде висвітлено і проаналізовано надалі. Так, методологічними витоками постструктуралістської доктрини представляються наступні:

1. Неомарксизм (насамперед, виражений в розроблюваному понятті гегемонії А. Грамші, але, крім того, важливим є і вплив Л. Альтюссера, з точки зору опису соціальних «звернень», розглянутих у п. 1.2).

Отже, важливим ідейним натхненням, що вплинуло на становлення третього покоління теорії дискурсу, виступають певною мірою деконструктивістські методи, застосовані А. Грамші в питаннях економічного редукціонізму в рамках класичного марксизму. Для нього: «політика не визначається соціально-економічним базисом. Політика – це конститутивна сила, що створює внутрішньо соціальні форми і відносини держави, економіки і громадянського суспільства в контексті соціальних протиріч та антагонізмів» [141].

А. Грамші в рамках запропонованої ним концепції синкретизму теоретичного (символічного) і практичного (буденного) у підході до аналізу суспільства аналізує механізми впливу і звільнення від цього самого впливу з позиції індивіда: «Можна, мабуть, сказати, що у неї [людини] є дві теоретичні свідомості (або одна суперечлива свідомість): одна – міститься у самій її діяльності і реально об'єднує її з усіма її побратимами по практичній зміні дійсності, і друга – поверхнево виражена, або словесна, що дісталася у спадок від минулого і була сприйнята без критики» [25, с. 12]. Таким чином, практична свідомість – форма здійснення дії (завжди такої, що є політичною). Водночас як теоретична свідомість – це субстрат, який конституюваний історичними формами, традиціями, мовою. На стику цих понять, а також концепту “політичного”, формується одна з основних концепцій – гегемонія, що сприймається (поки) як форма утвердження за допомогою політичної практики певного типу ідейно-морального панування в суспільстві.

«Свідомість, що ти є частиною певної сили-гегемона (тобто свідомість політична), – це перша фаза подальшої і прогресуючої самосвідомості, в яку в кінцевому рахунку з'єднуються теорія і практика» [25]. Грамші говорить не лише про політичне керівництво, але, що більш важливо, – про інтелектуальне і моральне керівництво. Отже, він говорить не про остаточну асиміляцію інших груп і підпорядкування їхніх інтересів влади панівного класу, а починає визнавати важливість артикуляції різних інтересів, що дозволяють кожній групі зберегти свою власну ідентичність. Насправді, їм пропонуються дві моделі взаємодії панівної влади і груп, що виражають приватні, специфічні інтереси: перша полягає в спробі стирання кордонів, що визначають дані спільноти і, таким чином, інкорпоруванні даної структури в рамки інтересів влади; другий – у підтримці будь-яких форм артикуляції власних інтересів, що інспіруються спільнотами для створення «радикально демократизованої» спільноти.

Як можна помітити, дані ідеї істотно вплинули на розвиток теорії дискурсу, навіть більше, концепція активної артикуляції інтересів соціальних маргінальних груп з метою досягнення моделі «Радикальної демократії» була запозичена практично без змін.

2. Структуралізм (в першу чергу, мова йде про роботи про самого Ф. Д. Соссюра, а також про підхід до мови).

Одним з ключових стовпів в теорії дискурсу, є перегляд наукового підходу щодо «мови». Тривалий час, в рамках гуманітарних наук домінуюче розуміння мови виходило з посилення про те, що мова є деякого роду інструментом, призначенням якої є «чисте» та неупереджене відображення реальності. Надалі, в рамках Соссюрівської лінгвістики відбувається істотний зсув в розумінні феномена мови, що стає не просто інструментом в досягненні фізичного і метафізичного буття, а організуючим вектором цього досягнення. Таким чином, одним з найважливіших теоретичних положень структуралізму є відмова від погляду на мову як всього лише відображення об'єктивної реальності, інструмент, який використовується людьми при вивченні світу, зовнішнього щодо свідомості суб'єкта, і перехід до уявлення про соціальну реальність як до смислового поля, структура якого збігається зі структурою мови.

3. Постмодернізм (текстова природа реальності, концепти Ж. Дерріди, Р. Барта, М. Фуко (із затвердженням концепту «дискурс» та підходом щодо розподілення влади) тощо.

Ця ідея буде більш повно розкрита надалі, проте важливо позначити, що з точки зору методологічних передумов постструктуралістський підхід, доповнює положення структуралізму, щодо мови, розвиваючи ідею про те, що на відміну від структуралізму, позиції всередині мовленнєвої гри, що розглядаються як закріплені в якості опозиції один до одного, насправді є лише історико-культурним елементом, який складається певним чином, в певних умовах, за допомогою взаємодії дискурсів. Все це призводить до того,

що було позначено раніше, а саме те, що дискурси завжди історичні [46], оскільки, незважаючи на складності, які виникають при встановленні пояснювального потенціалу дискурсивного поля – воно все ж кінцеве і, рано чи пізно, у дієвому середовищі відбудуться такі події, які існуюча дискурсивна структура не зможе інкорпорувати, організувавши їх в середовищі (можливого) синтезу з наявними елементами. Таким чином, висловлюючись словами М. Мамардашвілі, в певний момент деяка спільнота, поєднана певним дискурсом досягає певної точки змін і трансформацій «перед обличчям яких просто необхідно щось з собою зробити, щоб сприйняти те, що відбувається» [66]. Під цією точкою необхідно розуміти той етап, коли пояснювальний потенціал наявної дискурсивної структури вичерпує себе і з необхідністю має змінюватись, а отже, щоб рухатися далі людині/людській спільноті необхідно виробити нові/трансформувати існуючі структури категоризації дійсності.

Ще одним важливим аспектом дискурс-аналітичної теорії, як вже було зазначено, є критичний підхід до так званого «об'єктивного знання». Під цим мається на увазі евристичний потенціал теорії дискурсу, що дозволяє представити альтернативне розуміння деякого роду фактів, визнаних в рамках певного суспільства (людського середовища) як незаперечні істини, що лежать в основі світорозуміння і світовідчуття, що відносяться до наукового і соціального буття відповідно. Цей пункт прямо впливає з попереднього і, таким чином, з нього виходить, що будь-яке людське знання ніколи не є чистим за своєю природою, воно завжди є ніщо інше, як результат категоризації дійсності за допомогою дискурсивних структур, які подібно апріорним категоріям в класичному трансценденталізмі обумовлюють сприйняття людиною *однієї з можливих форм дійсності*. Тим, що проводить відмінність між класичним трансценденталізмом і постструктуралістською теорією дискурсу є те, що апріорні категорії у І. Канта [47] вічні, незмінні і загальні, водночас теоретики дискурс-

аналітичного підходу дотримуються протилежної точки зору. Дискурсивні структури являють собою парадоксальний синтез протяжності і моментності в часі: будь-яка дискурсивна структура має з одного боку досить чіткі межі потенційно можливого в думці і дії і, з іншого, є вкрай мінливою, оскільки кожна артикуляція встановлює певною мірою нові значення, із можливістю потенційної реорганізації дискурсивної структури, при відтворенні (збереженні) діючих дискурсивних кордонів. Тобто, будь-який артикуляційний акт будучи можливим виключно в рамках і за допомогою поля мовленнєвих (дискурсивних) можливостей, в той же час трансформує і змінює наявні межі дискурсивного. Даний аспект в рамках розглянутої методологічної парадигми вирішується за допомогою введення таких концептів, як мультидискурсивність, седиментація, багат шарова структура, які будуть детально розглянуті в другому розділі, а поки важливо відзначити, що внаслідок вищесказаного стає очевидна залежність дискурсивного ладу від історичних і культурних умов.

Отже, коротко окресливши ключові аспекти постструктуралістської теорії дискурсу необхідно зазначити з якою метою в рамках формального аналізу використовується саме такий підхід до дискурсивного середовища, окрім того, чому застосування саме даної методологічної парадигми може бути найбільш продуктивним з точки зору цілей аналізу. Адже, найважливішою відмінністю із іншими методологіями дискурсивного аналізу є теоретична посилка про можливість розмежувань дискурсивного і недискурсивного. Зокрема, в рамках критичного дискурс-аналізу, наприклад, економіка розглядається як те, що дано в чистій матеріальній безпосередності існуючи як конституюючий вектор щодо різних дискурсивних полів.

Водночас, Е. Лакло і Ш. Муфф [159] відкидають позицію дуалізму матеріального (що розглядається як реальне) і символічного (т. з. ідеалістичного) просторів. Економіка суть така ж дискурсивна структура, оскільки: по-перше, економіка в чистому вигляді не може мати своєї

присутності, тобто не володіє якоюсь іманентною есенціальною сутністю, маючи (як чітко довів марксизм) – виключно історично і культурно зумовлену природу; по-друге, економіка (економічні відносини) являють собою сукупність як об'єктів матеріального світу (грошова валюта, наприклад), так і символічного (як то тотальна пасивна згода щодо символічного характеру умов, при яких певні грошові кошти виступають універсальним товаром), затверджених за допомогою артикуляційних практик, систем еквівалентності / відмінності (наприклад, національна, регіональна економіка), міфів і т. д., включених в єдиний дискурс економічних відносин. Крім того, розгляд, класифікація, взаємодія в рамках економічних відносин базується на межах дискурсивних формацій і може бути виражена в термінах антагоністичних ідентичностей. Таким чином, недискурсивні явища також побудовані в дискурсивних системах і дозволяє зробити висновок про соціальну загальність дискурсу. Що в свою чергу, означає для дослідження виключення необхідності застосування суміжних теорій для аналізу та вичерпність результатів, отримуваних таким шляхом.

Резюмуючи, можна сказати, що дискурс є всім тим, що може бути помислене і сказане щодо будь-якого явища всередині деякої спільноти, в якій він функціонує. «На абстрактному рівні його (дискурсу) можна визначити, як реляційний ансамбль означаючих послідовностей, який об'єднує семантичні аспекти мови і прагматичні аспекти дії» [159]. Сам по собі дискурс виражений в слабо ієрархізованій структурі мовленнєвих одиниць, які можна вивести з будь-якого політичного тексту, незалежно від теми, обсягу і т. д. Домінуюча лінія опису і дій в рамках політичного процесу йменується «гегемонний» дискурс». Суть, будь-яке явище є реальним (з точки зору того, що воно існує / відбувається в якійсь дієвості), але його значення ніколи не може бути дано суб'єкту безпосередньо, а лише за допомогою певного заломлення, в ролі якого виступають саме дискурсивні підстави розуміння. Трактуювання будь-

якого об'єкта залежить від дискурсивних умов, в яких знаходиться «суб'єкт пізнання».

1.4. Основні категорії аналізу

Необхідно визначити більш послідовне розуміння концепту «дискурс» в межах практичного дослідження, так і основні категорії з епістемологічної (специфіки розуміння суб'єкта в площині постструктуралістської теорії) і методичної (визначивши базові категорії аналізу) компоненти.

Аналіз дискурсу відкриває можливості для вивчення того, як мова використовується для побудови ідентичностей і соціальних відносин, але питання про те, що таке дискурс і як працювати з дискурсом, має низку різних відповідей, що частково було досліджено в підрозділі 1.3. Отже, резюмуючи, можна сказати, що в рамках постструктуралістської теорії не матеріальний світ розглядається як дискурсивний, а сам дискурс як матеріальний. Дискурсивна теорія ґрунтується на розумінні дискурсу як явища політичного, оскільки здатність визначати зміст речей має вирішальне значення для побудови соціального світу. Зміст соціальних явищ завжди будується на співвідношенні. Теорія дискурсу фокусується не лише на текстах, але і підкреслює семіотичне посередництво знання і центральне положення мови в побудові соціального світу. Як вже згадувалося, концепція дискурсу має широкий спектр інтерпретацій. Лаклау та Муфф [159] визначають його як результат процесу, в якому значення знаків визначаються один до одного, так що їх ідентичність змінюється. Це визначення фокусується на горизонтальному вимірі зв'язку між знаками, а не між знаком і його референтом. Проте, те, що знання та ідентичності є умовними і мінливими, не означає, що в соціальному житті все нестабільно. В конкретних ситуаціях знання та ідентичності відносно фіксовані і, таким чином, регулюють соціальне життя. Дискурсивна дія не завжди змінює соціальний світ, але у багатьох ситуаціях сприяє підтримці конкретних знань та ідентичностей.

Переходячи до площини практичного аналізу і розглядаючи постструктуралістську теорію на предмет можливості проведення емпіричного дослідження, ми з необхідністю повинні відзначити те, що фактично, даний тип теорії не надає нам чіткого інструментарію щодо практичного аналізу. При цьому, в ньому все ж існують категорії, що дозволяють проводити подібного роду дослідження при детальному дотриманні їх визначення в структурі реалізації.

Так, ключовий набір категорій дискурс-аналізу дозволяє виділити наступні значущі елементи практичного дослідження конкретних текстових даних: базові (моменти, елементи, артикуляційна практика); вузлові точки; область дискурсивності; мінливі знаки; ланцюги еквівалентності та відмінності. Спробуємо послідовно розібрати кожен з категорій, представляючи на даному етапі практичне дослідження в цілому, без обов'язкової прив'язки до формальної структури такого дослідження (про це ми будемо говорити в другому розділі дослідження).

До засадничих категорій дискурс-аналізу можна віднести базові, які є найпростішими та найформальнішими, проте з них ґрунтується подальше розуміння. Так, до них відносяться «артикуляція» що розуміється як «будь-яка практика, що встановлює зв'язки між елементами такими чином, що їх ідентичність змінюється в результаті артикуляційної практики». Момент – один із найменших елементів структури, який є диференційною позицією, що у вичерпному варіанті сформована в дискурсивній структурі. Елемент є протиставлений моменту та визначається як розрізнення, що формується виходячи за рамки дискурсивної структури. Тобто, елемент це момент, значення якого гегемонно не закріплено всередині дискурсивної структури.

Організовуючим структуру емпіричного дослідження можна вважати поняття вузлових точок. Необхідно відзначити (це значно допоможе нам і в розумінні даного підрозділу) неможливість тотальної фіксації смислів як суворо визначеної структури, що уявляється у вигляді раз і назавжди

закріплених значень для кожного з означуючих. Так, будь-який елемент ланцюга, суть, розуміється тільки в сукупності з іншими елементами. Але все ж, для того, щоб розуміти дискурс в окремий часовий проміжок, тим більше кажучи про практичне дослідження, необхідно задати деякий параметр, який хоча б у відносній мірі структурує поле плаваючих означуючих за визначення яких борються різні дискурсивні структури. Таким елементом виступає «вузлова точка», яка дозволяє здійснювати тоталізацію вільної течії означуючих в площині конкретних символічних просторів, виконуючи функцію «пристібування» – зупиняє цю течію, перетворюючи її в частину впорядкованої системи значень [34, с. 93-93].

Таким чином, можна сказати, що дискурс сформований завдяки частковій фіксації значень навколо деяких «вузових точок». Вузова точка – привілейований знак, навколо якого впорядковуються і набувають свого значення інші знаки. Центральною точкою в політичних дискурсах є, наприклад, «демократія», а в національних дискурсах – «народ».

Дискурс утворений як щось загальне (сумарне), де кожний знак зафіксований як момент за допомогою встановлення відносин до інших знаків. Це відбувається за рахунок виключення всіх інших можливих значень знаку, а саме – всіх інших можливих способів, за допомогою яких знаки можуть бути пов'язані один з одним. Таким чином, дискурс – є обмеженням можливостей. Це спроба зупинити непомітне «ковзання» знаків щодо один до одного і, отже, спроба створити єдину систему значень. Всі можливості, які виключає дискурс, Лакло і Муфф називають областю дискурсивності.

Підхід класичного структуралізму до системи значень можливо висловити метафорою мережі [46] в якій кожен знак представлений як окремий вузол, закріплений раз і назавжди в реляції з іншими її елементами, утворюючи сукупність «диференціальних позицій», де визначення означуваного формулюється відповідно до того, чим воно не є. Але, говорячи про подібного роду структури (що носять трансцендентальний характер)

необхідно позначити, що, як і будь-яка мислима структура не може існувати без центру: «співвіднесеного з точкою присутності, з фіксованим витокom» [33, с. 341], який виступає моментом, конституюючим дану сукупність, тобто, тим, що лежить в її підставі. При цьому, сам центр, даючи підстави для побудови системи реляцій, таким чином, виходить за межі подібного роду структурування, виступаючи трансцендентною даністю, апіорною формою, що складає її есенціальну сутність. Тому, заперечення наявності якогось трансцендентального центру структури суть – прикладання методології структуралізму до самого себе.

Область дискурсивності одна з теоретичних категорій постструктуралістського дискурсивного аналізу, що має стійкий зв'язок із контекстуальністю. В моделі раз і назавжди закріпленої в реляції, сукупності диференційних позицій (мережі) кожне означаюче в мові має один, і лише один референт в «реальності». Це виключає будь-яку контекстуальність артикуляційної практики, що, в свою чергу, було деконструйовано в напрямку багатозначності кожного означуваного, яке фактично будується в моделі, що відсилає до іншого означуваного [58] а також в напрямку метафоризованих структур (див. напр. [24]). У постструктуралістській теорії знаки також набувають значення у зв'язку з відмінностями від інших знаків, але ті знаки, від яких вони відрізняються можуть змінюватися відповідно до контексту, в якому вони використовуються [46]. Таким чином, дискурс – завжди редукція елементів з метою фіксації їх значень і закріплення в статусі моментів в рамках дискурсу. Відсутність центру нескінченно примножує кількість означення всередині структури. У відсутності повної тоталізації структура існує як поле означень, в рамках якої неоднозначний (невичерпний) порядок встановлюється нескінченною множиною взаємо пригнічуючих / протиборчих центрів.

Відносини між соціальними елементами формують їх ідентичність. Результатом чого є дефініція дискурсу як реляційної системи означаючих, що

визначають ідентичність соціальних елементів, але ніколи не присвоюють їм єдиного значення, перебуваючи в антагоністичних відносинах з іншими дискурсами.

Таким чином, ні абсолютна фіксація, ні абсолютна нефіксованість неможливі. Якщо дискурс – це система диференціальних сутностей, тобто моментів, то така система існує лише як часткове обмеження «надлишку значень», яке обмежує все, що не входить і не відноситься до ключових позицій структурації, а тому є єдино можливим її допущенням і можливістю. Область дискурсивності, таким чином, є «надлишком», який дозволяє здійснювати конституцію всіх наявних значень для кожної конкретної соціальної практики [159]. Область дискурсивності – це резервуар для «додаткових значень, що виникають у артикуляційній практиці, тобто таких, що має або мав кожен знак, але які виключені певним дискурсом заради створення єдності значень. До області дискурсивності відносяться всі можливі значення, які може мати знак в рамках інших дискурсів. З точки зору практичного аналізу, область дискурсивності є теоретичним конструктом, який, хоча й вкрай важливий для загального розуміння дискурсивної структури (ДС), не може бути формалізований через фактичну невичерпність значень для кожного елементу відносно закріпленої ДС.

Як зазначалося вище, дискурс – це структура елементів (невизначених одиниць дискурсивного простору), неоднозначні значення яких стали однозначними – отже, ці елементи перетворилися в моменти (закріплені певними дистрибутивними зв'язками із рядом означуючих в дискурсивній структурі). Таким чином, дискурс – це скорочення можливих значень в рамках певної теми, а поле дискурсивності відноситься до значень, які виключаються з конкретного дискурсу. Водночас, субстантивна нескінченність пов'язана з полем дискурсивності, що вказує на безмежність можливих альтернативних значень, що виключаються з конкретного дискурсу, проте залишаються

такими, за інтеграцію яких в дискурсивне середовище борються інші дискурси.

Отже, вузлові точки – це привілейовані знаки, навколо яких організується дискурс. Але ці знаки самі по собі «порожні». Фактично, теорія дискурсу пропонує термін для позначення тих елементів, які відкриті для приписування їм різних значень, цей термін — мінливі знаки. Мінливі знаки (плаваючі знаки) – це знаки, за які «борються» різні дискурси, щоб наділити їх значенням своїм особливим способом. Вузлові точки – це мінливі знаки. Термін вузлова точка відноситься до точки кристалізації всередині специфічного дискурсу. А ось термін мінливий знак відноситься до конкуренції між різними дискурсами за те, щоб зафіксувати значення найбільш важливих знаків.

Ланцюги означення – термін для елементів, наповнених змістом і пов'язаних певним реляційним способом, який створює ідентичність дискурсу. За Лакло і Муффа існують ланцюги еквівалентності та ланцюги відмінності. У ланцюгу еквівалентності існує прирівнювання між плаваючим означуючим та означуваним, яким він приписується, а в ланцюгу відмінності значення описують, чим відрізняється плаваючий знак. Ланцюги еквівалентності існують як структура категорій, що побудовані за принципом відповідності за одною (інколи більше) ознакою, ігноруючи відмінності всередині самого ланцюга за деякими іншими ознаками. Те ж можна сказати і про ланцюги відмінності, внутрішню структурну організацію в них відбувається так само за однією ознакою, що дозволяє в тих чи інших умовах їм виступати сполучною ланкою для одних категорій, звернень і вузлових точок, виключаючи інші.

Як визначено вище, дискурс – це тимчасова фіксація знаків, і Лакло і Муффа називають таку тимчасову фіксацію закриттям. Оскільки фіксація структури може носити лише тимчасовий характер, суспільство не можна назвати об'єктивною сукупністю. Однак ми намагаємося постійно визначати

суспільство як єдине ціле, наповнюючи його об'єктивним змістом. Плаваючі знаки, які відносяться до суспільства як єдиного цілого (наприклад, Україна, народ), називаються міфами в теорії Лаклау і Муфф. «Під міфом ми маємо на увазі простір репрезентації, що не має зв'язку безперервності з домінуючою «структурною об'єктивністю» [159]. Міф, таким чином, є принципом прочитання даної ситуації, чиї терміни є зовнішніми щодо того, що можна уявити в об'єктивній просторовості, яка утворена даною структурою.

Мета дискурсу – усунути двозначність, перетворюючи елементи в моменти допомогою закритості. Ця мета ніколи не буває до кінця успішною, оскільки можливості значень, які дискурс поміщає в область дискурсивності, можуть завжди дестабілізувати фіксовані значення. Отже, всі моменти залишаються потенційно полісемічними. Це означає, що потенційно моменти завжди є елементами. Певні артикуляції постійно відтворюють або піддають сумніву існуючі дискурси, фіксуючи значення своїми способами. Таким чином, в умовах потенційної полісемії кожний усний або письмовий вираз (навіть кожна соціальна дія) також, певною мірою, є артикуляцією або інновацією. Жодна артикуляційна практика ніколи не буває простим повторенням того, що було встановлено раніше. Отже, кожен вираз – це активна редукція можливостей значення, що розміщує знаки в певному відношенні один до одного одним єдиним способом, виключаючи тим самим альтернативні форми організації.

Концептуальні визначення дослідження політичного процесу за допомогою дискурс-аналізу зумовили подальшу побудову дослідницького набору, який виражений у застосуванні методології постструктуралістського аналізу у поєднанні з математичними моделями та формулами. Все це виходить з тих підстав, про які ми будемо говорити надалі, а саме з того, що в даному дослідженні ми:

- прагнемо в максимальній можливій мірі елімінувати вплив (що може бути виражений в світоглядних і наукових установках) суб'єкта-дослідника з категорій, що виводяться зі структури дискурсу;

- підвищити ступінь верифікації даних, шляхом використання формальних моделей і математичних обчислень при формуванні дослідницької та вислідної бази;

- побудувати дискурсивну структуру гегемонного політичного дискурсу України, яка буде виражена в понятійному словнику, відносно ієрархізованому у визначенні окремих елементів, але побудованому на одноранговій моделі при найближчому розгляді;

Поєднання використаних в роботі методологічних підходів і методичного інструментарію обумовлені, насамперед, декількома фактами:

- по-перше, підстави авторської реалізації моделі виходять з постструктуралістських уявлень щодо організованості політичного простору загалом і політичного процесу зокрема, що означає, що ми припускаємо на концептуальному рівні представлення дискурсу як реляційної системи значень, що пов'язані між собою і таких, які можуть бути виражені через категорії постструктуралістської теорії;

- використання виключно математичних розрахунків без підкріплення нехай трансформованими, але все ж, методологічними підставами, означало б побудову якоїсь розвиненої або модифікованої форми контент-аналізу, виключаючи можливості подальшого становлення цього напрямку в межах політичної науки, а крім того, не давало б істотних підстав для структурування одержаних в ході аналізу даних, що, як нам здається, не є релевантним цілям нашого дослідження;

- з іншого боку, використання шуканого парадигмального підходу означає відмову від можливості представити результати дослідження в новому ключі, відкривши тим самим якщо не відмінне, то не в достатній мірі розглянуте, під цим кутом, поле для подальших досліджень, то хоча б надавши

деякий набір даних, який при застосуванні інших методологічних підстав можуть бути розглянуті та проаналізовані відмінним, від використаного в дисертації.

Виходячи з завдань, які були поставлені в ході дослідження, ключову роль у ньому з необхідністю повинен був зіграти концепт дискурсу, який, крім іншого, є дуже популярним в гуманітарних соціо-політичних науках (на одному рівні з синергетикою) і, як нам здається, досі не отримав достатнього теоретичного підкріплення в своєму використанні, залишаючись, якщо апелювати до використовуваної нами методології як плаваючого знаку, за визначення якого борються різні методологічні доктрини, але який, при цьому, є відносно порожнім, створюючи плутанину в його використанні і прочитанні в різних дослідженнях.

Так, концепт дискурсу, визначається автором виходячи з методології постструктуралізму, представленої, насамперед роботами Е. Лакло і Ш. Муффа [156; 157; 158; 159], а також доповненнями і розширенням трактувань окремих елементів [35] і приведенні даного методологічного підходу до методичних можливостей емпіричних досліджень [46]. Все це, дозволило автору говорити про можливість практичного втілення даного методологічного підходу.

Так, з необхідністю для концептуалізації нашого дослідження ми повинні сказати про те, що розуміння суб'єкта, присутнє в роботі виражається в двох напрямках: по-перше, воно постає епістемологічним допущенням, що дозволяє організовувати цей тип дослідження; по-друге, воно є тим, що ми на рівні глибинного дослідження спробуємо виявити як наявне або відсутнє в структурі української дискурсивної системи політичного процесу.

Крім того, в ході дослідження було визначено можливість підвищення ступеня верифікації та формалізації одержуваних даних із використанням зазначеної методології. Так, ми намагаємося визначити такий тип аналізу, який буде заснований на автоматичному виокремленні окремих елементів структури і дозволяв би отримати набір даних елімінувавши суб'єкта-

дослідника з площини аналізу, з метою підвищення значущості одержуваних даних.

При реалізації цього завдання, автором розглядаються методичні концепти, що пропонують можливі шляхи втілення такого дослідницького завдання, що виражається в застосуванні математичних формул і моделей, які, крім іншого, з необхідністю вимагають перекладу епістемологічних основ таких інструментів в категорії, що є релевантними використовуваним методології, а так само їх трансформацію з метою отримання певного набору даних, що дозволяють проводити аналіз.

У цих умовах вбачається можливість виведення суворого алгоритму автоматичного отримання шуканої структури від тексту, що заснований на концепціях і підходах дистрибутивної семантики і латентно-семантичного аналізу (що включає концепції матричного розкладу і подання даних, а також розуміння числових виразів для текстових одиниць). Так, надалі будуть розглянуті окремі аспекти такого концептуального вираження, представлені в другому розділі, а так само отримані нами результати – в третьому.

Зasadничим для аналізу, що проводиться, є припущення про можливість отримання автоматичної структури від тексту без участі дослідника, якщо не в аспекті створення алгоритмічної особливості, то хоча б на етапі збору і структурування одержуваних даних. Що, як нам здається, здатне надати новий тип даних, які будуть мати більший обсяг і статистичну значимість, порівняно з класичними методами якісних досліджень.

Висновки до розділу 1

У першому розділі автором було розглянуто основні методологічні підходи до концепту «політичний процес», зазначено основні аспекти його трансформації та зміни методичного інструментарію для визначення як ключових моментів, які є спільними при розгляді аналізованого явища, так і

визначення сторонніх умов розвитку науково-методологічних трансформацій «парадигм», що виступають засадничою характеристикою підходу.

Крім того, автором представлено розгляд генеалогії розвитку методологічних підходів до дискурсивного аналізу для того, щоб виявити як і специфічні епістемологічні умови, необхідні для використання дискурсивної методології, так і представити як відбувається визначення дискурсу в різних доктринах. Окрім того, яким чином все це впливає на провадження методичного інструментарію і окреслює структуру і межі отриманих при використанні різних підходів даних.

Дослідження, проведене в першому розділі, дозволяє автору сформулювати розуміння формальної моделі дискурсу (насамперед, політичного), який уявляється як реляційна система взаємозалежних понять (категорій), що можуть дати вичерпне уявлення про організацію політичного процесу. Окрім того, доведена опосередкованість політичного процесу дискурсивними патернами, що його визначають. Тому визначено, що розгляд (пост)сучасного політичного процесу можливий лише з використанням методологічного інструменту дискурсивного аналізу.

В рамках першого розділу було проаналізовано трансформацію розуміння суб'єктності із поглибленим розглядом постмодерного трактування суб'єкта. Кожен з етапів визначено в контексті значущості і впливу на подальшу модель трактування суб'єкта в межах постструктуралістської парадигми. Так, крім того, подано модель постструктуралістського суб'єкта, яка організовує його через суб'єктні позиції та ідентичності, одержані ним виключно дискурсивно. Доведено неможливість покладання суб'єкта в контексті цілісних ментальних диспозицій, які можливо асоціювати з розумінням його (суб'єкта) усвідомленої діяльності, в тому числі і щодо трансформації дискурсивних умов. Під час дослідження питання суб'єктності, автор так само звертає увагу на розвиток концепції «влади» М. Фуко, що

пропонує певний образ трактування дієвості і позначаючи наступні можливі аспекти дискурсивного дослідження.

РОЗДІЛ 2. ФОРМАЛЬНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

На підставі теоретичних досліджень, визначених у першому розділі, у другому проводиться спроба представити як можливості, так і обмеження, що виникають на рівні застосування описаного інструментарію (постструктуралістської теорії) до масиву емпіричних даних, а крім того, досліджується питання можливості створення формальних умов для проведення автоматичного аналізу дискурсу.

Вперше ставиться питання про те чи можливе моделювання в широкому сенсі щодо поняття дискурсу. Виокремлюються найбільш значущі проблемні моменти, що виникли на шляху до формалізації та автоматизації, з акцентом на тому, яким чином вони були вирішені в межах дисертації щодо поставлених цілей і завдань.

Крім того, представлено результати проміжних досліджень, які відображають, як і розвиток методу (в тому числі, з вільною роботою з методологічною основою), так і висновки, до яких ми дійшли і те, яким чином вони були використані надалі для побудови авторської моделі формального дослідження. Також описано можливості приведення окремих елементів дослідження в епістемологічну відповідність з методологічним базисом.

Рішення автоматизації представлено як суворо регламентований послідовний набір окремих ітерацій, що складається воєдино і реалізований в мові програмування R, за допомогою включення різних модулів і бібліотек, заснованих на розроблених формулах і моделях, пристосованих і інкорпорованих в структуру дослідження.

2.1. Епістемологічні засади формального дослідження політичного дискурсу

Навколо теми постструктуралістської теорії дискурсу сформований величезний пласт надбудов і доповнень. Вона широко розкривається і використовується при дослідженні великого кола тем. Обростає як суттєвими, так і незначними коригуваннями, проявляючи себе в мікро і макро політичних дослідженнях. В рамках першого розділу було визначено основні теоретичні засади та деякі проблемні питання, тепер хотілося б у загальних рисах виділити ключові моменти саме для того, про що йтиметься далі.

Початковою посилкою пошуків є гіпотеза, заснована на постструктуралістській теорії дискурсу, що сам по собі дискурс має деяку структуру, яку можна висловити через певні категорії. Вона є такою, що організовує все те, що може бути сказано і те, як це може бути сказано, щодо того чи іншого явища. Будь-яке явище є реальним (з точки зору того, що воно існує/відбувається в якійсь дієвості), але його значення ніколи не може бути дано суб'єкту безпосередньо, а лише через певну (грубо кажучи) «призму», в ролі якої виступають саме дискурсивні підстави її розуміння [159]. Тракткування будь-якого об'єкта, таким чином, залежить від дискурсивних умов, в яких знаходиться «суб'єкт пізнання», охарактеризувати які можна як мультитрансцендентальні.

Виходячи з тієї ж методології, передбачається, що будь-яка дискурсивна структура існує як тимчасово стабільне та відносно стійке утворення, виражене в певному словнику, який організований за певними правилами і через наступні категорії (вузлова точка (привілейований знак) – поняття, яке не має сурового значення, але виступає ключовим в організації дискурсивного простору для певного ладу (його значення набувається через підлеглі (або навіть субпідрядні елементи структури)); вузлові точки організовані через «ланцюги еквівалентності» і «ланцюги відмінності», перші (ланцюги еквівалентності) існують як структура категорій, побудованих за принципом відповідності за одною (інколи більше) ознакою, ігноруючи відмінності

всередині самого ланцюга за деякими іншими ознаками. Те ж можна сказати і про ланцюги відмінності, внутрішню структурну організацію в них відбувається так само за однією ознакою, що дозволяє в тих чи інших умовах їм виступати сполучною ланкою для одних категорій, звернень і вузлових точок, виключаючи інші; ще однією важливою категорією є «звернення» або «суб'єктна позиція» – це те місце, яке задає дискурс для побудови відносин щодо наділення «плаваючим» змістом тієї чи іншої події [46]. Це служило початковим базисом для побудови алгоритму виявлення структури від тексту.

Таких вступних зауважень, як нам здається, достатньо для того, щоб перейти безпосередньо до питання про те, наскільки можливий автоматизований формальний аналіз: які методологічні та методичні проблеми виникають на передпідготовчому етапі такого дослідження і які шляхи вбачаються можливими для їх подолання. Отже, почати слід з зауваження про два ідеальні типи підходу до аналізу явищ дискурсивного середовища і короткого зауваження щодо найбільш значущих недосконалостей, що відносяться до них.

Текстуальний аналіз в контексті дослідження має дві основні форми (два основні шляхи), які можна визначити як:

- кількісний;
- якісний.

Даний поділ, а відповідно і вибір одного з базових ідеальних типів проводиться виходячи як із завдань, які ставить перед собою дослідник, так і з точки зору епістемологічних підстав дослідження.

Кількісний спрямований на частотне виділення вживаних текстових одиниць, тобто заснований на методі виділення часткових моментів із загальних тенденцій. Отже, аналіз проводиться щодо «значущих» текстових одиниць, тобто таких, які мають значення вживаності вище деякого числового (відсоткового) показника. Звичайно, якщо говорити про дискурс-аналітичне дослідження, необхідно відзначити і більш розвинені методики, які

передбачають початкове формування словника, що складається не лише з окремих категорій, але груп слів з внутрішньоструктурними відносинами (наприклад, до рахункової одиниці «демократії» відносяться категорії: народ, народовладдя, вибори і т. д.). Тоді підрахунок одиниць аналізу відбувається у формі категоріального об'єднання. Це, з одного боку, наближає до шуканої дискурсивної форми дослідження (оскільки з визначеної методології очевидно випливає, що постструктуралістська теорія припускає вичленення сукупності слів, об'єднаних у своїй еквівалентності і відмінності, організованих навколо ключових знаків), але відрізняється саме на рівні формування цих груп, що проводиться до початку практичної частини дослідження, штучно вичленованих самим суб'єктом аналізу, віднесенням (як пізніше буде зазначено) до тієї або іншої дискурсивної структури.

Якісний метод йде від зворотного. В таких умовах дослідник з необхідністю формує як основну, так і безліч підлеглих (робочих) гіпотез щодо кожного окремого масиву текстів, в рамках яких буде сформована словникова хмара, наприклад, очікуваних до вживання словоформ (можливо, словосполучень), які будуть наділені деякими семантично значущими характеристиками, виходячи з гіпотез, сформованих щодо окремого текстового масиву. У такого роду дослідженнях фокус уваги може бути звернений або на те, що не сказано і це дозволяє визначити подібного роду дослідження як в деякій мірі психокогнітивне, або на те як сказано те, що сказано, що безумовно ближче до «класичного» розуміння дискурс-аналітичної методології в рамках постструктуралістської парадигми.

Складності в такого роду якісних дослідженнях, як нам здається, виникають на етапі збору, обробки і організації одержуваного масиву даних, оскільки, постструктуралістська методологічна база не передбачає скільки-небудь об'єктивних параметрів (в даному випадку маються на увазі такі, які володіють високим ступенем верифікації та параметризації), що дозволяють виділити з тексту дискурсивну структуру, оскільки, як і більшість якісних

досліджень, в кінцевому рахунку, передбачають параметром істинності виключно дослідника, а, через те, що дослідник, виходячи з наведеної методології сам є «рабом» дискурсивних утворень, такий тип досліджень передбачає нехай і відносно, але все ж перед задані результати наукового пошуку.

І тут мова йде не лише про те, що будь-яке наукове дослідження базується на методологічній парадигмі, яка на рівні епістемі обумовлює теоретичний підхід, а отже, й результуючі висновки, окреслюючи не результати, проте методологічну складову їх отримання. А саме про те, що стосується не лише конкретного типу дискурсивного дослідження, а дискурсивних досліджень загалом. Необхідної проекції власних ідеологічних поглядів на отримувані висновки, таким чином, це те, що сам Лакло називає «смертю смерті суб'єкта» [157]. З точки зору Е. Лакло, та в цілому постструктуралістських авторів, у сучасному науковому співтоваристві домінує уявлення про науку, як сукупність прорахованих, максимально інструменталізованих кроків, які можуть бути відтворені іншими членами наукової спільноти і приведуть до отримання ідентичних висновків щодо предмету дослідження. При цьому, прихильники більшості дискурсивних підходів представляють свої висновки ідеологічними, що відображають погляди і позиції дослідника. Навіть більше, наукове дослідження набуває статусу інструменту поширення власних позицій і методологічних ідентифікацій в ідеологізованому (політичному) просторі. Так, наприклад, Т. В. Дейк і Н. Феркло проводять аналіз питань расизму в межах домінуючої дискурсивної структури [30].

Ми вже говорили про те, що метою дослідження є поєднання позицій постструктуралістської теорії дискурсу та інструментарію, що володіє відносно високим ступенем верифікації якраз таки з тією метою, якій опонує Е. Лакло. При цьому, усвідомлюючи деяку парадоксальність синтезу методологічного і методичного дослідного набору, ми все ж схилиємося до

того, щоб вважати, що такий тип дослідження як проводжуване, має право на існування в рамках доктрини постструктуралізму, хоча б з метою реорганізації підхідної частини усталеної у відносній вкоріненості в науковому середовищі.

Отже, виходячи з того, про що було сказано з огляду на якісний тип аналізу, можемо визначити, що все це є результатом відсутності, при аналізі текстів, інструментів, що дозволяють незалежно від позиції спостерігача сформувати деяку знакову базу (будь-то якісне або кількісне вживання того або іншого знаку (в широкому сенсі) або ж який-небудь інший параметр). Виділення структури допустимо лише в тому випадку, якщо дослідник бере на себе відповідальність заявити, що певний знак (наприклад, «демократія», «економіка», «держава», «нація» (в політичних текстах)) є ключовими знаками (вузловими точками), що структурують задане поле значень. При цьому, ніякого підтвердження з відносно високим ступенем верифікації, що саме цей знак є привілейованим і дозволяє структурувати поле значень – не існує. Безумовно, можна казати про відносно стійкі параметри того, що може бути таким знаком, але, в кінцевому рахунку, при достатній старанності таке значення можна приписати й іншим знакам всередині структури. Все це призводить до того, що верифікація одержаних результатів стає практично неможливою, через те, що інший дослідник цілком обґрунтовано може запропонувати іншу структуру при аналізі того ж корпусу політичних текстів.

Позначивши загальні риси наявних підходів до отримання даних необхідно позначити як те, що мається на увазі під формальним аналізом, так і те, які труднощі виникають при спробі формалізації дискурсивного дослідження. Отже, під формальним дослідженням дискурсивної структури розуміється використання математичних методів, формул і моделей, що засновані на розробленому алгоритмі виділення структурних одиниць при застосуванні дискурсивного аналізу щодо певного корпусу відібраних текстів, з метою підвищення верифікації і, як ми сподіваємося, достовірності одержаних під час аналізу даних.

Основними труднощами (проблемами), що виникають при формалізації дискурсивного дослідження можна вважати наступні:

- розпливчастість методологічних позицій і практично повна відсутність методичних рекомендацій виділення «значущих» текстуальних одиниць для подальшого аналізу. Таким чином, проблема полягає в надмірному рівні абстрактності, як і передбачуваних для аналізу одиниць, так і категорій, що формують категоріальний апарат дослідження. Формальний аналіз покликаний в максимальному ступені елімінувати суб'єкта-дослідника зі стадії практичного формулювання структури, одержаної на стадії аналізу і виявлення внутрішньоструктурних зв'язків між текстовими одиницями.

Ми вважаємо, що існує зв'язок між тим, що говориться, що може бути сказано, а також формою аргументації. Незалежно від того, які «справжні» мотиви суб'єкта мови. Нас цікавить безпосередньо артикуляційна практика (текст, в даному випадку), що означає, що подібний формальний аналіз вимагає чітких не лише методологічних, а й методичних рекомендацій щодо виокремлення з різного роду складно організованих текстів певних, абсолютно фіксованих та верифікованих на всіх етапах – категорій. Результати такого визначення, проте, повинні бути чітко сформульовані і дані в максимально можливій вичерпності. Таким чином, першим етапом такого наукового пошуку слід вважати переформулювання відомих категорій та епістемологічних позицій з огляду на цілі окремого практичного втілення макротеоретичних положень;

- другий пункт впливає з першого: необхідність формулювання відсутніх методичних кроків обмежена іноді й діаметральною протилежністю епістемологічних підстав, використовуваних методологій, що призводить до необхідності «перекладу» інструментарію в епістемологічну відповідність. Тут, передусім, мається на увазі поєднання постструктуралістської методології з використанням математичних формул, що використовуються при лінгвістичному аналізі. Оскільки переважна більшість чинного технічного

інструментарію ґрунтується на алгоритмах, що містять виокремлення структури або відносно спрощеним способом, що, як ми вважаємо, не є релевантним цілям подібного роду дослідження, або має прихований вихідний алгоритм виявлення структури з текстового масиву (що, безумовно, також не є допустимим), або ж зосереджена на певних алгоритмах, заснованих на відмінних методологічних позиціях.

Отже, описані проблеми, безумовно, не представляють вичерпний список труднощів, що виникають при спробі формалізації аналізу, проте, як нам здається, є досить вичерпними в тому сенсі, що більшість інших проблем виникають так чи інакше у зв'язці з озвученим.

Безумовно, говорячи про дискурсивний аналіз необхідно розуміти, що мова йде про великі масиви інформації. Ми вже висловили постструктуралістську тезу, згідно з якою будь-який політичний текст в різній, в більш-менш імпліцитній мірі заснований на наявній дискурсивній структурі. Будь-який вираз, існує в деяких соціокультурних рамках, які припускають, як і найбільш доречну форму артикуляції, так і її підстави. Це є засадничим елементом в тому, що і як може бути сказано всередині політичної спільноти щодо актуального політичного порядку та робить актуальним питання визначення текстового корпусу для автоматичного формального аналізу дискурсу. З одного боку, виходячи з наведеного вище формулювання, фактично будь-який текст може служити підставою для виокремлення дискурсивної структури. Втім, коли йдеться про аналіз (особливо автоматичний), необхідним є уточнення деяких моментів відбору текстового масиву, адже:

- з одного боку, подібний підхід дозволяє (при достатній мірі автоматизації) розширити набір текстів, з якими проводиться безпосередня робота, що, звичайно, позитивно позначається на одержаних результатах, які, отже, стають повнішими, точнішими та всеосяжнішими, через включення більшої кількості вхідних даних;

- з іншого боку, проблема знову-таки полягає в тому, що при можливості включення більшої кількості аналізованих документів / текстів, перед дослідником з'являється дилема відбору і надання переваги одним джерелам перед іншим.

Таким чином, в рамках формального дослідження політичної дискурсивної структури, видається доречним обмеження (хоча б на перших етапах) джерел згідно з такими принципами:

- суб'єкт мовлення (в широкому розумінні цього концепту), тобто, «кому» належить текст (вбачається, що для побудови структури національної гегемонної артикуляції внутрішньополітичного середовища необхідно, в першу чергу, проаналізувати тексти головних уповноважених осіб держави, заяви яких, так чи інакше є результатом соціальної продуктивності дискурсу [74], а, крім того, позиція уповноважених суб'єктів (насамперед, скажімо, Президента) не може не бути структурована в рамках певного габітусу, що пройшов інституційну цензуру;

- крім того, важливим є й розмір текстового повідомлення (безумовно, будь-який артикуляційний акт (в даному випадку – текст), являє собою продукт дискурсу і, отже, при наявності формалізованої структури дискурсу його можна і потрібно досліджувати, але тут необхідно поставити питання про доцільність і значущість окремих текстів / заяв, адже, в рамках формальної моделі (як і в якісному дослідженні, де повноваження визначення значущості того або іншого тексту лягають на дослідника (а це те, чого ми хочемо уникнути)) будь-які аналізовані повідомлення прирівнюються між собою з точки зору окремих одиниць, що впливають на фінальну структуру, а це, як раз-таки, не є доречним.

Крім того, видається важливим зауваження [141] щодо того, що логіка гегемонного дискурсу може бути навіть більш виразно представлена в наукових працях або політичних дебатах інтелектуалів [159]. Втім, такий аналіз так само допустимий, враховуючи, що ми говоримо про досить великі

обсяги текстів, які будуть аналізуватися згідно з певним алгоритмом. Але формування основного словника все ж має проходити в рамках, окреслених раніше, оскільки, необхідно брати до уваги той факт, що чинні / домінуючі в подібних колах позиції можуть тою чи іншою мірою не збігатися з гегемонним політичним дискурсом, хоча б на одному з рівнів, а тому вони повинні бути розглянуті і включені в структуру, підтверджуючи або змінюючи якісь окремі її частини.

Також нам здається, що надалі, з розвитком методу, можливо включати до переліку джерел не лише офіційні звернення, послання і т. д., але і більш неформальні елементи комунікації. Безумовно, сформульований текст може дати загальне уявлення про структуру дискурсу, але з іншого боку, логіка суперечок і контекстів теж важлива. Вона дозволяє розглядати як відбувається формулювання деяких елементів як ключових, при цьому демонструючи логіку підкріплення таких тверджень деякою аргументацією.

Безумовно, важливим аспектом побудови та реалізації формалізованого аналізу є вибір середовища, втім, він допустимий тією мірою, якою середовище відповідає алгоритмічній необхідності. Нам хотілося б відзначити ключові позиції аналізу та шляхи розв'язання деяких проблем, про які було сказано вище. Враховуючи ті епістемологічні розбіжності, які виникають при застосуванні постструктуралістської теорії дискурсу до аналізу окремих аспектів (у тому числі і політичного середовища). Видається доречним систематизувати необхідний набір положень щодо автоматичного формального дискурсивного аналізу. Отже, основні (ментальні) посилки подібного роду дослідження полягають в наступному:

- будь-який текст має у своїй основі дискурсивну структуру, організовану в певні відносно ієрархічні ланцюги;
- будь-які політичні практики, хоч і певною мірою трансформують наявну структуру все ж знаходяться в рамках політичного порядку, часто

абсолютно розділяючи гегемонний дискурс на більш седиментованих шарах структури (значущість цього аспекту стане зрозуміла далі);

- дискурсивна структура може бути виокремлена з текстових одиниць, якими оперує текст;

- дані категорії можуть бути виділені не явно, а через низку допоміжних понять, поданих в «асоціативних ланцюгах» (тут маються на увазі в тому числі «ланцюги еквівалентності»);

Отже,

- виокремлення структури з тексту не може ґрунтуватися виключно на найпростіших кількісних підрахунках.

Дані методологічні посилки досить прості, на перший погляд, проте використовуваний підхід передбачає наявність суворо регламентованих методичних вказівок щодо того, що може розглядатися як ключові елементи ланцюга (вузлові точки) і, отже, яким чином ці елементи можуть бути виділені. Спробуємо коротко позначити набір таких первинних «вимог»:

- набір виділених елементів необхідно повинен володіти властивістю «контекстуального наповнення» (визначати контекст всіх інших елементів, що використовуються з ключовими знаками);

- вимога «вагомої пошукової присутності» слова, які вживаються в тексті одного разу не приймаються до розгляду в якості вузлової точки, крім того, важливим є перша поява елемента до загальної кількості слів;

- знаходження в межах допустимо аналізованого токена (не розділені певними знаками пунктуації (тут виключаються ті, які знаходяться в одноранговому та збіжному значенні (наприклад, виділені через крапку з комою, а також ті, які знаходяться в рангу самоочевидного взаємного підпорядкування).

Виходячи з цих первинних вимог, при формальному аналізі виникає питання щодо можливості диференціації ключових символів різного порядку. Необхідно роз'яснити, що ми під цим розуміємо. Для цього може бути

використана метафора багат шарової структури, запропонована Оле Вевером [141], яка демонструє, крім іншого, складність кількісного аналізу тексту. Елементи дискурсивної структури організовані ієрархічно щодо рівня седиментації того чи іншого концепту. Високий рівень седиментації свідчить не стільки про вірність означуваного, скільки про вкоріненість у внутрішньополітичному дискурсивному просторі. Отже, глибоко вкорінені концепти не є такими, що об'єктивно витікають з референтної матеріальності, вони таким же чином соціокультурно організовані [158], відмінність полягає в тому, що рівень їх значення куди більш абстрактний і включений в еквівалентні ланцюги великої підмножини моментів всередині структури політичного дискурсу. Вони є тим, що так чи інакше розділяє переважна більшість політичних сил і діячів, тим, що може вважатися вихідною позицією, невід'ємною рисою побудови абсолютно будь-якої політичної надбудови в виділених межах. Причини вкоріненості тих чи інших ключових знаків повинні бути предметом розгляду окремого дослідження. Для цілей проводжуваного дослідження важливо відзначити, що подібні категорії співзвучні з тим, про що ми говорили раніше і здатні негативно позначитися на результатах (як якісного, так і кількісного) дослідження, оскільки вони зводять його до звичайної відносно складної дескрипції, приводячи до одного з двох можливих шляхів: надмірної редукції одержуваної структури, в якій, як вже було зазначено раніше, результатом є отримання моделі з високим рівнем абстракції, що виражає лише загальні підстави («ядро») аналізованого дискурсу (які, крім іншого, ще й є суб'єктно-дискурсивною екстраполяцією). Або ж навпаки, отримання настільки точної і виразної структури, яка за аналогією з нейромережевим моделюванням, може бути настільки вичерпною і точною, що подальший аналіз і прогнозування може стати просто неможливим, в силу її нерухомості, а, отже, і нездатності до відображення політичних процесів [90]. Ми згодні з Оле Вевером [141] в тому, що рівень седиментації не є підставою для визначення більш об'єктивних знань, адже

ієрархія категорій всередині структури умовна. Але як обійтися з цим питанням на практиці? Неможливо виключити те, що має досить абстрактний і широкий пояснювальний потенціал всередині дискурсу. З одного боку, видається доречним зображення структури політичного дискурсу в єдиній структурі на площині, при цьому маючи на увазі підмножину елементів, які організовують деякі шари і є такими, які самі тією чи іншою мірою організовані іншими елементами. Без надання формально вищого статусу «більш значущим» ланкам.

Попередньо, в рамках першого та другого розділів вже було наголошено на проблемах і особливостях, застосування постструктуралістської методології стосовно емпіричного дослідження. Наразі важливо зупинитися на тих складнощах, які виникають саме при формальному дослідженні: однією з таких є побудова дискурсивної структури, яка, з одного боку, повинна досить повно і всебічно відображувати все те, що може бути сказано і як це може бути сказано про певне явище в політичному середовищі і тому повинна бути досить об'ємною і складною, за прикладом складності політичного середовища і, крім іншого, надавати можливість не лише для аналізу, але і для прогнозу як окремого епізоду, в рамках заданого поля, так і розвитку себе самої (структури) загалом. З іншого боку, вона не може бути абсолютно вичерпною, оскільки подібного роду структура завжди перебуває в зоні ризику того, що можна назвати редукцією політичної мови і в підсумку буде являти собою не більш ніж набір апроксимацій, які при абсолютній вичерпності моделі не тільки унеможливають будь-який прогноз, а й призведуть до того, що отримана структура зможе бути лише досить грубим і нерухомим зліпком гегемонної дискурсивної структури, а тому буде являти собою не більш ніж дескрипцію. Тобто, модель структури повинна бути настільки ж динамічною як і саме дискурсивне утворення, що являє собою сукупність чинних правил і категорій у відносній стабільності. Таким чином,

тут перед дослідником стоїть проблема доцільності або, іншими словами, визначення достатності / вичерпності моделі.

Недоліком такого визначення є те, що це робить категорії досить абстрактними і не має на увазі, що вони можуть бути виділені виключно за допомогою кількісних методів, наприклад, контент-аналізу, за частотною складовою зустрічальності в межах тексту(ів). Крім того, мова йде про те, що дані категорії можуть не лише не бути найбільш поширеними в рамках тексту, а й взагалі з'являтися виключно в неявному вигляді, а тому, їх виділення вимагає певного алгоритму, заданого у вигляді набору послідовних кроків, кожен з яких, ґрунтуючись на попередньому, розширює його та доповнює, маючи на меті нівелювати недоліки, що виникають у його застосуванні. Також, впливає висновок про те, що вони повинні носити як узагальнювальний, так і конкретизований характер. Такі кроки повинні бути, набором апроксимацій, проте таких, для яких визначено ступінь фінальної редукції, щоб не отримати абсолютно узагальнену модель, лише опосередковано схожу з тим, що можна назвати політологічним дослідженням.

Наступним важливим кроком у формальному дослідженні дискурсивної структури є виокремлення не лише самих вузлових точок, оскільки як раніше було описано, самі собою вони не мають суворо закріпленого значення, а й елементів, за допомогою яких вони набувають сенсу, при цьому самі наділяючи їх контекстом і цілком певною системою трактування. Такі елементи так само повинні бути виведені безпосередньо з тексту, без заломлення крізь дослідника. Таким чином, проблема такого роду також апелює до раніше заданого алгоритму. Їх побудова можлива через різного роду способи, які містять в собі певні ранги внутрішньо текстових знакових кореляцій, заснованих на загальній теорії статистики та ймовірності.

Зміст змінюваних етапів і робочих гіпотез алгоритму виділення структури політичного дискурсу, узагальнюючи, можна представити

наступними зауваженнями щодо виділення найбільш значущих концептів: це завдання планувалося вирішувати різними способами на різних етапах дослідження. Спочатку, нам уявлялося, що найбільш вагомими концепти будуть більш-менш яскраво виражені в частотній складовій. Втім, ми практично відразу відмовилися від даного підходу, зберігши лише те, що слова, які вжиті в тексті одного разу не приймаються до розгляду в якості структуруючого знака (вузлової точки). Також розглядалася теза щодо першої появи слова щодо загальної кількості слів у тексті. У будь-якому випадку, їх наявність, як нам здавалося є досить явною і не прихованою латентно-семантичними внутрішньо-структурними зв'язками. А тому, метод їх виокремлення повинен був ґрунтуватися на виділенні найбільш великих категорій, які можна буде ранжувати залежно від можливого ступеня їх структурної значущості, що передбачає їх включеність і посередницьку роль у розумінні інших елементів (принаймні на рівні «контекстуального наповнення»). Відповідно до цих теоретичних передумов видавалося, що в автоматичній формі, на підставі корпусу текстів можливо виділити набір категорій і понять (який, втім, не буде занадто великий (основних передбачалося не більше десяти)), безумовно такий, що вимагає інтерпретації, але такий, що описує наявний політичний дискурс.

Процес реалізації даного підходу та розроблених алгоритмів проводився на матеріалах текстів послань Президента України до Верховної Ради України з 2009 по 2020 рр. включно. Підсумком стали деякі як методологічні, так і методичні (технічні труднощі).

Технічна реалізація наявного алгоритму може бути представлена як проведення декількох етапів:

1. Передпідготовчий етап (на цьому етапі проводиться обробка масиву текстових даних із наданням йому прийнятної для аналізу форми).
2. Безпосередній аналіз (обробка текстових масивів із застосуванням існуючого алгоритму виділення мережевої структури політичного дискурсу).

3. Отримання вихідних даних та побудова моделі.

В рамках передпідготовчого етапу необхідно проводити роботу безпосередньо з текстом природною мовою, який має наступні рівні класифікації:

- рівень речень (висловлювань) – синтаксичний рівень;
- рівень слів (словоформ – слів у певній граматичній формі) – морфологічний рівень;
- рівень фонем (окремих звуків, за допомогою яких формуються і розрізняються слова) – фонологічний рівень (втім, фонологічний рівень для комп'ютерної обробки не настільки важливий, оскільки відповідає рівню символів, виражених в алфавіті).

Найбільш важливими для аналізу уявляються перші два рівні. Проблема тут полягає в наступному: з одного боку, не існує принципової програмної складності для поділу тексту на синтаксичні та морфологічні одиниці; з іншого боку, в рамках великого обсягу текстових даних, при неможливості «ручного» аналізу текстових масивів з'являється проблема релевантного розкладання корпусу текстів на окремі синтаксичні одиниці.

Відносно ж морфологічного рівня, тут ключовою проблемою є словоформи, тобто, форми, які може приймати слово в тих чи інших текстуальних потребах. Сюди відноситься як проблема диференціювання за аспектом приналежності того чи іншого слова до певної частини мови, що дозволяє їй реалізовувати різні структурні відносини в рамках речення, так і відмінки слів, які при автоматичному аналізі можуть бути сприйняті як різні елементи, що, отже, може істотно вплинути на вислідний аналіз.

Реалізація даних технічних моментів вимагає включення під етапів, тому, етап передобробки містить наступні елементи: токенізація, виділення стоп-словника (що працює в різний час аналізу), лематизація (або стемінг).

Токенізація являє собою розбиття тексту на аналізовані одиниці (токени). Одиницями можуть виступати абзаци, пропозиції, слова. Також цей

етап містить видалення пробілів, великих літер, цифр і т. і. це первинний етап, який реалізується практично в будь-якому середовищі автоматичного статистичного аналізу та не являє істотної складності.

Наступні етапи є менш однозначними, оскільки належать до лексичних інструментів і їх виконання може істотно вплинути на результати дослідження. Першим з таких є приведення всіх допустимих словоформ до єдиного значення. Оскільки в іншому випадку, автоматичний аналіз текстових масивів втрачає свою репрезентативність. Спробуємо уточнити, що ми маємо на увазі. Припустимо у нас є слово «інститут» (політичний). У різних відмінках, множині або однині термін буде приймати різні форми: «інституту», «інститутам», «інститутів» і т. п. Це не є проблемою для аналітика, який проводить аналіз вручну, оскільки всі слова будуть відзначені і віднесені до категорії «інститут», але при автоматичному аналізі можна зіткнутися з проблемою релевантного відображення даних, в яких кількісна складова слова буде значно знижена при статистичному підрахунку, оскільки на рівні аналізу програма розпізнає кожне зі слів як відмінне.

Крім того, тут ми стикаємося з іншою проблемою полісемії (наявність у однієї одиниці мови декількох пов'язаних значень), синонімії (повний або частковий збіг значень різних одиниць), омонімії (збіг за формою двох різних за змістом одиниць). Окрім того, суттєва проблема може бути в анафорі, яка полягає в заміщенні слів, речень, фрагментів іншими мовленнєвими одиницями тощо. Відносно вирішення даних проблем припустиме при використанні інструментів стемізації та лематизації. Стемінг дозволяє привести слова до єдиної форми шляхом відсікання (за заданими правилами) суфіксів від слова. Лематизація, як нам здається розв'язує цю проблему більш відповідним способом-приведенням слів до первинної форми (леми): називний відмінок в однині для іменників, інфінітив для дієслів, дієприслівників і т. д. хоча в будь-якому випадку, неможливо підібрати

ідеальний спосіб подібного роду підготовки, тому змиритися з певними втратами все ж необхідно.

Наступним етапом передпідготовки тексту є виділення так званого «стоп-словника». Реалізація стоп-словників може відбуватися кількома шляхами:

- реалізація за допомогою видалення заданих слів, включених до словника (який можна розширити термінами з окремих галузей);
- реалізація за допомогою виокремлення з вислідного списку слів, які мають рівномірну зустрічальність в межах аналізованого масиву текстів і, отже, не становлять значущості в статистичному аналізі.

Як нам здається, обидва методи не є абсолютно придатними щодо завдань, вирішуваних розглянутим типом аналізу. В рамках першого типу губляться анафоричні посилання, виражені займенниками (що відсилають нас до вищезгаданих «суб'єктів» і «об'єктів» тексту). Другий спосіб також нівелює рівномірно вживані терміни, які можуть мати високий рівень значущості і включеності в різні пояснювальні структури. Втім, виходом з такої ситуації, може бути застосування стоп-словника в різних формах на різних етапах аналізу. Тобто, застосування класичної форми «стоп-словника» при підготовці корпусу текстів і подальше застосування стоп-словника при отриманні матриці термів-документів, для видалення слів, що вживаються раз, тільки в окремих документах корпусу, а також до семантично «малозначущих» одиниць.

При обробці корпусу текстів, вбачається важливим застосування TF-IDF показника. TF-IDF – є статистичною мірою, яка дозволяє визначити ваговий коефіцієнт для кожного терму в документі. Кожен терм підраховується в контексті його представленості (зустрічальності) як в окремому документі, так і в корпусі аналізованих документів. Дана статистична міра переважно використовується з метою класифікації документів. У рамках чинного дослідження вона з одного боку дозволить доповнити «стоп-словник»,

визначивши терми, які в досить вираженому ступені зустрічаються у всіх документах корпусу, а з іншого може бути використана для підвищення ваги термінів, що використовуються в документах, але мають нижчий загальний рівень вживаності. Окрім того, TF-IDF не представляє надто значного інтересу на рівні аналізу корпусу з 8-10 звернень, які організовані за одним зразком і використовують ідентичну «жанрову» лексику. Але, при роботі з відкритим масивом документів, це дозволить виокремити дану лексику, виділивши її в якості жанрової особливості, без включення в кінцеву дискурсивну структуру.

На другому етапі аналізу тексту відбувається саме робота в напрямку виділення таких знаків, що структурують дискурс. На різних етапах дослідження алгоритм виділення ключових знаків нам бачився по-різному, але його кінцева суть зводилася до того, що ми описували вище, а саме побудови мережі слів, здатних виражати дискурсивні підстави наявної системи. У процесі розробки і перевірки алгоритму автоматичного виділення дискурсивної структури з корпусу текстів (на прикладі звернень Президента України до ВРУ) нами були виявлені як методологічні, так і технічні недоліки, розроблюваного алгоритму, втім, вони в достатній мірі пов'язані, щоб описувати їх спільно.

Отже, хотілося б відзначити неможливість отримання термінологічної мережі з тексту безпосередньо. У будь-якому разі участь у визначенні того чи іншого знаку як вузлової точки ставала дослідницьким рішенням, а це, з одного боку, підриває суть формального автоматичного аналізу, а з іншого дає нам результати з низьким рівнем верифікованості. Крім того, нам не вдалося отримати від тексту досить структуровану ієрархічну мережу, як ми припускали спочатку. Замість цього ми отримували низку категорій, прямий зв'язок підпорядкування серед яких встановити досить складно (якщо не редукувати все до найпростішого рівня).

Окрім того, важливим є елемент контекстуального наповнення тих, або інших термінів. Тут мається на увазі як усталені вирази, так і відносно

«нейтральні» слова, що знаходять сенс в зв'язці з іншим термом. Даний рівень текстової (дискурсивної) організації можливо розглядати і аналізувати на рівні колокацій (словосполучень). В рамках проведеного дослідження звертати увагу варто було б на набір слів, які мають досить високий (вище певного порогу) рівень уживаності разом, що свідчить про деяку ступінь супідрядності і взаємопов'язаності (наприклад, боротьба з корупцією, російська агресія тощо). Безумовно важливими є і анафоричні посилання на попередні слова тексту, реалізовані за допомогою займенників і займенникових слів.

Отже, це є найбільш значними методологічними та методичними особливостями формального аналізу дискурсивної структури. Перед тим як перейти до того, яким чином було реалізовано формальний концепт, варто відзначити той шлях, який було пройдено при переході до формування алгоритму в мові програмування R. Вони з одного боку дозволили відзначити компоненти та проблеми, які були описані в даному підрозділі, а з іншого стали основою для деяких порівнянь, проводжуваних з огляду на верифікаційну необхідність. Так, їм буде присвячено наступний підрозділ.

2.2. Специфіка формальних моделей політичного дискурсу

Таким чином, проаналізувавши окремі проблеми, що виникають при проведенні формального аналізу, епістемологічні, тобто, методологічні особливості та категоріальний базис, спробуємо навести власні спроби проведення аналізу на шляху до формалізації, адже, окрім іншого, в ході цих експериментів була встановлена алгоритмічна послідовність проводжуваного дослідження, а також виокремлено проблемні моменти, що були описані.

На відносно початковій стадії того, як розвивався алгоритм, ми поступово відійшли від того, що вузлові точки можна виділити безпосередньо, переорієнтувавшись на користь дослідження самої структури мови в контексті

різних мовленнєвих елементів. Передусім, в тому, що ми намагалися відтворити, велику роль відіграє те, що переорієнтація відбулася на користь частин мови і конкретно дієслів. Важливим здавалося те, що присудок в реченні характеризує суб'єкт мови, висловлюючи не лише модальність, але і демонструючи особливості дій стосовно до подій (ідея з приводу того, що сама структура мови зміщена в бік безособового суб'єкта, який в більшій частині залишається таким, над яким виконується дія, ніж тим, хто дію виконує). Це призвело до побудови дієслівної таблиці на підставі текстів (2015-2017 років). Це припущення було засновано, насамперед на основних постулатах робіт Н. Хомського, виходячи із переходу від семантичної до синтаксичної складової мови, генеративної лінгвістики.

Тут не буде приведена таблиця загалом, лише описана поетапна частина її побудови та фрагмент, щоб продемонструвати, які висновки були зроблені а, окрім того, зазначити, чому такого роду модель не відповідає загальним зазначеним характеристикам наукового пошуку. Так, алгоритм побудови таблиці виглядав наступним чином:

1. Вихідний текст завантажувався в програмне середовище, що дозволяло структурувати текст за деякими заданими інформаційними патернами (з умовою поділу та структурації (таким, наприклад, можна вважати Yoshicoder).

2. Прорахування текстових одиниць на рівні текстового масиву та окремий перерахунок стосовно мовленнєвих одиниць.

3. Вручну прибиралися слова, які не були дієсловами або не могли ними виступати в реченні (крім дієприслівникових зворотів і деяких, як здавалося, важливих прикметників).

4. Цей список переноситься в словник в програмне середовище – так, в кожному з аналізованих років загальна кількість дієслів в тексті виходила на рівні приблизно 500 (при цьому тут враховувались всі можливі словоформи одного і того ж слова як різні слова).

5. Після цього будувалася таблиця з наступним поділом:
- дієслова, що відносяться до влади;
 - дієслова, що відносяться до народу;
 - дієслова, які відносяться або характеризують загальні (відносно загальні) поняття, що не підпадають під перші дві категорії;
 - невизначені дієслова (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Словник співвідношення дієслів

Дієслова, що відносяться до влади	<i>привітати (я), здається (мені), хотів (я), хочу повторити (я), говорив (я), наголошую (я), робимо (ми(влада?)), був приголомшений (я), дізнався (я), наголошую (я), хочу зупинитися (я), наголошую (я), будемо використовувати та контролювати (ми (влада)).</i>
Дієслова, що відносяться до народу	<i>забути (ми), говорить, переступити (ми), готуємося (ми), відзначити, засвоїти (ми), маємо доповнити (ми), цінуємо (ми), відбивалися (герої), не залежить (наша з вами безпека), побачив (народ), хотіли (ми), можемо дозволити (ми), легковажили (попередні уряди).</i>
Дієслова, що відносяться до загального	<i>бувають (моменти), триває (агресія), стали (чвари), не перетне межу (політична боротьба), починаються (хаос, отаманищина... замість європейських цінностей), дала (держ. сам.), навчила захищатися (держ. сам.), відкрила (держ. сам.), не залежить (наша з вами безпека), виконується (40 контрактів), передали (друзі), надійшла (партія), має спиратися (україна), бачать (всі), змінилась (армія), є (армія), не розкошує (армія): вмотивована, нагородована вдягнена, озброєна, підготовлена, приділяла ув. (україна), розпродавалася (зброя (поперед. владою), не був захищ. (повітр. прост.), сунуться (вони),</i>

	<p>був символ (парад), було (багат. деп.), випробовують (військ. дії), рухається (облава), не затримувалась; не потрапляла *під слідство* (велика кількість посадовців), почалося (полювання на коруп.), виникають (питання), пройшло (замало часу), можуть звітувати (правоохоронні органи), має надати (судова реформа), *впровадження* знадобиться (суд. реформа), почнеться (формування штату), відповідають стандартам (судді), бажають, виконувати, взяти (судді), існують (країни) *де* страчують.</p>
Дієслова, що відносяться до загального	<p>були (на вигнанні), зрозуміли, не сунулись (зел. чол.), постачається (зброя), було прийнято (зброю (кимось)), укладено (нами), усвідомлювати (комусь, нам?), зупинено (наступальні дії (кимось (нами))), сказав (хтось), виявляється, було проголосовано (пасивна форма), стає, вправлятися (комусь), тримати *питання* (комусь)</p> <p>домагатися, утримуються (в'язні), порушено (прокуратурою), прийшли (молоді офіцери), звільнено (ким?), розпочали створювати (?), могло б замінити (перелічення інкримінуємих справ), усвідомити (нові реалії), має (шанс потрапити в тенети), повірити ..., нагадує (все це), посадили, навести (приклади із практики), скорочено (кількість дозволів.)</p>

За підсумком, із побудовою даної таблиці, виявилось, що в ній отримані не лише шукані дієслова, але і по суті практично всі присудки та іменники, наявні в тексті. Крім того, була побудована таблиця за частотою вживання іменників, які віднесені до різних «вузлових точок», по суті темам. Сумарно, тематизований словник на підставі одного року, при застосуванні до інших років був на рівні 20-25% від загальної кількості слів. Ці слова, у свою чергу,

ранжувалися за кількістю згадок у тексті. Словник дієслів, в свою чергу становив на рівні 10-11% від тексту. Наступним кроком стосовно до накопиченої емпіричної бази була спроба виявлення деяких зв'язків між словами (табл. 2.1).

Важливим елементом нашого аналізу стала також побудова належності аналізованих одиниць окремим темам, які наявні в тексті. Так, список тем був виведений на основі якісного аналізу тому не може сприйматися як такий, що достатньою мірою верифікований. Проте, такий підхід дозволив визначити, що тексти звернень мають набір однакових патернів, що відтворюються незалежно від фактичної зміни суб'єкта артикуляції. Отже, надалі приводиться одна з побудованих таблиць тематичної належності (табл. 2.2).

Таким чином, резюмуючи, можна сказати, що в ході даного аналізу було визначено, що політичні тексти мають загальну структуру, яка так чи інакше відтворюється на різних рівнях. Це стало очевидним у наступних положеннях:

- створений тематизований словник категорій та термінів, що використовувалися в рамках одного з текстів (нагадаємо, що в даних результатах були проаналізовані Послання Президента до Верховної Ради України з 2015 по 2018 роки), при перенесенні на інші звернення демонстрував відносно великий рівень схожості за своєю структурою. Так, загальний словник «ключових одиниць» співпадав приблизно на 25%;

- структурована таблиця дієслів (табл. 2.1) демонструє загальну характеристику тексту, так, аналіз даних, наведених в таблиці дозволив в деякій відстороненій формі зосередити увагу на ключових позиціях, які репрезентовані в структурі та визначити повторюваність використаних зв'язок слів та предикативних моделей в рамках тексту.

Паралельно була здійснена спроба застосувати для масиву прораховуваних даних теорію ймовірності, за типом того, що маючи всі абзаци, в яких зустрічається слово, можна прийняти його за всі можливі результати, а кількість аналізованих збігів слів (Росія, агресія) – за сприятливі,

розрахувавши середню можливість зустрічальності, яка буде дорівнювати:
2015 – 0,241; 2016 – 0,32; 2017 – 0,5.

Таблиця 2.2

Тематизація «звернень» Президента

№	Теми щодо яких визначалися категорії	%
1	Седиментовані структури	12,36
2	Метафори, порівняння, цитати, загальноприйняті вирази	8,57
3	Ефективність діяльності влади	12,60
4	Демократизація	7,64
5	Створення образу Росії (невосний конфлікт із Росією)	7,31(3,81)
6	Використання особових займенників із різного роду вираженою модальністю	6,89
7	Корупція	6,77
8	Воєнні дії	6,36
9	Народ як джерело влади та державної політики	5,82
10	Стратегія нацбезпеки	5,14
11	Реформи (Реформи правоохоронної системи)	5,26
12	Формування образу попередньої влади (Проблеми, що залишилися невирішеними до «нової» влади)	4,40
13	Штучність сепаратистських настроїв	4,07
14	Міжнародні відносини: підтримка України	4,06
15	Тарифи/субсидії	3,67
16	Виявлення лексичних конструкцій, що ототожнюють Президента із українським народом	3,32
17	Невиконання положень (з боку народу)	2,96
18	Деолігархізація	1,97
19	Релігійні знаки	1,05

Окрім того, було докладено статистичну теорему Басса, проте безуспішно, в контексті того, що не вдалося отримати відносно

репрезентативні дані. На етапі застосування «класичної» теорії статистики було визначено, що для такої теорії необхідне визначення моди, медіани, бісектриси, що засновані на роботі із єдиною вибіркою, при цьому, емпіричний матеріал проведеного дослідження визначався наявністю безлічі рядів, які не піддавались можливості необхідного математичного узагальнення. Також, була проведена спроба застосування до даного набору елементів рангової системи кореляції. Проте, вже на першому етапі було визначено, що не існує можливості виявити критерій ранжування для побудови кореляцій, який буде єдиний для всіх, але при цьому буде таким, що відрізнятиметься.

Наступним кроком було впровадження алгоритму, заснованого на кількісно-якісному дослідженні:

1. Виділення найбільш значущих концептів за ознакою частоти зустрічальності в тексті. При цьому відбувається виділення не лише потенційних вузлових точок, а й концептів (моментів), які можуть відноситись до структуруючого знаку, оскільки самі вузлові точки можуть бути не представлені безпосередньо, або ж не так виражені у своїй частотній складовій.

2. Якщо відбувається визначення деяких ідентичностей, що затверджуються або виключаються з дискурсивної структури, ми з необхідністю маємо побудувати систему конкордансів, розглядаючи, як і в якому ключі відбувається артикуляція ідентичностей (тобто в яких ланцюгах еквівалентності / відмінності вони складаються).

3. Якщо йдеться про потенційну «вузлову точку» – необхідно позначити, чи має даний концепт конкретне значення, що розкривається без інших моментів; крім того, важливо визначити наскільки момент має сенс поза певним слабо седиментованим дискурсом, тобто наскільки він відноситься до деякого «об'єктивного», глибоко вкоріненого значення в рамках розглянутої багатошарової структури.

4. Також необхідно визначити чи є значення цього знаку потенційно спірним, тобто чи можливо представити його як мінливий знак за визначення якого борються різні дискурсивні структури.

5. Далі, якщо вдається виявити вузлові точки – необхідно з'ясувати для яких інших моментів вони служать структуруючим знаком. Тобто необхідно визначити такі концепти, які розкриваються за допомогою вузлових точок, доповнюючи і представляючи значення самої ВТ. На цьому етапі можливо зіткнутися з проблемою, коли один концепт буде служити основою для структурування ряду інших моментів, в той же час будучи частиною цілком седиментованої структури.

Такими були вихідні положення кількісно-якісного аналізу. В ході проведеного аналізу автором були отримані наступні результати, які можна представити в таблиці (табл. 2.3) (викресленим в табл. 2.3 позначені слова, що відносились одразу до декількох вузлових точок). Так, виходячи з даного типу аналізу, при поєднанні кількісних методів з якісними автором були отримані зазначені результати. Спробуємо обґрунтувати, чим вони незадовільні.

Однією з найбільш вагомих складових, яка була визнана нами як незадовільна є те, про що ми говорили вище, а саме – самоочевдиність отриманих результатів дослідження.

В ході аналізу була побудована таблиця, яка включала в себе ряд ключових знаків: демократія, економіка, держава, Європа, право, корупція, безпека, закон. До кожної з ключових точок був запропонований ряд моментів, виведений з параметрів частотної зустрічальності як окремо, так і разом. Деякі знаки, були свідомо укрупнені для формування групи, що включає набір дрібніших знаків, що слугують моментами ланцюга і не мають контекстуального наповнення поза вузлової точки.

Структура дискурсу якісного аналізу

Демократія	Залежність, Коаліція, Президент, Парламент, Уряд, Вибори, Влада, Відповідальність, Права, Приватизація
Економіка	Ефективність, стабільність, бюджет, приватизація, підприємництво, економічна свобода, економічне зростання, економічна агресія, економічне відновлення
Влада (держава)	Політика, рішення, бюджет, громадянскість, коаліція, парламент, Президент, уряд, контроль, режим
Європа	Партнерство, Безвіз, Міжнародний (простір), зовнішня політика, Америка (США), світ
Росія	Агресія (держава-агресор), бойовики, сусідня держава, сусід, анексія, війна
Право	Відповідальність, правила, права, закон
Безпека	—
Корупція	Боротьба, хабар, антикорупційні (дії, органи)
Стратегія	—
Реформи	—

Тобто, як вказує С. Жижек, структуруючий знак не має значення сам по собі, його значення завжди виражено через ланцюг еквівалентності, яка його визначає (те, чим є якась шукана категорія) і ланцюга відмінності, які демонструють те, чим дана категорія не є [159]. Так, вираз демократії, аналізований в тому числі, за допомогою побудови конкордансів (показника частотної зустрічальності в рамках заданого токена, яким відносно довільним чином було вибрано вікно в 10 слів до і після шуканого знаку, за умови ігнорування текстових одиниць, що поділяють дані категорії).

Крім того, більшою мірою це можна назвати деякою фантазією, яку ми перевірили на практиці [46]. Оскільки, в такій формі аналізу, ключову роль

грали не лише, а іноді навіть не стільки, наявні дані, скільки те, що служило початковими передумовами щодо тексту. Тобто, при підході до аналізу, ми свідомо вважали, що одним з ключових знаків, що організовують політичний дискурс, а отже, і політичний процес була точка «Ліберальна демократія», а це вже спочатку включало в наш аналіз посилку щодо того, що нами будуть з необхідністю виявлені знаки, які відсилають нас до економічної складової ліберально-капіталістичної форми, а також безпосередньо категорії, які співзвучні з тим, що розуміється під демократією в загальному сенсі слова (вибори, коаліція, права тощо).

З одного боку, було отримано досить вагомі підтвердження проміжної гіпотези на практиці, з іншого, в такому дослідженні дослідник виступав єдино можливим регулювальником того, що може бути включено в цей список.

Проте, в ході аналізу були виявлені деякі аспекти, які з певною трансформацією були використані надалі, так, наприклад, було визначено, що поняття «держава» можна представити одночасно в двох площинах: як міф, який покликаний об'єднати співтовариство людей в межах території і щодо вираженого символічного простору і як вузлову точку, яка співвідноситься з державними структурами і владними інструментами, що легалізують застосування сили через політичний вплив. Таке розрізнене розуміння на прикладі окремого концепту дозволило визначити, що в практичних умовах побудови формальної моделі навряд чи вдасться визначити стійкі ієрархічні зв'язки в відношенні термів один до одного, адже, навіть якісний аналіз із допустимою мірою власних політичних екстраполяцій не дозволяє до кінця визначити приналежність тієї чи іншої точки до конкретного місця в дискурсивній структурі.

Також, завдяки проведеному якісному дослідженню було виявлено не враховану спочатку особливість саме політичного дискурсу, що представлена тим, що адресат такого типу текстів найчастіше масовий (а якщо ми говоримо

про гегемонний дискурс, то завжди масовий), рідше груповий і практично ніколи індивідуальний.

Таким чином, іншою важливою проблемою дослідження стала невідповідність седиментації різних ключових елементів структури. Так, відсутня можливість представити даний ланцюг в межах однорангової мережі, оскільки деякі з її точок абсолютно не співмірні одна одній.

Позначимо, що табл. 2.1, 2.2, 2.3 відносились до проміжних результатів, окрім того, основою для їх побудови слугували виключно тексти послань періоду 2015-2018 років. Вони наводяться для того, щоб продемонструвати як виглядають відносно формалізовані результати, які засновані на постструктуралістській теорії дискурсу при використанні методів кількісно-якісного характеру. Так, дані таблиці, звичайно не мають репрезентативної складової щодо результатів проведеного дослідження, проте є досить цікавими з точки зору порівняння результатів відмінних типів аналізу.

Отже, таким чином, відбувався аналіз на перших етапах дослідження, ми приводили дані, які було отримано з метою як порівняння із результуючим етапом, так і для того, щоб продемонструвати яким чином відбувався розвиток алгоритму автоматичного формального аналізу. Ми розуміємо деяку банальність більшості отриманих висновків, проте вважаємо, що це дозволить більшою мірою наголосити на можливості автоматичного аналізу, результати якого буде надано у третьому розділі дослідження. Шляхи подолання алгоритмічних проблем, насамперед, вбачаються у використанні наступного методологічного та методичного інструментарію: дистрибутивна лінгвістика (дистрибутивний аналіз), що певною мірою реалізовано через механізми латентно-семантичного аналізу.

2.3. Автоматизована формальна модель сучасного політичного дискурсу

Розробкою дистрибутивної структури мови займалися, в першу чергу в рамках дескриптивної лінгвістики американської лінгвістичної школи в 1940-

1950-х роках. В найповнішому вигляді, метод дистрибутивного аналізу висвітлений у роботі З. Харріса «Методи в структурній лінгвістиці»[188].

В словнику знаходимо наступне тлумачення дистрибутивного методу: дистрибутивний аналіз – метод лінгвістичного дослідження, за яким класифікацію мовленнєвих одиниць і вивчення їхніх властивостей проводять на основі поділу їх у мовленнєвому потоці, тобто розглядаючи їх у контексті [103]. Метою дистрибутивного аналізу можна назвати класифікацію мовленнєвих одиниць за синтагматичними властивостями, тобто за їх розподіленням відносно один одного в мові та оточенні. Сукупність усіх можливих знаходжень, в яких може зустрічатися одиниця називається дистрибуцією. Використання методу існує на всіх рівнях: від фонетичного до лексичного та залежить від цілей та завдань, які стоять перед дослідником.

Таким чином, дистрибутивний аналіз заснований на дистрибутивній гіпотезі, що може бути сформульована наступним чином: лінгвістичні одиниці, що зустрічаються у схожих контекстах мають синонімічні значення. Отже, довгий проміжок часу вважалося, що дистрибутивна схожість корелює із схожістю значень. Однак, як зазначають І. Трофімов та Є. Сулейманова, на даному етапі все більшої популярності набуває теза, що подібного роду дистрибуційна схожість не виявляє слова як синонімічні, а демонструє схожість їх значень в рамках мовленнєвих патернів [108, с. 444]. Отже, використання похідних інструментів, заснованих, чи таких що використовують вказану гіпотезу як ключову – можуть бути релевантними цілям дослідження. Однією з таких систем є метод латентно-семантичного аналізу.

Тема латентно-семантичного аналізу широка та складна. На даному етапі, наробки стосовно ЛСА та його похідних та форм використовуються, а тому й розвиваються здебільшого у сфері штучного інтелекту та нейромережових моделях, окрім того, в пошукових системах та інших інформаційних напрямках. Зважаючи на розвиток зазначених сфер в наш час,

зрозуміло, що наробок стосовно даної тематики достатньо багато, проте, більшість із них потребують доопрацювання щодо застосування моделі до аналізу окремих текстових масивів із певними науковими (в даному випадку політологічними) цілями.

Латентно-семантичний аналіз тісно пов'язаний із моделями нейромереж, проте заснований на розкладі за сингулярними значеннями, методиці розкладу математичної матриці, близької до факторного аналізу, який може бути застосований до корпусу текстів [145]. Звісно, як і майже будь-яка модель, пов'язана із статистичною мірою, алгоритм латентно-семантичного аналізу залежить від кількості аналізованого масиву текстів. Проте, деякі його модифікації дозволяють отримувати доволі репрезентативні дані вже з відносно невеликих текстових вибірок.

Окрім того, використання латентно-семантичного аналізу доцільно з точки зору відносної зручності у використанні. ЛСА – це математично-статистичний метод, який потребує мінімального передпідготовчого процесу, та не надто вимогливий щодо технічної сторони реалізації: по-перше, він може бути реалізований в більшості мов програмування, які спрямовані на текстовий аналіз; по-друге, не має необхідності у додатковому формуванні словників, самоосвіти (як нейромережева модель), бази знань, семантичних мереж, аналізаторів і т. д. [145].

Латентний семантичний аналіз використовує вектори для представлення кожного твердження в документі. Розклад за сингулярними значеннями реалізується на наборі матриць, що представляють собою слова та речення (в певному документі). Окрім того, варто окремо зазначити, що алгоритм латентно-семантичного аналізу отримує інформацію виключно із тексту, засновуючись на описаній гіпотезі дистрибутивної семантики. Отже, ключовим тут виступають дистрибуції кожної окремої мовленнєвої одиниці, проаналізовані математично-статистичним шляхом, тому вихідна інформація,

з огляду на конкретне дослідження може бути трохи неповною, проте неодмінно має демонструвати певні не явні зв'язки мовленнєвих одиниць.

У моделі векторного простору весь документ, включаючи кожне речення представлені у векторному форматі. Тут кожний вимір являє собою сукупність кількісних даних. Окрім того, для більш точної інформації для великої сукупності тематизованих однорангових та односпрямованих документів, може бути використана міра $tf*idf$, де оцінка частотності терміну (tf) і оцінка зворотної частотності документа (idf) помножуються і вислідна оцінка буде тісно пов'язана зі словом та реченням в документі.

Латентно-семантичний аналіз заснований на векторних уявленнях щодо семантичних моделей, які дозволяють отримувати векторні уявлення для термів та документів з текстового масиву. Інструменти, що розроблюються на основі даних векторних уявлень можуть розраховувати семантичний зв'язок між словами через замір косинусу кута та їх векторами.

Алгоритм латентно-семантичного аналізу реалізовується в декілька кроків і може бути представлений наступним чином: на першому етапі, відбувається представлення текстового масиву у вигляді поелементної частотної матриці, у котрій кожний рядок визначає унікальне для текстової колекції слово, а кожний стовпець означає документ. Кожний рядок, таким чином, включає частоту, із якою вказана одиниця зустрічається у описуваному текстовому фрагменті (тут необхідно додати, що в ході аналізу, текстовий фрагмент не завжди має співпадати із документом, в якості відрізка можуть виступати абзаци, речення і т. д., в залежності від цілей аналізу, а також від загального текстового корпусу). Таким чином, якщо існує n кількість термів та nI кількість документів, то така матриця може бути розглянута як репрезентація, де існує n мірний вектор для кожного слова, та nI мірний вектор для кожного документу [21, с. 17].

Другий етап полягає в тому, що до отриманої поелементної матриці застосовується схема зважування, а саме логарифмічно-ентропійне

зважування, для того, щоб посилити вагу тих термів, які зустрічаються рідше, при одночасному послабленні ваги тих термів, що мають високий ступінь вживаності. Це засновано на гіпотезі стосовно того, що терміни із невисоким рівнем вживаності зазвичай мають більш вузьке, конкретне значення, щодо часто вживаних термів [169]. Важливо зазначити, що цей крок здебільшого релевантний цілі виокремлення та тематизації групи документів в корпусі і трохи втрачає свою значущість в контексті вживання щодо аналізу відносно невеликої кількості текстових одиниць.

На наступному етапі, в рамках латентно-семантичного аналізу відбувається SVD (singular value decomposition) розклад. SVD широко використовуваний метод розкладання матриці на кілька компонентних матриць, що розкриває багато корисних та цікавих властивостей вихідної матриці. Використовуючи SVD, ми можемо визначити ранг матриці, кількісно оцінити чутливість лінійної системи до числової помилки або отримати оптимальне наближення нижчого рангу до матриці. SVD математична операція сингулярного розкладу суть якої полягає в створенні для описаних вимірів ортогональних матриць, при лінійній комбінації яких отримуємо дані, що максимально наближені до вихідних. Згідно із теоремою про сингулярний розклад, матриця може бути розкладена на добуток трьох матриць:

$$A=USV^t$$

Де матриці U та V – ортогональні матриці розміру, а S – діагональна матриця розміру; позначення t – означає транспоновані матриці. U – включає вектори слів як вектори-строки, а V включає вектори документів як вектори-строки (S включає сингулярні значення як діагональні записи). Таким чином, вектори слів та документів представляються в єдиному семантичному просторі. Застосування цього розкладення дозволяє встановлювати більш глибокі базові семантичні значення. На цьому етапі відбувається прорахування латентних зв'язків між окремими словами текстового корпусу/документу [169].

На четвертому кінцевому етапі відбувається зменшення розмірності отримуваної матриці із тим, щоб знизити розмірність матриці і виключити значення, які не визначені в ході розрахункових операцій як значні.

Необхідно зазначити, що не дивлячись на те, що подібний спосіб аналізу ігнорує порядок слів (не аналізуючи їх сумісну вживаність) він може досить репрезентативно окреслювати ступінь зв'язку тих чи інших термів всередині заданого семантичного простору (під яким розуміються текстуальні дані). Так, очевидним фактом, виходячи з цього, а також гіпотези дистрибутивної лінгвістики (заснованій на структуралістських тезах), стосовно того, яким чином формуються значення окремих категорій, є те, що чим більший об'єм текстових вихідних даних ми зможемо проаналізувати, тим краще будуть встановлені семантичні зв'язки окремих компонентів тексту. Проте, окрім іншого, це відкидає нас до деяких проблем, насамперед стосовно наявних вичислювальних можливостей.

Окрім того, іншим використанням методів латентно-семантичного розподілення можна назвати можливість реалізації за його допомогою багатовимірного масштабування (MDS) та аналізу основних компонентів (PCA), які можуть бути використані для виконання задач категоризації.

Крім того, ми говорили переважно про можливість аналізу окремих документів або блоків документів для того, щоб вивести положення, засновані на методах дистрибутивної семантики відносно окремого тексту. Але проводячи подібного роду аналіз, ми не можемо відійти від того, щоб проводити діахронічний тип дослідження дискурсивних структур, який дозволив би проаналізувати як і те, що є загальним для дискурсивних структур різних років, так і те, що є для них відмінним. Так, у практичному аналізі для більш детального розуміння деяких аспектів теми, ми, наприклад, можемо побудувати своє дослідження, виходячи з уявлень з приводу розподілу дискурсивної структури в різних часових інтервалах і, отже, її реалізації в різних умовах, виявляючи загальні місця, що дозволяють стверджувати деякі

знаки як ключові або вузлові для дискурсивного поля, інші ж виокремлювати як пояснювальні або такі, які більшою мірою розкривають значення ключових позицій.

Вихідна задача, а також запропонований в рамках дисертації алгоритм її реалізації накладають на нас деякі обмеження в епістемологічно можливих і допустимих методах, які можуть бути застосовані для діяхронічного аналізу. Таким чином, для відсутності методологічної плутанини і пропорційності одержуваних даних, ми з необхідністю повинні використовувати ті ж епістемологічні показники, які б дозволили реалізувати даний алгоритм в додатку до іншого, відмінного аспекту. Оскільки, вибір інструменту, який з одного боку задовольняє методологічним і епістемологічним вимогам, а з іншого є репрезентативним з точки зору поставленого завдання і потенції реалізації на використовуваний мові програмування в деякій мірі визначив інструмент реалізації, а саме латентно-семантичний розподіл Діріхле. Його графічне зображення може бути надано наступним чином (рис. 2.1).

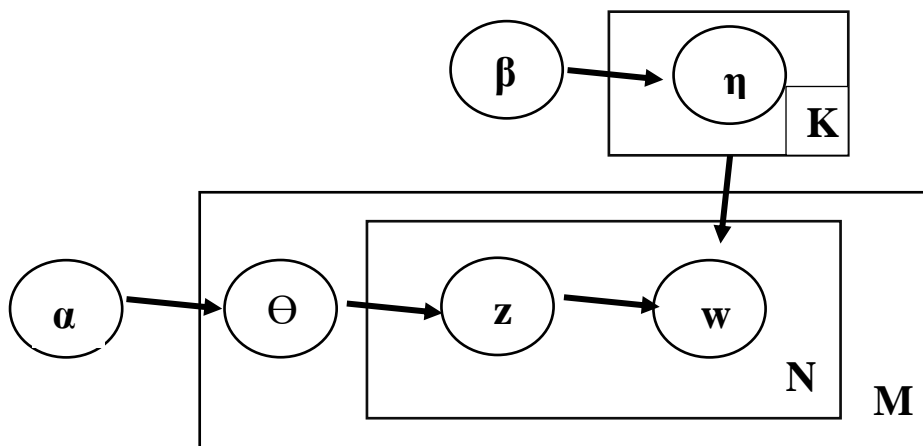

Рис. 2.1. Схематичне зображення методу латентно-семантичного розподілу

Графічна імовірнісна модель LADA:

W – слово (спостережувана змінна); z — тема (прихована змінна); M — колекція документів; N — довжина документа в словах; K — кількість тем в

колекції; Θ — розподіл тем в документі; η — розподіл слів в темі; α — апіорний розподіл Діріхле на Параметри Θ , β — апіорний розподіл Діріхле на Параметри η .

Метод LDA заснований на імовірнісній моделі:

$$p(d, w) = \sum p(d) \cdot p(w|t) \cdot p(t|d),$$

де d — документ; t — тема; w — слово; T — безліч тем; $p(d)$ — апіорний розподіл на безлічі документів; $p(w/t)$ — умовний розподіл слова w в темі t ; $p(t/d)$ — умовний розподіл теми t в документі D .

Латентно-семантичний розподіл таким чином, припускає, що кожен документ колекції створюється в результаті статистичного процесу генерації. Документи колекції складаються зі слів, в яких можна визначити набір тем, складаючи документи зі списком ключових позицій відносно кожної з тем, через ієрархізацію вживаності окремих термів щодо виділеної теми.

Таким чином, використовуючи метод латентного розподілу ми можемо з певним рівнем допущення відзначити, що в рамках роботи він може бути використаний для вичленення дискурсивної структури, яка використовується як інструмент отримання вихідних даних для подальшого моделювання і виокремлення дискурсивної структури в синхронічному розрізі, а крім того, може дозволити вичленувати деякі «дискурсивні патерни», під якими в рамках роботи ми розуміємо наявні та відносно закріплені в конкретні часові проміжки структури, що в деякій ідеальній мірі відображують значущі категорії (ключові або плаваючі знаки) в дискурсивній структурі.

Отже, використовуючи ті описані методологічні і методичні засади, спробуємо відтворити поетапний алгоритм автоматичного формального аналізу дискурсу, заснований на постструктуралістській дискурсивній теорії та реалізований на мові програмування R, він складатиметься із наступних етапів:

- парсингу (збір вихідного текстового матеріалу із визначених джерел із фреймуванням даних);

- лематизації (приведення всіх лінгвістичних одиниць (похідних слівформ) до її лема (початкової словникової форми));
- підготовка даних, конвертація в форму векторного корпусу із супутнім очищенням даних аналізу;
- побудова TermDocumentMatrix та транспонованого варіанту DocumentTermMatrix;
- вимірювання tf-idf показника (стосовно того, що ми описували вище, ми наведемо дані як із таким показником, так і без нього в силу причин які були вказані);
- створення векторних уявлень про текстуальні одиниці (надання кожному слову числового виразника, який може бути відтворений у формі вектору);
- застосування сингулярного розкладення прямокутної матриці із наступним визначенням косинусу кута між векторними показниками текстуальних одиниць та побудова однорангової мережевої моделі.

Таким чином, формальний аналіз політичного дискурсу все ж вбачається можливим, хоча і потребує доробки першочергово на стадії епістемологічної відповідності між категоріями пошуку та можливостями технічної реалізації. Окрім того, важливим та таким, що не враховується в описаному алгоритмі нами вважається розширення застосування того, що маємо на увазі під колокаціями (не варто плутати із сталими зверненнями (які в свою чергу все ж можуть представляти певний інтерес) та конвенційно та інституційно встановленими потребами у формулюваннях, зверненнях)).

Висновки до розділу 2

В рамках другого розділу, автором було проаналізовано можливості проведення формального дискурс-аналітичного дослідження. Так, було виявлено недоліки прикладення до аналізу постструктуралістської теорії

дискурсу до найбільш вагомих з яких можна віднести наступні: по-перше, даний підхід не має до кінця регламентованої структури підбору і аналізу матеріалу, через те, що деякі з принципів носять частковий або ж рекомендаційний характер і їх застосування покладається на розсуд самого вченого. По-друге, це так званий суб'єктивізм дослідника, який за відсутності регламентованої суворості позицій щодо висновків виступає гарантом істинності результатів. І, третім аспектом критики, виступає деяка обмеженість прогностичного потенціалу, зокрема, в політичній сфері. Зазначені позиції, здебільшого й виступають критичною базою щодо досліджень, в яких використовується даний підхід.

Окрім того, було визначено в чому полягають ключові можливості застосування дискурсивної моделі та визначено принципові позитивні сторони, що дозволяють трансформувати класичне уявлення щодо деяких фактів у політичному процесі. До позитивних аспектів застосування дискурс-аналітичного підходу слід віднести його критичне ставлення до наявного устрою, що надає можливість для більш ґрунтовної деконструкції сформованого політичного порядку, виводячи його тим самим з пут приватної когнітивно-організованої структури. Іншим істотним досягненням дискурс-аналітичного підходу є те, що він дозволяє позначити умовність будь-якої системи, в тому числі і політичної, яка, відповідно до даної парадигми, завжди є культурно та історично зумовленою. Крім того, дискурсивна методологія дозволяє розширити семантичне поле сталих об'єктів політичного аналізу, представляючи різного роду текстуальні політичні акції та інтеракції як дослідницькі одиниці політичних процесів. Дані тексти як факти “моментів”, закріплених як усталені мовленнєві структури в рамках сучасного порядку дискурсу, дозволяють вивчати вектори різнорівневих політичних процесів.

Таким чином, незважаючи на зазначені недоліки, автором була доведена можливість їх подолання за допомогою поєднання методологічних підходів. До того ж, дана теорія здатна розширювати власну парадигмальну базу, що

іноді сприймається як обмежена, за допомогою інкорпорації інших теорій і переведенням їх в структуру релевантних категорій. Також слід зазначити, що сучасна дискурс-аналітична методологія має широкий набір теоретико-практичних напрацювань і підстав, що дозволяє їй займати не настільки категоричну позицію щодо кількісних досліджень, як прийнято вважати в сучасній науці. А поєднання теоретико-практичного блоку дискурс-аналітичного підходу з кількісним аналізом може надати абсолютно новий набір даних і висновків, недоступних для виявлення кожним підходом окремо.

Побудовано авторську модель політичного дискурсу, що позбавлена вад розглянутих пробних підходів. Модель реалізовано мовою програмування R, технічна реалізація наявного алгоритму може бути представлена як проведення декількох етапів:

1. Збір лінгвістичного матеріалу для аналізу.
2. Передпідготовчий етап (на цьому етапі проводиться обробка масиву текстових даних із наданням йому прийнятної форми для аналізу).
3. Безпосередній аналіз (обробка текстових масивів із застосуванням існуючого алгоритму виділення мережевої структури політичного дискурсу).
4. Отримання вихідних даних та побудова моделі.

Кожен з етапів розбито на під етапи та реалізовано за допомогою наступних модулів:

- парсінгу (збір вихідного текстового матеріалу із визначених джерел із фреймуванням даних), реалізований за допомогою бібліотек “rvest”, “stringr”, “tm”;
- лематизації (приведення всіх лінгвістичних одиниць (похідних словоформ) до її леми (початкової словникової форми));
- підготовка даних, конвертація у форму векторного корпусу із супутнім очищенням даних аналізу;
- побудова TermDocumentMatrix та транспонованого варіанту DocumentTermMatrix;

- вимірювання tf-idf показника;
- створення векторних уявлень про текстуальні одиниці (надання кожному слову числового виразника, який може бути відтворений у формі вектору);
- застосування сингулярного розкладення прямокутної матриці із наступним визначення косинусу кута між векторними показниками текстуальних одиниць та побудова однорангової мережевої моделі.

В моделі використано елементи дистрибутивної семантики та впроваджено модифікований алгоритм автоматичного латентно-семантичного аналізу політичного дискурсу.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОРМАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ЯК ЗАСАДНИЧОГО ЕЛЕМЕНТУ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Для характеристики автоматизованої формальної моделі структури політичного дискурсу України в даному розділі, на підставі розробок і результатів, описаних у попередніх розділах, пропонується моделювання як ключовий елемент дослідження.

В рамках заключного розділу підіймаються як методологічні, так і технічні особливості подання результатів із зазначенням щодо значущості та репрезентативності окремих елементів. Так, отримані дані групуються за допомогою таблиць узгодженості, співвідпорядкованості та взаємного впливу на розширення семантичного аспекту дискурсивної структури. Проводиться діахронічний аналіз дискурсивних структур з 2009 по 2020 роки. На підставі цих даних автор здійснив спробу побудувати семантично відповідні тезові моделі, відтворювані з отриманих дискурсивних структур.

Крім того, вводиться поняття дискурсивних патернів, як сукупності ключових текстуальних знаків, що описують дискурсивну структуру, які побудовано як для кожного з етапів окремо, так і представлено розподіл даних патернів на об'єднаній таблиці, співвідносно ієрархізації використовуваних патернів внаслідок виявлення косинусних відстаней і кореляції аналізованих текстів.

У завершальній стадії дослідження надається прогноз стосовно майбутнього стану моделі, а також із необхідністю ставиться питання про можливість прогнозування подальших трансформацій політичної дискурсивної структури України, а так само позначаються напрямки розвитку використовуваного підходу в наступних дослідженнях.

3.1. Параметризація моделі політичного дискурсу для відображення політичного процесу сучасної України

Метою роботи було створення методу, який заснований на певному автоматичному алгоритмі та дозволяє проводити аналіз дискурсу. Першочергове завдання – побудова моделі, що, по-перше, буде засновуватись на категоріях та концептах постструктуралістської теорії дискурсу, а по-друге, дозволить проводити автоматичний аналіз із достатньо високим рівнем верифікації та статистичної значущості результатів. Для цього було використано політико-філософський методологічний апарат у поєднанні із певним математичним та програмними методами та інструментами, реалізованим в рамках комп'ютерної лінгвістики та мови програмування R. Так, розроблена модель надає можливості для аналізу як діахронічної складової становлення та функціонування окремих дискурсів, так і більш повної картини щодо дискурсивної системи загалом.

Для подальшого аналізу важливо визначити, що дискурсивна структура, описана раніше, означає елемент категоризації та редукції значень, які може приймати той чи інший знак в певних умовах. Суб'єкти мови з необхідністю використовують цей механізм для позначення своїх позицій, демонстрації переконань і т. д. Артикулюючи інформацію суб'єкт мови звертається до редукованих значень, оскільки практично кожне з використовуваних слів так чи інакше відсилає до безлічі семантичних трактувань себе самого, при цьому, люди, об'єднані спільністю символічних умов існування розуміють один одного, їх асоціативна мова дозволяє привласнювати елементам схожі значення, а отже й трактувати ці елементи схожим чином. Суб'єкт мовленнєвих інтеракцій не замислюється над тим, як розуміти кожне слово, єдине, на що можна звернути увагу, так це те, що вибивається із загальної картини (принаймні, для одного з комунікантів). Виходячи із зазначеного, дискурсивна структура виражається в мовленнєвих конструкціях, а тому в рамках дослідження проводиться робота безпосередньо із текстами.

Даний тип дискурсивного аналізу, насамперед, працює із публічними текстами. Важливою методологічною силою такого підходу є те, що Д. Ховард та Дж. Торфлінг називають можливістю «залишатися на рівні дискурсу» [141]. Відсутність необхідності віднайдення «істинних» мотивів дозволяє проводити аналіз саме дискурсу, за необхідністю вписуючи наявні домінантні парадигми політологічного, соціологічного та інших форм знань із метою пояснення того, що знаходиться у самій дискурсивній структурі. Такий підхід можливий тоді, коли метою подібного дослідження є не віднайдення відповідей на питання зіставності риторики та мотивів суб'єкту мови, адже згідно з теорією постструктуралістського дискурс-аналізу будь-які політичні курси, що існують, можуть бути виведені безпосередньо чи опосередковано із дискурсивного поля. Суспільна, дискурсивна діяльність являє собою область із своєю власною когерентністю та логікою. Традиційний образ політичної мови, як випадковий та спонтанний, затверджується через реалізацію політичної влади як постійна та відносно жорстка петля, де політична аргументація щодо конкретної проблеми, з одного боку залежить від концептуальної логіки, що доступна в суспільстві, а з іншої сторони відтворює та модифікує цей концептуальний код, тим самим встановлюючи умови для політичної боротьби [141].

Розглянемо структуру розробленої моделі ДС політичного процесу. Основною метою побудови моделі є спроба визначити яким чином можна аналізувати багатоманіття дискурсу формальними методами. Отже, дискурс виражений в слабо ієрархізованій структурі мовленнєвих одиниць (категорій), які можна вивести практично з будь-якого політичного тексту (звісно, беручи до уваги його об'ємну характеристику), відносно незалежно від його жанрових, тематичних та інших особливостей. Домінуюча лінія опису і дій в рамках політичного процесу йменується «гегемонний» дискурс. В роботі здійснюється припущення, що дану «структуру» дискурсу можливо виокремити і розібрати за допомогою формально-лінгвістичних інструментів

аналізу, представивши її у вигляді однорангової мережі, в якій кожен елемент є таким, що організовує, так і таким, що є організованим іншими елементами, перебуваючи з ними в складній структурі відносини співвідпорядкування. Сама мережа, таким чином, в максимально можливій надлишковій формі описує структуру політичного дискурсу всередині окремого символічного об'єднання. Спираючись на методологічні засади та аспекти практичного втілення модель дискурсивної структури складається із двох блоків:

1. Дискурсивні патерни (як сукупність ключових текстуальних знаків, що описують дискурсивну структуру).

2. Набір вузлових точок, що виведений із першого блоку та розкривається через уточнювальні мовленнєві структури, які в свою чергу поділяються на: елементи; ланцюги еквівалентності / відмінності.

Не менш важливим є питання стосовно джерел змін, а саме стосовно того, який рівень тиску необхідний для змін певних структурних елементів. Тут необхідно повернутися до багат шарової структури дискурсу. Адже, у другому розділі дисертації було визначено, що автоматичний формальний аналіз все ж є інструментом, який із необхідністю має бути окреслений методологічними засадами. Отже, аналізуючи дискурсивну природу політичного процесу України, у спробі побудови гегемонної структури, мова йде скоріше про те, що знаходиться на одному із рівнів багат шарової структури, на тому рівні, який можливий для аналізу із наявним методичним інструментарієм. Його можна визначити як «офіційний політичний дискурс». Тому, розроблена модель входить в деяке протиріччя з методологічними засадами, адже, в рамках роботи швидше проводиться аналіз політичного порядку денного, який може змінюватися. При цьому, як буде показано далі, в більшості проаналізованих текстів, відтворюються схожі, якщо не однакові дискурсивні патерни, що продукуються незалежно від деяких зовнішніх умов і внутрішніх відмінностей суб'єктів, що їх артикулюють. Отже, тут з'являється можливість говорити про наявні дискурсивні обмеження, які так

чи інакше диктують владним елітам ті можливі шляхи отримання, збереження або ж примноження влади в рамках держави, що до певної міри виводить такий тип аналізу із розуміння поділу дискурсу на «офіційний» та «маргінальний».

Представлена дискурсивна структура виражена, насамперед як закритий простір породжених смислів. На даному етапі, складно уявити собі алгоритм, здатний не просто фіксувати зміни структури в окремо взятий проміжок часу, а й демонструвати послідовність цих змін, крім іншого, для цього, все ж потрібні більші обчислювальні потужності.

Для апробації моделі, заснованої на параметрах, описаних в другому розділі були проаналізовані найбільш виразні тексти. а саме послання Президента до Верховної Ради України (див. розділ 2), повторюючись зазначимо, що вони досить об'ємні для того, щоб надати необхідний мінімальний обсяг текстових одиниць для аналізу, а також досить виразні в плані опису як більш седиментованих шарів, так і виразні в плані демонстрації політичного порядку денного на теми, наявні в суспільстві. Для представлення діахронічного аналізу було проаналізовано послання за наступні роки: 2009, 2011, 2013, 2015-2020 роки. Хронологія відбору текстових джерел була продиктована наступними завданнями:

- представити структуру дискурсу в межах таких часових інтервалів, які б відображували внутрішньополітичні зміни (що виражається в тому, що в аналізі використовуються тексти чотирьох Президентів), а крім того, очевидними і таким, що не вимагають пояснень уявляються зміни як територіальні, так і інформаційні, що відбулися в політичному просторі й до певної міри, із неодмінністю вплинули на політичний процес, а отже, й на дискурсивну структуру;

- визначити ключові віхи в потенційно можливих точках зламу дискурсивної структури, які пов'язані з фактами, описаними вище;

- виявити «вузлові точки» і простежити їх зміни в структурі дискурсу, можливо, вловлюючи трансформації в системі визначень мережевої моделі (в ланцюгах еквівалентності).

Окрім того, слід сказати про парадокс, який виражений в тому, що обсяг аналізованих текстових даних (а саме послань Президента України до Верховної Ради України) є і вичерпним і недостатнім одночасно. З одного боку, подібного роду послання є недостатніми для абсолютно вичерпного уявлення про дискурсивну структуру, залишаючи деякі «осередки» незаповненими, з іншого боку текстуальний обсяг достатній для того, щоб вважати показник «чистої» (під цим ми розуміємо такий вид взаємозв'язку документів, який представлений без тих мовленнєвих норм, які затверджені і продиктовані використовуваною мовою) кореляції понад 0,4 як значний, а понад 0,5 як високий.

Акцентуючи увагу на можливому докорі в деякій банальності висновків хотілося б відзначити кілька аспектів: суворість у дотриманні формальних правил означає можливість отримання даного набору даних при використанні запропонованого механізму аналізу в рамках різних досліджень, що є виконанням завдання підвищення ступеня верифікованості та формалізованості одержуваних даних при використанні модифікованої форми постструктуралістської методології аналізу дискурсу; деяка можлива самоочевидність висновків підтверджує початкову гіпотезу нашого дослідження, що полягає в тому, що гегемонний дискурс, через свою глибоку седиментованість сприймається більшістю як об'єктивна даність, а тому, аналіз таких «об'єктивних» структур може сприйматися дещо очевидним. Проте, це означає, що такі вкорінені шари можуть бути трансформовані лише глибокими структурними змінами. Використання ж риторики, альтернативної гегемонній, вводить суб'єкт мови в позицію антогоністичної ідентичності, що являє в очах масового сегмента загрозу для відносної стабільності політичного процесу.

Таким чином, використовуючи розроблену модель можна визначити дискурсивну структуру в окремо взяті проміжки часу, окрім того, можливо провести діахронічний аналіз за допомогою складання графіків кореляції текстів на основі латентного розміщення Діріхле. Даний метод, розроблений у зв'язку зі зростанням необхідності поліпшення роботи інформаційного пошуку і машинного навчання, втім, з деякими застереженнями, його можна використовувати і в контексті наявних завдань.

Вперше метод був представлений як Графова модель, Девідом Блєм, Ендрю Іном і Майклом Джорданом в 2003 році, як такий, який дозволяє тематизувати тексти з метою виявлення ключових слів стосовно кожної з тем [134]. Відносно чинного дослідження, відзначимо, що його використання дозволяє з деяким рівнем допущення складати тематичне відображення дискурсивних патернів для окремих текстів в корпусі аналізованих документів. Таке тематичне моделювання (далі формування дискурсивних патернів) може бути використано для виокремлення ключових тем у межах текстів з подальшим розкладанням на окремі знакові елементи (вузлові точки), які, за допомогою використовуваного алгоритму, описаного у другому розділі (а саме, завдяки засобам дистрибутивної семантики і латентно-семантичного аналізу) можливо проаналізувати на порівнянність і включеність інших термів у їх формування (що можна вважати трансформованою формою ланцюгів еквівалентності).

Проводячи подібного роду аналіз маємо можливість виділити дискурсивні патерни в межах як окремого тексту, так і групи текстів, що належать до певного корпусу для того, щоб виокремити основні використовувані патерни в текстах (а, отже, з певним ступенем допущення і екстраполяції методом індуктивного аналізу) і в межах дискурсивної структури. Дискурсивні патерни складаються з набору ключових елементів ланцюга. Спираючись на доведеність положення, згідно якому на кожному рівні смисловго ланцюга значущими елементами можуть бути близько 7

елементів [90, с. 204; 165, с. 90-92; 175, с. 162], ми виходили з того, що має бути близько 7 ключових елементів «верхнього рівня» (тобто, вузлових точок). Теоретично на кожному смисловому рівні кожне поняття (елемент) дезагригується приблизно на сім понять (елементів), які співвідносяться зі структурою термів, що їх визначають та становлять основу для побудови дискурсивної структури як щодо стійкого символічного набору.

Виходячи із вищесказаного необхідно визначити те, яким чином працює запропонований метод. Оскільки, проведений аналіз представлений на деяких заздалегідь зазначених часових проміжках для того, щоб отримати більшу репрезентативність даних, для демонстрації роботи методу використовується не аналіз тексту виступу окремого року, а аналіз групи текстів, зібраних з позиції проведеного дослідження. Використані бібліотеки наведені в табл. 3.1.

Виходячи з розробленого алгоритму було виділено шість послідовних етапів. Кожен з етапів є завершеною ітерацією, виконуваною в програмному середовищі. Перший етап – *парсинг*, який полягає в отриманні даних. Цей етап є необхідним з точки зору розширення можливостей аналізу і являє собою деякий програмний модуль, який дозволяє автоматичним чином отримувати набір даних з певних сайтів.

На прикладі дослідження, етап парсингу малозначний через те, що кількість аналізованих текстів не є великою, а тому може бути виділена дослідником самостійно. При цьому, варто відзначити, що в роботі мовою програмування R, використовуючи подальший інструментарій лематизації, необхідно мати вихідні дані певного формату, який з одного боку дозволить провести лематизацію за допомогою програмного інструментарію, а з іншого присвоїть результуючому текстовому файлу необхідний для подальшої роботи формат. Так, *кінцевим результатом* даного етапу є отримання вихідних текстових даних, які приведені в єдиний формат, відповідаючий програмним вимогам.

Таблиця 3.1

Основні та допоміжні бібліотеки, що були використані при аналізі

Назва бібліотеки	Як використовується?
«tm» «tidytext»	Завдяки даним бібліотекам було проведено розмітку текстового масиву та побудовано лінгвістичний та статистичний корпуси.
«wordcloud»	Допоміжна бібліотека, була використана на стадії аналізу для побудови \ «хмар» слів, задля наочного розгляду та представлення даних на етапі аналізу.
«antiword»	Завдяки даній бібліотеці було виведено стоп-словник, який був доповнений через розроблені в її рамках функції.
«utf8»	Дозволила працювати із текстами визначеного формату, без додаткового приведення колекції документів до необхідного формату.
«ggplot2»	Візуалізовано набори даних, що розглядаються та використано для побудови складних таблиць та малюнків на етапі аналізу.
«lsa» «LSAfun» «rvest» «reshape2»	Проведено різномірний латентно-семантичний аналіз (детально розглянутий в 2.3).

Другий етап – приведення даних до вихідної аналітичної форми. Хоча він і є підготовчим, втім істотно впливає на подальший аналіз. Існує два шляхи реалізації даного етапу – лематизація і стемізація. Лематизація, як уже було зазначено в другому розділі, є операцією приведення лексичних одиниць в їх вихідну форму (для іменників – це називний відмінок однини, для дієслів –

інфінітив і т.д.). Стемізація – це відділення суфіксної частини слова із залишком структурної основи (наприклад, слово «політика» стане «політ» чи «політик», залежно від підходу дослідника чи використовуваних пакетів та бібліотек). Подальша технічна та аналітична робота проводиться із залишковою формою слова, лематизованою чи стемізованою. В ході роботи було прийнято рішення використовувати інструменти лематизації, виходячи з наступних позицій: по-перше, лемми є більш простими в контексті відображення результатів дослідження (їх представлення); по-друге, процес лематизації значно спрощує роботу зі стоп-словником, особливо враховуючи те, що базові стоп-словники включають не всі слова, якими в дослідженні допустимо знехтувати; по-третє, приведення слів до лем дозволяє і в вислідному списку виокремлювати слова за їх граматичною приналежністю, а також дозволяє, як продемонстровано на прикладі зі словом «політика» більш точно проводити лінгвістичний аналіз (через збільшення точності відображення окремих слів), що є вагомим в деяких аспектах проведеного аналізу. *Кінцевий результат*: отримання вихідного масиву у вигляді лематизованих текстових даних, в якому кожне слово приведено до своєї лемми.

Третій етап – безпосередня підготовка текстуального масиву даних для автоматичного аналізу. На даному етапі відбуваються операції видалення пунктуації, приведення всіх лем до вихідної форми, видалення стоп-слів, за допомогою як автоматизованого стоп-словника, так і додавання окремих стоп-слів, якими, співвідносно цілям і завданням дослідження, можна знехтувати, створення, таким чином, корпусу текстів (корпус, отже, є результат застосування єдиних правил обробки текстового масиву, в якому весь текст може бути проаналізований як одиничний елемент).

Стоп-словник зазвичай містить слова-зв'язки, а також деякі «другорядні» граматичні конструкції, які сприяють більшою мірою зв'язності тексту, ніж є його семантичним ядром. До таких слів відносяться «і», «але»,

«що», «який», «а» і т. д. Окрім того, стоп-словник розширюється через декілька механізмів. Так, виконання всіх етапів аналізу призводить до ситуації, коли деякі слова мають високий рівень зв'язку, проте мають достатньо низький рівень семантичного навантаження. Дана проблема вирішується двома шляхами: при наявності великих обсягів інформації через TF-idf показник. Дана операція дозволяє провести більш просунуту версію виокремлення стоп-словника. В її основі лежить зворотна кореляція значущості термів відносно до загальної вживаності в значній частині корпусних документів, що дозволяє більш детально відсіювати елементи, які є постійно повторюваними, але не включеними в список стоп-словника, оскільки набір проаналізованих текстів не був великий (а саме – 8 текстів), а, крім того, збігається за жанровими, стилістичними та тематичними особливостями, даний коефіцієнт лише знижував рівень певності результатів кореляції (але підкреслимо його необхідність на більшому масиві текстів, які можуть бути різноспрямовані в плані стилю, жанру (в розумінні лінгвістичного аналізу) і т.д.); другий шлях, який більш релевантний до даного дослідження – додаткове включення окремих стоп-слів, які при проведенні повного циклу автоматичного аналізу були визначені як такі, що мають високий рівень зв'язку з іншими, проте не несуть семантичного навантаження. У даному дослідженні такими словами були, наприклад: «котрий», «той», «рік» і т. д. *Кінцевий результат* етапу: формування «чистих» даних для подальшого аналізу.

У подальшому проводиться побудова текстової матриці Term document matrix та / або його транспонованого варіанту Document term matrix. Це таблиця даних в якій кожне слово позначається в окремому стовпці по вертикалі, по горизонталі відкладаються документи (або ж дзеркально в разі document term matrix). Дана таблиця здатна вже на найпростішому рівні показати частотність зустрічальності одного і того ж слова в різних документах. *Результат*: створення даних і таблиць, які відображають

структурні особливості окремих документів корпусу та демонструють статистичні показники щодо колекції документів (корпусу).

Наступний етап вже належить до безпосередньої роботи над отриманими даними. На підставі латентного семантичного розподілу і положень дистрибутивної семантики, за допомогою використання пакетів зазначених в таблиці 3.1 – проводиться безпосередній аналіз даних. Так, виходячи з принципів, описаних у другому розділі, відбувається присвоєння кожному слову числового виразу, що дозволяє створити векторне уявлення про текстуальні дані. Після чого, відбувається визначення косинусної відстані між векторами всіх слів в документі. Підсумком цього є виділення списку слів, які мають найбільшу кількість зв'язків із іншими текстовими одиницями в аналізованому корпусі. Це те, що виходячи з методологічних засад і припущень є вузловими точками дискурсивної структури.

Після отримання списку вузлових точок дискурсивної структури відбувається виокремлення знаків (термів), що відносяться до ланцюгів еквівалентності. Для цього використовується той самий метод, який застосовується для виокремлення дискурсивної структури, а саме латентно-семантичний аналіз, у дещо зміненій формі, з використанням бібліотеки «reshape2», яка дозволяє прикласти положення латентно-семантичного аналізу не до всього тексту, а до його окремих частин (ключових знаків), отримавши список слів, що найбільшою мірою корелюють із заданим. Так, для кожного аналізованого терму будується структура всіх термів, що зустрічаються з шуканим, у вигляді числового виразу ступеня взаємозв'язку, де представлені всі слова з тексту, ієрархізовані за принципом виділення найбільшої числової зустрічальності (чим ближче до 1, тим більший зв'язок між заданим термом і його корелятом). Для кожного слова, так само, може бути задано кількість відображуваних найбільш схожих термів (що окреслюється 7 термами, як було описано вище).

Отже, таким чином виглядає процес аналізу дискурсивної структури на основі запропонованої моделі та автоматичного алгоритму. В ході дослідження, також використовувалися інші методи, що дозволили уточнити деякі аспекти структури, що не були включені у вихідний алгоритм.

3.2. Характерні риси політичного дискурсу сучасної України

Використовуючи розроблений алгоритм, а також формули і моделі розглянуті в другому розділі, ми можемо провести наступне діахронічне дослідження з можливістю порівняння в текстуальній складовій елементів, використовуваних в дискурсивних структурах різних років. Це не означає, що ми припускаємо повну зміну структури дискурсу щороку (що підтверджується тим, що з 2009 по 2015 роки ми брали тексти послань кожні два роки, припускаючи, що структура залишиться незмінною в силу особливостей політичного процесу), проте, ми не припускаємо також, що дискурсивна структура змінюється зі зміною президентів, навіть більше, кажучи про безсуб'єктність в межах політичного процесу, скоріше навпаки, зі зміною людей не посту лідера, дискурс не має тенденції змінюватися відразу, скоріше, для цього необхідні деякі як зовнішньополітичні, так і внутрішньополітичні трансформації, що «змушують» гегемонний дискурс, інкорпорувати нові елементи, зберігаючи і видозмінюючи структуру, з метою отримання можливості опису наявного політичного порядку. Прикладом відсутності кардинальних змін у формальній структурі дискурсу служить відносно високий ступінь кореляції звернення в 2020 році з текстами попередніх послань. У поданій нижче таблиці наводиться рівень кореляції текстів «звернень» Президента. Аналізуючи її, ми можемо відзначити деякі значущі позиції щодо дискурсивних змін у межах заданого часового проміжку, а саме 2009-2020 років.

Таблиця 3.2

Матриця коефіцієнтів кореляції «звернень» президентів України

	2009	2011	2013	2015	2016	2017	2018
2011	0.65770						
2013	0.51909	0.45373					
2015	0.70495	0.64261	0.46993				
2016	0.68861	0.61490	0.43150	0.79331			
2017	0.72029	0.65285	0.53452	0.82618	0.81640		
2018	0.69219	0.61984	0.49230	0.78319	0.80788	0.81537	
2020	0.67759	0.65577	0.48693	0.72410	0.69007	0.72557	0.73480

Набір передпідготовчих технік, які ми описували вище, дещо знижує рівень кореляції окремих документів, оскільки прибирає всі слова, які не відносяться до патерного розподілу, при цьому, показник кореляції тим вище, чим ближче він до одиниці.

Виходячи з таблиці, значущим ступенем кореляції, що не дивно, відрізняються роки, які на посаді Президента проводила одна людина, а саме часові проміжки 2011-2013, 2015-2018. Примітно так само, що рівень кореляції високий і щодо президентської каденції 2015-2018 року і часового інтервалу 2019-2020 років. Тут, для чистоти дослідницьких даних, нам би хотілося відзначити, що так чи інакше подібні тексти з необхідністю будуть корелювати здебільшого хоча б щодо структури, але водночас, показники на фіксованому рівні все ж залишаються дуже високими, а тому можуть бути сприйняті як показові. Виходячи з такого рівня кореляції можемо зробити щонайменше два ключових висновки: перший полягає в тому, що високий рівень кореляції дозволяє говорити про наявність відносно незмінного кола питань, що функціонують в рамках політичного поля в різних часових проміжках; другий формується виходячи з епістемологічних засад застосованої дискурсивної теорії, і полягає в тому, що політичний суб'єкт не

може бути сформульований як такий, що дискурсивну структуру продукує. Це, з одного боку може бути виведено з даних щодо кореляції, наприклад, текстів 2015-2018 років із текстами 2019-2020 років. Адже, їх збіг досить дивний момент, оскільки обрання Президента в 2019 році було позначено «абсолютно новим» кандидатом, який не включений в наявний політичний устрій і позиціонувався як людина, здатна реорганізувати ту дискурсивну модель, яка стала невідривно пов'язуватись із чинними політичними акторами в рамках символічного простору політичного процесу. З іншого боку, це більшою мірою підтверджує нашу гіпотезу, що була взята як певна епістемологічна основа щодо наявності гегемонної дискурсивної структури. Адже, включеність в гегемонно організований дискурс означає, що окремо взятий політичний актор, що покладається у своїй діяльності на низку стійких ментальних диспозицій, зрештою існує в рамках фрагментарної ідентичності, обмеженої дискурсом. Отже, будь-які дії Президента можуть бути розглянуті і, навіть більше, прогнозовані за допомогою виокремлення структури дискурсу. Це побічно підтверджує наявність певної форми того, що ми можемо назвати «габітусним заломленням», що задає позиції, з яких може виступати той чи інший політичний актор. Таким чином, це побічно підтверджує гіпотезу вживаної форми дискурсивного аналізу щодо того, що політичний дискурс має безсуб'єктний характер, адже при такій високій схожості дискурсивних структур, які, крім іншого залежать не стільки від конкретних політичних акторів, а скоріше від незвичайного синтезу артикуляційних актів, що трансформують дискурс і від зовнішніх обставин, що вимагають акту дискурсивного визначення, рівень «усвідомленого» впливу окремих політиків на дискурсивну структуру може бути визначений як незначний.

Крім того, важливим аспектом нам видається вказання на значущість колокацій, які так чи інакше дозволяють більшою мірою репрезентативно відобразити наявну дискурсивну структуру. Дослідження колокацій довгий

час відбувалося лише в рамках лінгвістики. Проте, із зростанням мультидисциплінарності наукових досліджень та збільшенням ролі модельно-програмного аналізу соціально-політичних процесів, даний метод набуває більшої актуальності. Існує безліч методологічних підходів до вивчення колокацій: когнітивний, лексико-граматичний, семантико-синтаксичний, контекстно-орієнтований, психо-лінгвістичний та ін. [8, с. 16], кожний з яких трактує термін «колокація» різним чином. Серед вітчизняних науковців питанням колокацій тією чи іншою мірою займаються Т. Бобкова, Н. Дарчук, В. Шкурко, М. Зацеркляний [8; 29; 38; 125]. З іншого боку існує методичний вимір аналізу, який багато в чому організовує дослідження, в тому числі як якісне чи кількісне, а тому й задає певні шляхи категоризації вихідних положень. Так, в рамках нашого дослідження колокація трактується найближче до розуміння, що пропонується у лексико-граматичному підході і визначає колокацію як послідовність слів, сумісна вживаність яких в частотному вимірі, перевищує деякий випадковий рівень [8, с. 17].

Таке розуміння при застосуванні формально-модельного підходу, дозволяє більшою мірою репрезентативно відобразити наявну дискурсивну структуру. Колокації суть слова, які вживаються в постійному міжособовому зв'язку із певним статистичним показником. Складно уявити достатньо обґрунтований критерій частотності вживання слів у зв'язці один з одним. Проте, репрезентативність і релевантність цілям аналізу, щодо колокацій, як нам здається, може бути виражена більшою мірою не тільки щодо частотної характеристики зустрічальності в конкретному тексті, але також і порівняння з частотою зустрічальності відносно до загального вживання слів окремо. Скажімо, якщо зв'язка «російська агресія» вживається в тексті окремого звернення тричі, це здається не настільки важливим, втім, якщо вживання категорії «агресія» проводиться в тексті всього чотири рази і три з них в зв'язці з категорією «російська», то такий рівень зв'язності слів між собою представляє більший інтерес.

Колокації з текстів «звернень» президентів України

2009	Банківська система, <u>місцеве самоврядування</u> ; <u>Європейська Україна/Європейський союз Україна</u> ; <u>Наш Народ</u> ; Національна економіка; Вільна держава; <u>Українська дитина/Дитина</u> ...
2011- 2013	Зовнішня політика; <u>Стратегічне партнерство</u> ; Державна влада; Нова якість життя; <u>Подолання корупції</u> ; <u>Гарантія незалежності</u> ; Національна культура; Якісно новий рівень; <u>Безпека України</u> ; Людський капітал; Російське партнерство; <u>Корупційні схеми/реформи</u> ; Сучасні технології; <u>Правоохоронні структури</u> ; Митний союз; Інтеграція України; Технологічність/Технічність/впровадження сучасних технологій
2015- 2018	Збройні сили/українська армія; <u>Український народ</u> ; Українська мова; Окупована територія; Російська агресія/країна агресор/Агресія проти України; <u>Боротьба з корупцією</u> ; Економічне зростання; Українська сила; Територіальна цілісність/відновлення територіальної цілісності; <u>Правоохоронні структури</u> ; Робочі місця; Підтримка України/Коаліційна підтримка України; Православна церква/Українська церква/Вселенський патріарх; Громадянське суспільство; <u>Місцеве самоврядування</u> ; Політична воля; <u>Безпека України</u> ; <u>Європейська Україна</u> ; <u>Покоління українців</u>
2019- 2020	Наш громадянин/громадянин України; Успішна країна; <u>Міжнародне партнерство</u> ; <u>Правоохоронні органи/структури</u> Владні попередники; Економічний розвиток/економіка України; <u>Боротьба з корупцією</u> ; Депутатська недоторканість Наша територія/Українська територія; Підтримка України; <u>Незалежність України</u> ; Мінімальна заробітна платня; Український медпрацівник

Матеріалом для дослідження (табл. 3.3) стали щорічні послання Президента до Верховної Ради України в період 2008 – 2020 років. З метою зменшення кількості пропонованих даних і виходячи з високого рівня кореляції текстуальних джерел, колокації ми об'єднали в групи. Так, ми окремо представляємо колокації, які можна вважати значущими для різних часових інтервалів, спочатку вони порівнянні з президентськими каденціями відмінних політичних акторів, втім, виходячи з даних стає очевидно, що колокації, що акцентують увагу на визначення вузлових точок, можуть бути нерівномірно розподілені за часовим інтервалом, що показує відсутність суворо регламентованої структури дискурсу, а крім того, демонструє ті дискурсивні структури, які можна виділити у межах аналізованого часового проміжку. Також, слід зазначити, що наявність значущих колокацій тим вища, чим більший текстуальний масив, що аналізується, а тому цей список, як і дослідження в цілому, більше акцентований на демонстрацію деякого методу, який може застосовуватися при аналізі текстуальних даних в рамках припущень про розвиток політичного процесу.

Сама по собі таблиця колокацій досить показова, як нам здається, втім, варто звернути увагу на наступні аспекти: по-перше, досить високий рівень схожості ключових колокацій в текстах за часовий інтервал 2011 – 2013 років з текстами 2015 – 2018 і 2019-2020 років. Так, у всіх трьох часових інтервалах з'являється такі ідентичні або синонімічні форми: *Подолання* (у різних словоформених виразах) *корупції*, *Економічне зростання* (/розвиток), *Безпека України*, *Правоохоронні структури*, *Незалежність* (як «гарантія незалежності (що трансформується у «територіальна цілісність»)). З одного боку, деякі з формулювань можуть бути прирівняні до політичного порядку денного, яка виходить з більш седиментованих структур. Факт пояснення того, чому це відбувається, дещо більше нашого дослідження, втім, можемо спробувати визначити це з тієї точки зору, що структура політичного дискурсу, а, отже, і політичного процесу постійно підживлюється наявними в

суспільстві запитами, артикульованими як гостро-необхідні до розв'язання проблеми, які зіставляють існуючу ситуацію з політичним обґрунтуванням того, що відбувається, не отримуючи чітких результатів і змін.

Наприклад, попри постійні апеляції лідерів до того, що точка «корупції» займає вагоме місце в політичному порядку та різних механізмів, що пропонують шляхи вирішення даної проблеми, це питання продовжує залишатися не розв'язаним, як ми далі побачимо (хоча відносно це помітно і тут) переростаючи з дискурсу «подолання» у визначення абсолютно ворожого ставлення, що призводить до зміни положення, що структурує повістку знаку в ранг «боротьби», реалізуючи антогоністичну ідентичність «ми»/«вони».

Наступним етапом аналізу є виділення дискурсивних патернів в межах як окремого тексту, так і групи текстів, що належать до певного корпусу для того, щоб виокремити основні використовувані патерни в текстах (а, отже, з певним ступенем допущення і екстраполяції методом індуктивного аналізу) і в межах дискурсивної структури. ДП складаються з набору вузлових точок. Повторюючись, зазначимо, що спираючись на доведеність положення, згідно якому на кожному рівні смислового ланцюга значущими елементами можуть бути близько 7 [90 с. 204; 165, с. 90-92; 175, с. 162], ми виходили з того, що має бути близько 7 ключових елементів «верхнього рівня». Теоретично на кожному смислового рівні кожне поняття (елемент) дезагригується на сім плюс-мінус три поняття (елемента), які співвідносяться зі структурою термів, що їх визначають та становлять основу для побудови дискурсивної структури щодо стійкого символічного набору.

Таким чином, дискурсивні патерни можна представити як вузлові точки в межах однорангової системи. Саме за допомогою моделі однорангової системи вбачається можливість розв'язання питання багат шаровості структури. З одного боку, деякі елементи структури можна залишити на рівні теоретичного допущення, як більшою мірою седиментовані в політичному дискурсі і тому такі, що меншою мірою піддаються трансформації і

реорганізації, існуючи як плаваючі знаки (тобто, такі вузлові точки, за наділення змістом яких відбувається боротьба між різними дискурсивними структурами), які організовують гегемонний дискурс. При цьому, боротьба за їх зміну і наповнення новими ланцюгами еквівалентності може відбуватися на

Таблиця 3.4

Елементи верхнього рівня, що складають дискурсивні патерни

1	Українець, Президент, Крим, Армія, Корупція, Медицина, Програма, Партія
2	Росія, Війна, Донбас, Сила, Територія, Боротьба, Агресія, Мова, Електронний, Євросоюз
3	ООН, Революція, Право, Дискусія, Ефективність, Банк, Освіта
4	Позиція, Підтримувати, Нація, Культура, Ресурс, Соціальний, Самоврядування, Влада, Криза, Вибачити, Разом
5	Україна, Країна, Держава, Система, Світ, Влада, Реформа, Економіка, Рішення, Народ, Національний, Нова (прим. Держава)
6	Експорт, Відновлення, Оборона, Захід(ний), Кремль, Схід, Очікування, Припинення, Атака, Зсув, Більшість
7	Розвиток, Реформа, Ресурс, Виробництво, Модернізація, Інновація, Реалізація, Потенціал, Можливість
8	Рух, Сценарій, Інформаційний, Перемога/перемагати, Гарантувати, Правий, Свобода, Втручатися, Поліпшення, Досвід
9	Президент, (Верховна) Рада, Закон, Суд, Парламент, Конституція, Порядок
10	Правило, Зв'язок, Газ, Субсидія, Тариф, Монополія, Гарантія, Децентралізація, Дім, Приватизація

маргінальних ділянках дискурсивного простору і не підлягає перегляду на більш високих рівнях (наприклад. політичного порядку). Отже, такі знаки, загалом поділяються переважною більшістю політичних сил і окремих акторів. З іншого боку, в рамках запропонованої моделі, визначення таких точок продовжує залишатися завданням дослідника, який, не в останню чергу, екстраполює власні уявлення про дискурсивну структуру в рамках дослідження, позначаючи більш седиментовані точки у відносно довільному порядку.

Наступним кроком дослідження є наведення таблиці (табл. 3.5), що демонструє розподілення дискурсивних патернів в рамках окремих текстів звернень Президента.

Дана таблиця, може бути спочатку трактована як така, що на рівні первинного політичного порядку дискурсивна структура практично у всіх часових інтервалах стабільна, і має лише деякі допустимі коливання, в межах «контрольованого» відхилення (наприклад, 2013 рік). Але, виходячи з використовуваної методологічної бази дискурсивної теорії постструктуралізму найбільш важливою є не лише відповідність ключових позицій, а й їх визначення через ланцюги еквівалентності. Тобто, для кожного ключового знаку, використаного в дискурсивних патернах, необхідно отримати структуру категорій, які знаходяться в найбільшому ступені зв'язку з окремим терміном, що дозволить детальніше зобразити як синхронічну дискурсивну структуру, так і простежити діахронічні аспекти.

Кількість обраних слів для побудови моделей дискурсивної структури в різні роки – було обрано на рівні плюс-мінус п'яти, з метою зменшення розмірності таблиці та опираючись на зазначені вищезазначені вихідні положення [90, с. 204; 165, с. 90-92; 175, с. 162]. Це засновано на припущенні про відносну показовість даних і їх достатню репрезентативність в аналізованих обсягах.

Таблиця 3.5

Розподіл дискурсивних патернів у зверненнях президентів України за рівнем пріоритету

Рівень пріоритету	2009	2011	2013	2015	2016	2017	2018	2020
1	5	5	9	5	5	5	5	5
2	4	7	5	2	2	2	2	1
3	9	4	4	10	6	3	8	2
4	7	3	7	6	7	9	9	7
5	10	2	2	4	9	7	6	9
6	3	9	8	9	4	8	1	3
7	1	1	6	1	1	6	7	10
8	8	6	3	3	8	4	3	4

Цей аналіз і виявлення, засноване на політологічній теорії дискурсу і реалізований за допомогою лінгвістичної теорії, зародженої в рамках структуралізму, а саме, дистрибутивної семантики (конкретніше – латентно-семантичного аналізу), ключова гіпотеза якої полягає в тому, що класифікація термінів виходить з визначення їх місця в мовленнєвому потоці. Тобто, визначення терміну відбувається виходячи з того, в яких відносинах дане слово знаходиться з іншими словами в мовленнєвих рамках. Так, це співзвучно з тим, що в роботі визначається як ланцюг еквівалентності для ключових знаків. Отже, для того, щоб представити аналіз дискурсивного патерну (який для чинного дослідження є умовним і служить цілям структурації певної кількості ключових знаків) необхідно побудувати структуру співвідношення окремих ключових елементів в рамках передбачуваних меж, що подаються як такі, що зберігають структуру дискурсу відносно закритою (незмінною). Таблиця ключового дискурсивного

патерну виглядає наступним чином для часових проміжків, порівнянних з президентськими термінами.

Виходячи з розподілення слів в межах дискурсивних патернів та використовуючи терми, що не входять в таблиці через нижчий показник залежності, проте є такими, що дозволяють сформулювати відношення до тих чи інших явищ в середині виділених ДС, для кожного з періодів можливо побудувати відносно простий текст, тезисне зображення наведених в таблиці даних задля більшої візуалізації різності ДС та виокремлення моментів, що пов'язані із владними силами.

Таблиця 3.6

Зміст параметрів моделі/вузлових точок в дискурсивному
патерні 2009 року

<i>Параметр</i>	<i>Зміст параметру (вузлової точки) в ДС 2009 року</i>
Україна	Народ, єдність, забезпечення, захищати, співробітництво, стабільність
Країна	Адміністративно-територіальний, безпека, благоустрій, більшість, повернення
Держава	Зовнішній, самоврядування, віра, дух, незалежність, оновлення
Система	Європа, перехід, політичний, оновлення, держава
Світ	Обов'язок, союз, партнер, аграрний, зробити
Влада	Відповідальність, час, народ, уряд, єдність
Реформа	План, простір, рада, реальність, зміна
Економіка	Ринок, свобода, базовий, зовнішньополітичне втручання/вплив, інвестиція
Народ	Влада, громадянин, відповідальність, діяльність, результат
Національний	Віра, всупереч, проблема, сім'я, план

Надаючи опис даних, наведених в табл. 3.6., із використанням слів, які як було позначено, знаходяться в високому ступеню зв'язку, проте не потрапили в таблиці через обмежену кількість, можна сказати, що Україна в дискурсивній структурі 2009 року ототожнюється із єдиним народом, успіх якого може бути забезпечений через співробітництво, захист власних інтересів та стабільність у розвитку. Держава ж є незалежною і заснованою на довірі та вірі, спроможна забезпечити захист від зовнішнього впливу. Окрім іншого, вважається, що державна система повинна перейти до самоврядування, адже політичний перехід до європейської моделі політичної системи зможе її оновити. Світ зобов'язаний створити союз із Україною на правах партнерства. Відбувається позиціонування, що влада має бути відповідальною перед народом, головна роль в провадженні владних відносин буде покладена на уряд, а його діяльність має бути націлена на результат. Рада повинна сформулювати план реформ, які принесуть реальні зміни.

Таблиця 3.7

Зміст параметрів моделі/вузлових точок в дискурсивному
патерні 2011-2013 років

<i>Параметр</i>	<i>Зміст параметру (вузлової точки) в ДС 2011-2013 років</i>
Україна	Криза, партнер, створення, можливість, зовнішній
Країна	Реформування, забезпечення, економіка, залежність, досягнення
Держава	Європейський, міжнародний, влада, криза, курс, вибори
Система	Економіка, реформування, залежність, стабільність, оновлення
Влада	Більшість, призначення, вирішення, світовий(міжнародний), рішення
Реформа	Процес, механізм, ефективність, інвестиція, стратегічний
Економіка	Реформування, дія, зміна, внутрішній, політика
Національний	Досягнення, залежність, заробіток, ідея, стабільність

Надаючи опис, дані наведені в табл. 3.7 можна сформулювати наступним чином: Україна в ДС 2011-2013 років знаходиться в кризі та потребує зовнішніх партнерів задля можливостей реформування, забезпечення функціонування економіки та нових досягнень. Україна позиціюється європейською державою. Економіка потребує реформування задля оновлення системи, звільнення від залежності та побудови стабільності. Обрана більшістю народу влада має використовувати світовий досвід, задля розв'язання нагальних проблем. Постулюється те, що внутрішня політика повинна базуватися на процесі реформування економіки, залучаючи інвестиції та нових партнерів. Національні досягнення в даній ДС мають бути виражені у відсутності залежності, підвищенні заробітку, інноваційних ідеях та стабільності.

Таблиця 3.8

Зміст параметрів моделі/вузлових точок в дискурсивному
патерні 2015-2018 років

<i>Параметр</i>	<i>Зміст параметра (вузлової точки) в ДС 2015-2018 років</i>
Україна	Сила, перспектива, успішність, загроза
Країна	Зростання, війна, вибори, відновлення/ювати, демократія, агресія
Держава	Створення(створювати), коаліція, зовнішній, кордон, досягнення, перспектива, НАТО
Система	Право, спроба, можливість, зміна, поступовість
Світ	Мова, санкція, агресор, угода, Захід, майбутнє
Влада	Потенціал, партнер, результат, збільшення, рух, досвід
Реформа	Контроль, введення, конкретність/ний, якість/ний, суспільство
Економіка	Потенціал, проблема, влада, засіб, великий бізнес
Народ	Забезпечувати, окупувати, територія, боротьба, бойовий
Національний	Підтримка, озброєння, незалежність, ефективність, свобода

Навряд чи можна сказати, що 2015 – 2018 роки мали абсолютно гомогенність в розгляді через модель ДС. Проте, орієнтуючись на дані, отримані в результаті аналізу (табл. 3.8), можна сформулювати короткі тезові форми наступним чином: в рамках ДС Україна вербалізована як сильна, перспективна, успішна країна, проте, загроза, що зростає, підриває демократію.

Держава має створити коаліцію із зовнішніми партнерами за для протидії агресії, завершення війни та перспективи повернення контролю над територіями. Правова система поступовими змінами зможе забезпечити можливість майбутнього для України. Україна дійшла угоди із західними партнерами щодо санкцій стосовно агресора. Влада має потенціал, використовуючи досвід партнерів збільшити можливий результат. Введені конкретні реформи мають бути контрольовані суспільством на предмет якості. Національна підтримка дозволить забезпечити контроль над територіями де ведуться бойові дії. Єдиний шлях до свободи та збереження незалежності – підтримка, озброєння та боротьба.

В ДС 2019-2020 років (табл. 3.9) Україна позиціонується як сильна, успішна та перспективна країна. Зростаюча агресія призвела до війни, яка в свою чергу підриває демократію. За для вирішення конфлікту, держава має створити коаліцію із зовнішніми союзниками (НАТО) та в перспективі відновити контроль над кордоном. Народ же має отримати національну та зовнішню підтримку за для озброєння і можливості ведення ефективної боротьби за свою свободу та незалежність. Правова система створює можливість для поступових змін. Західний світ об'єднався за для введення санкцій проти агресора і вони будуть продовжені в майбутньому. Реформування має знаходитися під контролем суспільства, а зміни повинні бути конкретними та якісними. Економічний потенціал України стримується проблемою великого бізнесу.

Таблиця 3.9

Зміст параметрів моделі/вузлових точок в дискурсивному
патерні 2019-2020 років

<i>Параметр</i>	<i>Зміст параметра (вузлової точки) в ДС 2019-2020 років</i>
Україна	Боротьба, військовий, місцевий, віра, народ
Країна	Створювати, супротив, гарантія(гарантувати), небезпека, всесвітній
Держава	Розвиток, успішність, партнерство, багатство, земля, економіка
Система	Побудова, економіка, успішність, розвиток, результат
Світ	Переконувати, Крим, досягати, об'єднання, приклад
Влада	Новий, соромно, борг, захищати, правоохоронні структури
Реформа	Медицина, фінансування, чекати, корупція (антикорупційний), план
Економіка	Програма(план), озброєння, багатий, партнерство, напрям
Народ	Проголосувати, земля, культура, телебачення, продовження(фермер)
Національний	Співробітництво, необхідність, коронавірус, кредит, воїн

Отже, попри те, що дискурсивний патерн представлений одними і тими ж точками в дискурсивних структурах різних років, можна констатувати, що наповнення цих точок відбувається через відмінні ланцюги термінів (моментів) для кожного окремо взятого часового проміжку, передбачуваного як відносно єдине, стабільне дискурсивне утворення. Так, аналізуючи структури дискурсів різних часових інтервалів, можемо констатувати, що вони організовані навколо відносно стабільних вузлових точок, які, в свою чергу реорганізуються, інкорпорує у свою структуру нові елементи та відтворюючи перерозподіл смислових позицій. Це призводить до того, що відносна стабільність і спадкоємність структур, з одного боку укладає

політичний дискурс, а, отже і процес, в організовані рамки, розмірена зміна яких відбувається швидше через реорганізацію елементів з мінімальними корегуваннями, ніж повного/тотального одномоментного перегляду основоположних категорій, що знаходяться всередині структури дискурсу.

Наслідкова включеність різних елементів ланцюга в поетапну зміну дискурсу дозволяє проводити процес відносно поступово, втім, так само можна відзначити і різкий стрибок в трансформації дискурсивної структури, який пов'язаний, в першу чергу з революцією, втратою території і військовими діями, а в останній аналізований період також з розповсюдженням коронавірусної хвороби. Це, безумовно накладає відбиток на політичний процес, навіть більше, є чи не ключовим в його організації, втім, з часом, дискурсивна структура деконструє усталені структурні відносини щодо «війни», переводячи його в ранг конфлікту, вихід з якого можливий за допомогою переговорів і припинення кровопролиття.

Таким чином, виглядає аналіз структур, які відносяться до ключового дискурсивного патерну, проте, для кожного з аналізованих періодів, окрім 2011-2013 років (коли домінуючий патерн розкривається і в наступних патернах майже без змін, що, в першу чергу є виявленням «бідності» ДС) можемо, на основі аналізованого текстового масиву, прикласти модель також і до другого за вживаністю патерну, що дозволить розширити модель ДС для кожного часового проміжку та поглибити розуміння моделі ДС через проведення сумісного аналізу. Так, згідно табл. 3.4 для кожного з періодів другий за вживаністю патерн буде відмінний.

Аналізуючи модель ДС 2009 року (табл. 3.10), явним, окрім іншого, бачиться підхід до дискурсивної структури як сукупності організаційних механізмів: складання планів, реалізації стратегій і т. д. Зачатки дискурсивної структури планомірного розвитку, вже можна помітити в дискурсі 2008-2009 року, коли все більше утверджуються категорії «стабільності», «розвитку» тощо. Якщо апелювати до подій 2008-2009 років, за періоди яких бралися

тексти, можна відзначити, що навіть самі Послання Президента не були виголошені у Верховній Раді, вони були опубліковані в державному Віснику [95], через блокування трибуни з боку опозиції протягом декількох місяців, все це призвело до вимушеного кроку публікації послання.

Таблиця 3.10

Вузлові точки через вираження ієрархічно другого дискурсивного патерну в моделі ДС 2009 року

<i>Параметр</i>	<i>Зміст параметра (вузлової точки) в ДС 2009 року</i>
Позиція	Зміна, необхідність, більшість, безпека, реформа
Підтримувати	Соціальний, економічний, захист, результат, гарантія, демократія
Нація	Європейський, дитина, свобода, культура, професійність
Ресурс	Криза, попит, фінансовий, аграрний, територіальний
Соціальний	Підтримка, економіка, програма, винятковий, гарант
Самоврядування	Європа, незалежність, оновлення, відповідальність, принциповість
Влада	Необхідність, відповідальність, важливість, єдність, народ
Криза	Банк, ресурс, забезпечення, підприємство, асоціація

Окрім того, як можна побачити із таблиці 3.3 не всі концепти другого за вживаністю патерну відображені в даному аналізі, через порожність та незавершеність значень окремих вузлових точок в рамках моделі ДС 2009 року. Так, концепт «культура», який затверджується як вузлова точка, залишається порожнім значенням, що підтверджується відсутністю значних семантичних зв'язків даного елемента з іншими одиницями. Таким чином, він перетікає у визначення плаваючого знаку, який так і не набуває свого значення в рамках гегемонного дискурсу, що, крім іншого, дозволяє укласти, що утвердження ідентичності не відбувається далі спроби об'єднання відносно

порожніх категорій [159] «нація», «єдність». Дискурс перетікає в концепти, які більш широко розкриваються дискурсивною структурою 2011-2013 років, а саме «криза», «соціальність», «влада», які в сукупності з уже затвердженими значеннями, створюють відносну дезорганізацію дискурсивного поля з неможливістю подальшого вироблення смислів. Гегемонний дискурс, таким чином залишається закритим через наявні елементи ланцюга, які не дозволяють повноцінно інкорпорувати поза мережеві знаки.

Крім того, ми можемо робити відносний висновок щодо того, що умови в яких відбувався прихід до влади тодішнього Президента можна висловити як відсутність гегемонізованої ідентичності, яка б була здатна об'єднати в собі, ідентичності розрізнені подіями 2004-2005 років. Таким чином, через відсутність вираженого гегемонного дискурсу, незатвердженість ідентичностей, виражена в нездатності закріплення різноманіття політичних сил всередині гегемонного ДС, відбувається перерозподіл вузлових елементів на користь управлінської моделі «стабільності» і тоді, ретроспективний прогноз на основі аналізованої моделі ДС 2009 року, дозволяє зробити висновок стосовно того, що політичний лідер повинен був змінитися в сторону наявних артикульованих дискурсивних елементів.

Першим, що необхідно зазначити стосовно ДС 2011-2013 років, як вже було сказано, є те, що ДС даного періоду характеризується найнижчим рівнем внутрішньо структурних зв'язків між елементами. Так, це виражено в наявності великої кількості плаваючих знаків (вузлових точок, що не закріплені на рівні гегемонії ДС), які не знаходять повноцінної дезагрегації на рівні менших понять (моментів ДС). Як доказ можна назвати найменший рівень семантичної співзв'язності категорій послань, що не дозволяє повноцінно сформулювати таблиці стосовно окремих категорій на основі положень, які були описані вище. Відсутність значущих семантичних зв'язків між елементами може бути подолана через аналіз більшої кількості текстуальних масивів, проте, необхідно зазначити, що із описаними

допущеннями, ми змогли відбудувати стійку, більш менш достатню ДС для інших часових проміжків, засновуючись на таких самих об'ємах даних, окрім цього проміжку, який виявляє стійкі семантичні зв'язки лише на перших (найбільш укрупнених рівнях) ДС, тому вважаємо це показовим.

Таблиця 3.11

Вузлові точки через вираження ієрархічно другого дискурсивного патерну в моделі ДС 2011-2013 років

Параметр	Зміст параметра (вузлової точки) в ДС 2011-2013 років
Росія	Гарантія, народ(ний), діяльність, культура, питання, можливий
Сила	Суспільство, регіон, економіка, ефективність, союз

Окрім того, якщо проводити ретроспективний аналіз дискурсивної структури періоду 2011-2013 років, слід визначити таку особливість, як відсутність утвердження гегемонної ідентичності. Це не означає, що у структурі взагалі не відбувається спроб ідентифікації, проте, з огляду на ДС, жодна з ідентичностей не була гегемонним чином закріплена. Дискурсивній структурі не вдалося витіснити антагоністичність самоідентифікацій та надати одній з них об'єднавчого статусу, що превалювала б над іншими, а це в свою чергу є одним з необхідних кроків на шляху до закріплення ДС в рамках символічного утворення (держави). Відсутність цього кроку призводить до суттєвих наслідків у межах подій 2013-2014 років. Рівень ідентичності був замінений позиціями «економічної» і «управлінської» доцільності, що призвело до серйозних проблем і гегемонної боротьби щодо точок самоідентифікації народності в революційних подіях. Ця слабкість гегемонної дискурсивної структури, як ми можемо припустити, стала підставою для втілення розгорнутої інформаційної кампанії як щодо України, так і щодо самих українців із розширеним набором пропонованих шляхів антагоністичних самоідентифікацій.

Також специфічною рисою структури цього періоду, можна виділити її відносну економізацію (управлінізацію) політичного простору та «бідність» структури щодо створення та реорганізацію наявних вузлових точок та міфів всередині дискурсу. Змінюється сама вживана лексика. Навіть виходячи з тих невеликих фрагментів, які ми намагалися відтворити очевидно є сухість та формальність ДС.

Таблиця 3.12

Вузлові точки через вираження ієрархічно другого дискурсивного патерну в моделі ДС 2015-2018 років

<i>Параметр</i>	<i>Зміст параметра (вузлової точки) в ДС 2015-2018 років</i>
Росія	Загроза, коаліція, кордон, США, НАТО, захист
Війна	Країна, агресія, безпека, демократія, ефективність, озброєння
Донбас	Український, час, задача, народний, засіб, виклик
Сила	Загроза, майбутнє, реалізація, Україна, союз, єдиний, санкція
Територія	Мінськ(ий), голосування, народ, окупація, боротьба
Боротьба	Бойовий, напрям, забезпечення, важливо(ий), прогрес
Агресія	Безпека, вибір, демократія, озброєння, незалежність, виклик, російський
Мова	Майбутнє, тенденція, сила, єдиний, демократія

Протягом третього проаналізованого періоду, а саме ДС 2015-2018 років, не можна констатувати її цілісність стійкий проміжок часу (табл. 3.12). При аналізі другого за вживаністю дискурсивного патерну цього періоду ДС, не відбувається чіткої гегемонізації вживаних понять, насамперед щодо «війни», «агресії», «території», «Росії» і т.д. Це виражено здебільшого в тому, що одні й ті самі категорії, що дезагригують поняття ключових позицій мають семантичні зв'язки із різними за визначенням поняттями на різних етапах.

Так, на першому етапі 2015-2016 років існує стійка позиція «воєнного спротиву» та «боротьби за демократію та безпеку». З плином часу, можливо,

із великими втратами та відносною виснаженістю, недостатністю ресурсів, тощо, дискурс трансформується в позицію «переговорів» та «контролю» (що ще більше розкривається в останній аналізований період). Важко сказати, що стало основною причиною, проте очевидним, з точки зору дискурсивного дослідження, є те, що владна позиція не змогла абсолютним чином трансформуватися із трансформованим дискурсом. Як не парадоксально, проте це відображено і з точки зору самих текстів аналізованих президентських послань. Високий рівень кореляції між посланнями, відсутність нових елементів, які б переносили продукований дискурс «війни» в ранг «конфлікту» так і не були закріплені. Відбулася спроба реорганізації наявних точок, проте це не призвело до «необхідного» результату. Дезагрегація понять «війни» та «врегулювання конфлікту» переплітаються, визначаючись один через одного. Все це, як і в прикладі переходу 2009 – 2011 років призводить до неспроможності відповідності гегемонізованого дискурсу наявним на рівні суспільства артикуляціям, демонструючи відносну не пластичність та закритість структури, що, як можемо визначити, й призвело до втрати владних позицій.

Протягом аналізованого часового інтервалу (2019-2020 рр.) утверджені ДС (табл. 3.13), можна відзначити, що стосовно дискурсивної структури відбулися нові події, які незмінно призвели її необхідності переформування для інкорпорування нових елементів. До таких слід віднести вузлову точку «медицини», яка була включена до дискурсивної структури через події в Україні та Світі стосовно розповсюдження вірусного захворювання. Так, медицина, була включена до декількох ланцюгів еквівалентності. Можемо припустити (хоча ми і не проводили аналіз інших джерел, окрім послань), що в таких умовах, владна позиція укріплюється стосовно формування гегемонного дискурсу. Так, репрезентації політичних акторів зменшуються [105], водночас, звернення Президента стають частішими, а дані

Міністерства охорони здоров'я отримують монополію на поширення інформації щодо ходу захворюваності в країні [105].

Таблиця 3.13

Вузлові точки через вираження ієрархічно другого дискурсивного патерну в моделі ДС 2019-2020 років

<i>Параметр</i>	<i>Зміст параметра (вузлової точки) в ДС 2019-2020 років</i>
Батьківщина	Самоврядування, українець, громадянин, робота, ризик
Українець	Народ, система, слуга, ліквідація
Громадянин	Боєць, відповідальність, підтримка, батьківщина, самоврядування
Армія	Агресія, озброєння, довіра, альянс, захист
Корупція	Війна, рекордний, підвищення, справедливість, правоохоронний
Медицина	Охорона здоров'я, медик, адаптація, реформа, життя
Програма	Євросоюз, партнерство, економіка, озброєння
Росія	Конфлікт, нормандський формат, Донбас, війна, лідер
Війна	ОБСЄ, тимчасово, світ, припинення, територіальна цілісність, утримання
Донбас	Росія, вибори, територія, припинення вогню, повернення
Територія	Міжнародний, російський, демократія, незалежність, звільнення
Боротьба	Коронавірус, захист, необхідність, впевненість

Все це призводить до певної монополізації права на введення та виключення з дискурсивного середовища певних елементів та тем. Окрім того, це сприяє закріпленню ідентичностей в рамках ДС. Так, сама «коронавірусна інфекція» сприяє формуванню ідентичності зовнішнього ворога, який окреслює та стабілізує дискурс, сприяючи формуванню ідентичностям «громадянин» та «українець», через фактори, які об'єднали усіх (карантин,

«локдаун» тощо) як людей з однаковими проблемами та умовами, незалежно до ланцюгів відмінності, що їх відрізняють (наприклад, економічне положення), а окрім того, через формування тенденції до взаємодопомоги (підвезення лікарів під час відсутності постійного транспорту).

Окремо треба наголосити на тому, що в період 2019-2020 роки ДС не змінюється кардинально, про це може свідчити як високий рівень кореляції між текстами послань (який максимально наближений до періоду 2016, 2017, 2018 років (на рівні 0.72), так і представленість дискурсивних патернів (найближче до 2017 року).

3.3. Пояснювальний і прогностичний потенціал комп'ютерного моделювання політичного дискурсу

Так, провівши аналіз дискурсивних структур можемо поставити питання про пояснювальний і прогностичний потенціал. А отже й визначити, наскільки можливе чисте пояснення подій, що відбуваються в політичному середовищі, за допомогою такого типу дискурсивного аналізу. Слід сказати, що даний метод не є вичерпною методологією з точки зору пояснення трансформацій, що відбуваються. Швидше, такий тип аналізу дає змогу говорити про ту позицію в якій знаходиться ДС, знаходилась або буде знаходитись в контексті подій, що відбуваються і змін, які можуть статися в дискурсивній структурі з огляду на них. Аналізувати рівень аспектів, на які можуть розповсюджуватися події у фактичній дієвості та визначати можливості приведення таких трансформацій до тих чи інших змін в рамках дискурсивної структури, окрім того, ставити питання щодо можливості зміни наявної ДС, з огляду на матеріальні умови, що означають політичний процес.

Так, необхідно визначити основні етапи як проведеного дослідження, так і такого, що розширюватиме розроблений алгоритм. Отже, під час проведення дискурсивного дослідження, виходячи із застосування постструктуралістської методології, необхідно виділити пласт затверджуваних структурою ідентичностей, що дають можливість створити

об'єднавчий пласт, щодо деякої спільності, представляючи її як відносно єдину систему, об'єднану спільними цілями, планами і такою, що погоджується із основними шляхами реалізації плану розвитку в межах політичного процесу. Основний пласт ідентичностей, зазвичай може бути зведений до плаваючих знаків, які мають до кінця невизначений спосіб артикуляції всередині ДС. Так, наприклад, щодо ідентичностей, представлених в дискурсивному патерні, що за ієрархією вживання знаходиться на першому місці у всіх (за винятком 2013 року) текстах і представлений в табл. 3.3 під номером (5), межі організації ідентичності замикаються на категорії народу, який, з огляду на використовувану методологію представляє собою плаваючий знак щодо об'єднувальних спільнот в рамках держави. Так, наприклад, проводячи дослідження, можна визначати наскільки ідентичності охарактеризовані в рамках певних дискурсивних структур як плаваючі знаки, чи як вузлові точки, що мають цілком певні семантичні зв'язки із іншими одиницями. Це дозволить отримати початкові аналітичні умови для подальшого дослідження, а крім того, дасть можливість визначити яким знакам всередині системи відводиться організовуюча «мережу» роль.

На наступному етапі такого аналізу, виділяючи ключові знаки таким шляхом можна виявити, що спільного міститься в дискурсивних структурах різних років та яким чином відбувається перерозподіл семантичної наповненості окремих елементів ланцюга, при цьому, використовуючи даний інструмент дещо іншим шляхом, так само можна визначити і те, що порізнному міститься в гегемонічних структурах дискурсу. При застосуванні методу до окремих структур, в представленому прикладі аналізу, за тимчасовими каденціями різних Президентів України, стає очевидним як відбувається розподіл вузлових точок всередині кожної із них. Так, припускаючи, що перші кілька, приблизно два-три найбільш розповсюджених (з точки зору представленості в тексті) дискурсивні патерни описують деякі структури, що є більш седиментованими щодо інших, так само можна

спробувати з'ясувати яким чином вони представлені в кожній з них (структур).

В ході аналізу, може здатися, що наявність відносно суворо організованої дискурс-структури є не більше, ніж владною риторикою (або риторикою окремих політичних сил, які прийшли до влади). При цьому, вибір саме часових інтервалів президентських каденцій не є випадковим, оскільки, ми маємо право припустити, що зміна тих чи інших лідерів у державі означає деяку невідповідність самого лідера існуючій гегемонній структурі, так, структура на період його приходу до влади може бути обмежена певним набором вузлових точок, ідентичностей та розподілом антогонізмів, при цьому, те, що саме його риторика приводить його до влади, означає, що саме вона найбільшим чином резонує усталеним критеріям дискурсивної структури. Проте, тут може бути закладена в основу й інша логіка побудови діахронічного аспекту. Слід все ж сказати, що так чи інакше, логіка дослідження повинна бути визначена на початку хоча б у тому сенсі, щоб дати можливість формулювання вибірки аналізованих текстів.

Також, важливо відзначити, що подібний розгляд дискурсивної структури повинен виходити з деяких відносно суворо визначених епістемологічних засад, які окреслюють те, яким чином розуміється політичний процес та як структурується ДС. Як було описано в першому розділі, використовуючи теорію влади М. Фуко, щодо дискурсу, ми розуміємо, що будь-яке твердження панування є результатом застосування влади, або, інакше кажучи, владних відносин, а, отже, будь-яка зміна має політичний характер (в широкому сенсі) і є результатом прикладення владних відносин до наявного розподілу дискурсу в суспільній формації. Так, це означає, що дискурс не організовується зверху, організація дискурсу розподілена (нехай і нерівномірно) між різними акторами. При цьому, рівень нерівномірності не означає виняткову можливість влади затверджувати напрямки розвитку та трансформацій ДС. В різні часові проміжки, в різних

ситуаціях, право ключової ролі в організації дискурсивного простору, може переходити від одних акторів (у широкому сенсі) до інших, це підтверджує хоча б те, що будь-який артикуляційний акт вже певною мірою є таким, що трансформує дискурсивну структуру, при цьому, спираючись і виходячи з неї.

Особливістю проведеного аналізу в рамках дослідження є те, що за останні десять років є очевидними кілька фактів, які кардинально змінили політичний процес, спрямувавши його в інше річище. Це, своєю чергою, не могло не відбитися на дискурсивній структурі, складно виявити, що є первинним: події або дискурсивна структура, та що першочергово впливає один на одного, скоріше, елементи структури змінюються, знаходять нові точки закріплення і відтворення. Виходячи з цього, можемо відзначити, що абсолютний прогноз з приводу будь-яких подій давати досить складно, хоча б через те, що причиною змін (як і у випадку з Україною) можуть бути спонтанні події, зовнішньополітичні дії, які змусять структуру перебудовуватися (використовуване нами антропоморфізування дискурсивної структури дозволяє лише краще її описувати, ми не вважаємо структуру людиноподібною або здатною створювати будь-які напрямки, але водночас, вона в своєму відтворенні спирається як на окремих індивідів, так і на групи, які вже трансформуючи її, привносять деякий елемент олюднення) а тому, припускаючи можливий прогноз, необхідно одночасно припустити і вектори прогнозу, проводячи подібного роду дослідження не виключно в межах окремого символічного простору, а в межах всіх можливих просторів, визначаючи можливі вектори впливу і зіставляючи їх із потенційними змінами всередині наявної структури. Так, як зазначають С. Даниленко та С. Гмирянська [28], зовнішній вплив на медійну, а отже й дискурсивну складову політичного процесу України був надвисоким, а отже й таким, який із необхідністю має бути врахований при спробі детального прогнозу дискурсивної структури.

В межах тексту, можна виділити найбільш виразні ключові знаки на рівні ДС різних років. При цьому репрезентативність результатів знижується із відсутністю достатньої кількості вхідних даних. Так, маючи дану кількість тексту, допустиме виділення найбільш показових внутрішньоструктурних зв'язків, при цьому, лише позначивши набір термінів, що функціонують на інших рівнях структури. Тому, через відсутність подібної дослідницької задачі (повного опису дискурсивної структури різних років), в роботі було застосовано даний інструмент до окремих груп текстових даних з метою отримання максимально виразної картини дискурсивної структури щодо зазначених часових проміжків. Втім, це все ж дає засади для побудови прогнозу якщо не ДС загалом, то її частини.

Побудова прогнозу можлива в межах концепту ДС. Процес прогнозування складний і неоднозначний, тим більше, коли мова йде про прогнозування політичного процесу через дослідження дискурсивної структури. Як вже було сказано, для того, щоб скласти хоч скільки-небудь обґрунтований прогноз необхідно володіти значним набором даних, а крім того, проводити аналіз виходячи з тих джерел впливу на політичний процес, які можливо виділити хоча б на початковому етапі прогнозування. Втім, ми можемо з деяким ступенем наукової редукції, властивій наявній моделі (і моделюванню в цілому) спробувати представити подальшу дискурсивну структуру в абстрактно-загальних рисах.

Виходячи з однієї з основних тенденцій статистичного ряду, а саме – моди, а також використовуючи трансформовану формулу виділення середнього значення на підставі патерного розподілу всередині дискурсивної структури, можна припустити яким чином будуть розподілені патерни в подальшій дискурсивній структурі. Так, подібний тип прогнозу має кілька особливостей:

1. Даний прогноз стосується даної моделі і не може враховувати фактори і, відповідно, їх наслідки для політичного процесу, які не включені в аналітичну модель.

2. На підставі наявної моделі проводиться прогноз тільки першого з розглянутих блоків, оскільки, як вже було сказано, в контексті та межах наявного набору даних, питання розподілу елементів ланцюга, сформованих відносно вузлових точок, не видається можливим через обмеженість досліджуваних аспектів (а також матеріалів), до яких було прикладено модель.

3. Початкова похибка прогнозу дорівнює можливості включення в дискурсивну структуру елементів, які не були включені та / або достатньою мірою репрезентовані в аналізованих часових проміжках і, отже, отриманих ДС.

4. Даний прогноз ґрунтується на статистичних показниках, які не включають до розгляду показники станів ДС 2009, 2011, 2013 років. Цей підхід заснований на принципах «ланцюгів» Маркова. Так, даний підхід постулює залежність послідовних випадкових величин, що володіють тією властивістю, що умовний розподіл випадкової величини x_n , $n \geq 1$, залежить виключно від значення x_{n-1} , при цьому не залежачи від попередніх значень. Так, співвідносно розглянутого прогнозу це означає, що вплив зазначених станів ДС є незначним з точки зору складання прогнозу, що так само підтверджується і кількістю подій, що відбулися, які не включені в ДС зазначених часових інтервалів.

Таким чином, засновуючись на наведених положеннях та проведених розрахунках, можна припустити, що найближчим часом (з інтервалом приблизно в 2 роки) (табл. 3.14) ДС на рівні першого блоку моделі (патерного розподілення) буде виглядати наступним чином (С.3., табл. 3.14). Отже, можемо очікувати наявності наступних вузлових точок в ДС (табл. 3.13). (Стосовно наповненості окремих патернів див. табл. 3.3). Показчик «С. 3.» в таблиці 3.13 означає – середнє значення вірогідності вказаного (в дужках)

патерну, де 1 – означає вірогідність наближену до ста відсотків і, відповідно, чим більше число, тим менша ймовірність. Так, ймовірність патернів 5, 2, 1 в майбутній дискурсивній структурі дуже висока.

Таблиця 3.14

«Середнє значення» можливого розподілення дискурсивних патернів

Рівень пріоритету	2015	2016	2017	2018	2020	Мода	С.З. 2022
1	5	5	5	5	5	5	1 (5)
2	2	2	2	2	1	2	1,1 (2)
3	10	6	3	8	2	–	1,6 (1)
4	6	7	9	9	7	9; 7	2,4 (9)
5	4	9	7	6	9	9	2,6 (6)
6	9	4	8	1	3	–	2,9 (7)
7	1	1	6	7	10	1	3,6 (4)
8	3	8	4	3	4	3; 4	3,9(10)

Таблиця 3.15

Елементи верхнього рівня (дискурсивні патерни) в прогнозований період

1	Українець, Президент, Крим, Армія, Корупція, Медицина, Програма, Партія
2	Росія, Війна, Донбас, Сила, Територія, Боротьба, Агресія, Мова, Електронний, Євросоюз
5	Україна, Країна, Держава, Система, Світ, Влада, Реформа, Економіка, Рішення, Народ, Національний, Нова (прим. Держава)

Отже, отримуючи формальну модель дискурсу певного часового інтервалу, необхідно проаналізувати менші часові проміжки для того, щоб

виявити яким чином і в які терміни відбувається зміна всередині структури. І чи схильна вона до змін взагалі на певному етапі. Отже, не виключено, що розширення текстового корпусу, може до певної міри трансформувати отримувані результати, окрім того, збільшення джерельної бази аналізу позначено не тільки необхідністю зростання вичислювальних потужностей, що дозволить збільшити вхідний аналізований корпус текстів, а й більш детальним підходом до формування такого корпусу (що розуміється також в контексті застосовуваного методологічного апарату), не тільки за принципом, який в якості найбільш виразного представлений в роботі, але і за наступними напрямками:

- включення до аналізованого переліку джерел, що не належать до інституційного відтворення та владного (з точки зору держави) утвердження структури. Так, необхідно включати різного роду джерела, що відносяться не тільки до текстів владних груп, але також і засоби мас-медіа, що дозволяють більшою мірою розкрити формули семантичного зв'язку між елементами ДС, а крім того, з метою аналізу менш седиментованих рівнів ДС, можна включати до переліку досліджуваного текстового масиву регіональні джерела, для аналізу більш конкретних втілень ДС і виділення трансформуючих її властивостей;

- дослідження опозиційних елементів дискурсивної структури. Цей крок видається подвійним в тому плані, що дослідженню повинні піддаватися два рівні опозиції: формальна опозиція, яка фактично наділена деяким рівнем владних повноважень та наявна в синтезі з гегемонною структурою (тут, виходячи з проведених форм аналізу можна констатувати практично повне резонування з гегемонною ДС, виключаючи невеликі розбіжності в аспектах політичного порядку денного); опозиція не формальна (така, яка знаходиться на маргінальному рівні відносно до ДС), яка або повністю реорганізовує в своїх текстах гегемонну ДС, або проводить частковий перерозподіл знакових одиниць всередині цієї структури.

Це, а також необхідний синтез з іншими теоріями дозволить представити прогноз щодо того, які можливі вектори руху знаходить політичний процес. Остання висловлена теза стосується другого аспекту можливого пояснення і прогнозування, а саме того, що практичне політичне знання можна отримати за допомогою застосування формальної моделі постструктуралістського дискурс-аналізу переважно в синтезі з теоріями, які відносяться безпосередньо до політичного пояснення тих чи інших елементів.

Так, як вже було зазначено, використаний вид аналізу дозволяє більшою мірою констатувати ті зміни, в яких система може виявитися і ті зусилля, які необхідно зробити відносно того, щоб реорганізувати гегемонну ДС. Але при цьому, в її методологічних основах і методичних рекомендаціях практично відсутні теоретичні підстави для можливостей прикладного аналізу емпіричного матеріалу і включення його в можливі визначення прогностичних моделей. Включення різних теоретичних напрацювань теорій третього рівня (в межах проведеного типу дослідження) вимагає, крім того, як відносної суворості (під чим маємо на увазі регламентованість) та закріпленості методичних трактувань щодо тих чи інших подій, так і можливості перекладу власних методологічних підстав в площину використаного типу аналізу, що дозволить рухатися виключно науковим шляхом, уникаючи того привнесення суб'єкта-дослідника у вислідні описи.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можна сказати, що включеність груп елементів відразу в кілька ланцюгів еквівалентності розглядається як ускладненість і взаємопов'язаність семантичної структури дискурсу, яка згідно з уявленнями «однорангової» мережі, з одного боку, передбачає підвищення пояснювального потенціалу окремих категорій через апеляцію до інших ключових позицій, з іншого, призводить до ще більшої обмеженості самого дискурсу, через фіксацію смислів у межах заданих ключових знаків, де семантичне розширення значення окремих елементів проходить через інші встановлені знаки структури. Це призводить до більшої

закритості системи і, відповідно, до її вигорання, з обмеженням пояснювального потенціалу. Втім, з іншого боку, це також підвищує нестійкість структури, оскільки, в такій моделі, зміна одного з ключових знаків призводить до дестабілізації структури в контексті необхідності перерозподілу смислів всередині не тільки окремих, відносно само організованих ланцюгів, а й до перегляду понять на інших рівнях системи, які, в свою чергу, через взаємозв'язки з *n*-ними елементами трансформують дискурс більшою мірою.

Такий тип гегемонної дискурсивної структури є характерним для політичного процесу, що відрізняється високим ступенем нестабільності і мінливості. Це означає, що в таких системах отримання стабільності і закріплення дискурсивної структури ускладнюється. Що відбивається на невизначеності політичного курсу і механізмів еволюційного політичного руху, змушуючи систему балансувати на межі постійних переворотів, кардинальної зміни курсу розвитку і т. д. Можна також припустити, що такі швидкі трансформації в дискурсивній структурі також мають місце і у відносно стабільних політичних утвореннях, при цьому, такий політичний процес з необхідністю повинен характеризуватися реалізацією раніше артикульованих в дискурсі суспільних потреб і розв'язання проблем ним відтворюваних (в тому числі й ситуації антогоністичних ідентичностей), що врешті призводить до артикуляції нових проблем і визначення трендів розвитку.

В результаті проведеного дослідження також можна визначити те, що одним з найбільш важливих аспектів структуризації політичного дискурсу є відтворення політичних і соціальних антагонізмів. Як вказують Д. Ховард та Дж. Тофлер [141] необхідно говорити про будь-які межі дискурсивного простору через обмеження, які на нього накладає визначення ідентичності. Вони надають самій структурі обриси завершеності та закритості із необхідністю розрізняючи те, що знаходиться в дискурсі і те, що є частиною

інших дискурсів. Аналізуючи роботи М. Фуко, зокрема [114] і беручи до уваги зауваження Ж. Дерріди щодо структури [33], можна визначити, що будь-яка ДС, в контексті вищесказаного, з необхідністю повинна затверджувати свої межі через проведення відмінності по осі «ми/вони». Об'єднуючи деяке символічне співтовариство за допомогою ланцюгів еквівалентності і виключаючи все, що до нього не відноситься через ланцюги відмінності. При цьому «зовнішнє» має бути організовано за допомогою винесення його за межі дискурсу, адже: «якщо зовнішнє просто відрізняється від дискурсивних моментів таким же чином, як ці моменти відрізняються один від одного, тоді це зовнішнє може бути зведено до ще однієї відмінності в дискурсивній системі» [141].

Ланцюги відмінності відносно питання ідентичностей функціонують на рівні постійного об'єднання навколо деяких елементів, які можуть бути співвіднесені як єдині і ігноруючи те, що є різним всередині самих ланцюгів відмінності [46]. Так, говорячи про «них» люди структурують все навколо сукупного знаку «єдності», елімінуючи відмінності, які існують в рамках ланцюгів розрізнення. Говорячи про ворога, маються на увазі одночасно всі, виключаючи те, як організована сама структура ідентичності «ворог», що вона в свою чергу має менший поділ містить в собі й опозицію до можливо панівної ідентичності. Це значно спрощує можливість розмежувань і сприяє побудові власних ідентичностей.

Побудова такої антагоністичної ідентичності є невід'ємною частиною організації ДС. Особливу роль це набуває при аналізі конкретних політичних текстів, які з незмінністю відтворюють елементи, що організовують простір всередині дискурсивної системи і створюючи досить стереотипні образи «друзів» і «ворогів» для її стабілізації та закріплення.

Отже, важливим аспектом аналізу дискурсивної структури стає розгляд як ідентичностей, що затверджуються, так і аналіз ідентичностей, які відтворюються в якості антагоністичних за допомогою ланцюгів відмінності,

а тому зростає роль визначення того як і які елементи виключає структура, окреслюючи власні межі і відтворюючи власні ідентичності.

Ідентичності, що виражаються в тексті, можуть, по-перше, співвідноситися з ключовими знаками, а, крім того, відтворюється і на рівні колокацій. Вони являють собою формування деякого загального самоочевидного сприйняття в межах ДС її елементів. Так, апелюючи до проведеного дослідження, аналізуючи ДС різних років, можемо відзначити, що ідентичності, що включаються в простір не завжди можуть бути виражені в якості «конкретних» урядів або держав. Навпаки, знеособлення ворога, надання йому масовості з максимальним виключенням його внутрішньої неоднорідності здатне більшою мірою об'єднати елементи ДС (стандартний інструмент, описуваний в політичній конфліктології: із метою підвищення сприйняття інакшості і мобілізації структури за для протидії).

З цієї точки зору можемо проаналізувати елементи дискурсивних структур різних часових відрізків, визначивши, яким чином відбувається організація як внутрішньої ідентичності по ланцюгу еквівалентності, так і зовнішньої, що організовує єдність ДС. Так, будь-яка ДС структура, в першу чергу політична, повинна створювати переважно стереотипні однорідні образи як «друзів», так і «ворогів». При цьому, як було визначено, ці образи не обов'язково повинні включати виключно досить прості для ототожнення об'єкти, такі як держави або групи держав. Для проаналізованих текстів це також є важливим з точки зору об'єднання не тільки навколо очевидного розділення з 2015 роки перед «агресорами», в які об'єднана велика група знаків. Окрім того, такого ж значення надано, наприклад, корупції (що на рівні колокацій вже організовується через категорії «боротьби», «війни», «подолання»).

Узагальнюючи отримані висновки, можемо також сказати й про те, що такий тип аналізу дозволяє розглядати питання влади та суб'єкта в іншому напрямку. Отже, виходячи з викладеного, можна констатувати наявність

безсуб'єктності політичного простору. Все, що було проаналізовано до цього дозволяє стверджувати, що дискурсивна структура не є чимось, що продукується свідомою діяльністю окремих індивідів. ДС не затверджується політичними лідерами чи елітами, ДС – окрема функціонуюча форма влади всередині соціальних структур, яку можна визначити через концепт «влади», що розвивається М. Фуко [114] та з огляду на отримані результати:

- вона є і причиною і наслідком самої себе, відтворюючись з безлічі точок, що коливаються від антагоністичних до агоністичних відносин;
- відносини влади невіддільні від соціальності, вони є іманентна сторона будь-якого типу відносин, відтворюючи, як було показано, диференціації всередині і між дискурсивними утвореннями;
- відносини влади відтворюються знизу поза фактичним поділом на тих, хто наділений владою і підлеглих, надаючи будь-якому шару владного відтворення одноранговий статус у відтворенні ДС;
- елементи відтворення ДС є інтенціональними та безсуб'єктними за своєю суттю у відсутності єдиного центру означення різних елементів ланцюга, суть, дискурсивна структура відтворюється через безліч точок і різних позицій, серед яких складно виділити більш-менш значущі, всі вони так чи інакше формують загальну форму ДС, яка окреслює і встановлює можливі шляхи розуміння і репрезентації елементів ДС;
- ДС з необхідністю має у своїх підставах плаваючі і відносно стабільно закріплені знаки, за боротьбу і перенаповнення яких постійно відбувається боротьба різних дискурсів.

Варто відзначити, що те, що було сказано про суб'єкта, є теоретичним допущенням (за прикладом структурно-функціональної методології), що дозволяє проводити аналіз незалежно від того, що, яким чином і з якими цілями може бути озвучено суб'єктами політики. При цьому, використовуючи таке методологічне допущення і в якості епістемологічної підстави, нам вдалося підтвердити його і в якості вислідного висновку побічно при аналізі

дискурсивних структур. Це в першу чергу знаходить своє вираження у високому ступені кореляції між текстами послань різних років, які надають можливість визначити відсутність значущих змін всередині ДС як елементів, що її структурують.

Так, було встановлено, що політичний суб'єкт значною мірою зникає з поля аналізу являючи собою як сукупність позицій для ідентифікацій (тобто набір ідентичностей, що дозволяють представляти себе в якості структурної одиниці політичної дії), так і з тієї позиції, в якій він виступає структурує ДС як суб'єкта. Ця теза відноситься до того, що суб'єкт більше не є свідомим виробником дискурсу. Отже, доведено, що Цілепокладання окремих суб'єктів або елітарних груп не може проводитися у відриві від культурно-соціального середовища, в якому воно формується (ДС). Це означає, що будь-які доктрини і форми можливої трансформації ДС, так чи інакше відтворювані окремими суб'єктами, є самоактуалізацією дискурсу, через артикуляційні практики за допомогою окремих суб'єктів.

Окремі політики, що відтворюють деякий тип владних відносин не можуть бути зведені з економічних передумов і пояснень, свідомої риторики і т. д. Аналізуючи дискурс, з одного боку можемо олюднювати його, через необхідність презентації результатів дослідження. При цьому варто розуміти і розділяти те, що закріплення владою деяких елементів ланцюга як знаків, що структурують ДС та окремих ідентичностей, не відноситься до їх умінь, навичок або розуміння політичної ситуації. Скоріше мова йде про ситуацію, в якій можливо або неможливо отримати відносно стабільну ДС. Так, кажучи, наприклад, про період 2011-2013 років, наявне відсутнє закріплення як значущої зовнішньої опозиції, що окреслює межі дискурсу, так і внутрішнього значущого і загального ланцюга еквівалентності щодо ідентичності. При цьому, мова не йде про політичного(их) лідерів. Швидше, мається на увазі відсутність на даному етапі самих умов можливості закріплення такої ідентичності, в силу трансформації дискурсивних умов, поза структурними

впливами або чогось ще. Але мова, загалом про те, що політичні еліти, які репрезентують ДС не мають можливості на формальному рівні провести закріплення знаку через те, що в боротьбі соціальних антагонізмів ще не визначилося «переможця», остільки і ДС залишається ще більш незавершеною.

Висновки до розділу 3

Отже, варто зазначити, що повноцінний аналіз дискурсивної структури можливий у тому випадку, якщо крім аналізу загальної форми організації на рівні держави проводити партикулярний аналіз окремих дискурсивних регіональних форм, які виступають ще більш конкретною формою реалізації верхнього шару дискурсу, доповнюючи і розкриваючи його окремі поняття. Так, на верхньому рівні структури ми розуміємо, що такий аналіз виявить найбільш загальні гегемонні структури, слабо розкриваючи особливості регіонального життя. При цьому, ми повинні розуміти, що подібний вид аналізу партикулярних форм може призвести до подолання і так досить розмитої лінії, що розділяє седиментовані дискурсивні категорії від наявного політичного порядку. Тому з необхідністю слід розробити методичний інструментарій, що дозволяє вирішити дану проблему, крім того, вимагає питання рішенням представляється об'єднання (нашаровування) ДС, а також ієрархізація впливу на ДС окремих елементів регіональної частини.

Таким чином, можемо констатувати доведеність нами можливості побудови формальної моделі дискурсивної структури політичного процесу, заснованої на автоматизованій формі постструктуралістської теорії дискурсу із залученням елементів дистрибутивної семантики (а саме латентно-семантичного аналізу), методів сингулярного розкладання та теорії кореляції.

Результатом такого дослідження послужила діахронічна і партикулярні моделі дискурсивного простору. Так, аналізуючи політичну ДС в діахронічному аспекті нам вдалося:

- вивести дискурсивні патерни, характерні для різних проміжків розвитку дискурсивної структури, представивши їх у вигляді таблиці з визначенням частоти зустрічальності щодо різних часових рамок і набором понять, що характеризують той або інший дискурсивний патерн;

– побудувати таблицю кореляції ДС різних років, порівнявши і зіставивши показники кореляції політичних текстів між собою, яка була виявлена на мінімальному рівні (щодо аналізованих текстів), як значна і дуже висока щодо окремих текстів;

– проаналізувати різні ДС в українському політичному процесі, розглянувши ключові дискурсивні патерни різних часових інтервалів та виявити деякі загальні особливості, до яких слід віднести: слабкість ДС щодо формування ідентичності та суб'єктних позицій, які окреслюють можливі дискурсивні шляхи самоідентифікації всередині символічного політичного простору; крім того, можна сказати, що на даному етапі Україні так і не вдалося виробити відносно стійку гегемонну артикуляцію дискурсу, що підтверджується не тільки постійними коливаннями в межах аналізованих часових інтервалів, але так само і девіаціями всередині кожного з інтервалів, відносна відсутність седиментованих знаків на рівні ДС державного рівня. Це як підтверджується, так і призводить до того, що більшість ключових знаків ДС можна визначити як «плаваючі означення» за наповнення змістом яких борються різні дискурси, при цьому залишаючи їх порожніми в контексті гегемонічного твердження, через відсутність їх закріпленості і досить високої частотності зміни наповнюваності, виявленої через дезагрегацію на більш дрібні категорії і рівні ДС.

ВИСНОВКИ

У межах виконання завдань, поставлених в рамках даного дослідження, здійснено наступні висновки.

Досліджено методологічні засади підходів до визначення сучасного політичного процесу. Так, було проаналізовано наступні доктрини політичного знання, із зазначенням особливостей трактування саме політичного процесу: інституціоналізм, біхевіоралізм, структурний функціоналізм, системний підхід, неоінституціоналізм, теорію раціонального вибору та дискурсивну теорію.

В рамках даного аналізу методологічних засад було визначено, що трансформація категорії політичного процесу позначена зміною як методологічних, так і методичних засад. Автор доходить висновку, що на даному етапі найбільш релевантним підходом щодо розгляду політичного процесу необхідно вважати дискурсивний підхід, як такий, що може продукувати значні об'єми раніше не отримуваних даних для аналізу. Окрім того, було визначено, що найбільш відповідним серед дискурсивних підходів до аналізу саме політичних аспектів є постструктуралістський тип дискурсивного аналізу, представлений, перш за все, в роботах Е. Лакло та Ш. Муффа, що здатний продукувати теорію на різних рівнях.

Виходячи з постструктуралістської теорії дискурсу можемо визначити, що політичний процес – це особлива семіотична система, що опосередкована гегемонним дискурсивним утворенням, яке цілком чітко задає напрямки дії, можливості аргументацій та окреслює все, що може бути сказано, окрім того, навіть те, як це може бути сказано чи трактовано в рамках символічного утворення – національної (чи міжнародної) політики. Виходячи з цього, було зроблено висновок, що політичний процес може і повинен бути проаналізований через аналіз дискурсивної структури.

Автором було визначено основні епістемологічні засади формального аналізу політичного дискурсу, через переведення та інкорпорування окремих елементів формального аналізу в структуру методологічного підходу постструктуралізму. Окрім того, було адаптовано теоретико-понятійну основу формального аналізу дискурсу на основі вживаних методологічних засад.

Так, до ключових концептів такого типу дослідження було віднесено наступні категорії: дискурсивна структура, що може бути визначена як тимчасово стабільне та відносно стійке утворення, що виражене в деякому словнику, який організований за певними правилами і через наступні категорії (вузлова точка (привілейований знак) – поняття, яке не має сувого значення, але виступає ключовим в організації дискурсивного простору для певного ладу (його значення набувається через підлеглі (або субпідрядні елементи структури)); вузлові точки організовані через «ланцюги еквівалентності» і «ланцюги відмінності», ланцюги еквівалентності існують як структура категорій, що побудовані за принципом відповідності за однією (рідко більше) ознакою, ігноруючи відмінності всередині самого ланцюга за деякими іншими ознаками.

Те ж можна сказати і про ланцюги відмінності, внутрішньо структурна організація в них відбувається так само за однією ознакою, що дозволяє в тих чи інших умовах виступати сполучною ланкою для одних категорій, звернень і вузлових точок, виключаючи інші; ще однією важливою категорією є «звернення» або «суб'єктна позиція» – це те місце, яке задає дискурс для побудови відносин, щодо наділення «плаваючим» змістом певної події.

На підставі дослідження еволюції трактування змісту політичної суб'єктності, автор доходить висновку, що аналізувати розуміння суб'єкта необхідно через розріз трьох етапів: суб'єкт епохи Просвітництва, соціологічний суб'єкт; постмодерний суб'єкт. В рамках дослідження було проаналізовано наступні теоретичні підходи до суб'єкта: «картезіанська модель суб'єкта» Р. Декарта; соціологічний суб'єкт Ч. Кулі; соціально та

економічно детермінований суб'єкт К. Маркса та Ф. Енгельса; гуманістичний суб'єкт К. Маркса; концепція суб'єкта в розумінні М. Фуко, психоаналітична концепція суб'єкта; «крихкий суб'єкт політики» С. Жижека, концепція «одномірної людини» у фрейд-марксизмі Г. Маркузе; семіотична концепція суб'єкта-автора Р. Барта; розщеплений суб'єкт Ю. Крістєвої; концепція суб'єкта як поля імплузії Ж. Бодрійяра; суб'єкт як інтерпритаційне «я» Ж. Дерріда; суб'єкт-агент автономних полів П. Бурдьє; концепція «дивіда» Ж. Лакана; ідеологічний суб'єкт Л. Альтюсера; ідентичність і суб'єктні позиції Е. Лакло та Ш. Муффа.

В ході дослідження автором були визначені ключові епістемологічні підстави дослідження політичного дискурсу з виокремленням найбільш «слабких» місць, при прикладенні класичних методів до практичного аналізу наявного матеріалу. Так, найбільшими вразливостями такого типу дослідження визначено як відсутність суворих методичних рекомендацій, так і розпливчастість формулювань і позицій, в силу визначуваного рівня теорії. Це відображено, насамперед, у спробі проведення дискурсивного дослідження із застосуванням класичних дослідницьких установок до наявного матеріалу в рамках другого розділу. Автором наочно продемонстрована недостатність методичних кроків в контексті методу в даній роботі.

Під час дослідження, автором були розроблені методичні кроки, що дозволяють подолати подібні методичні обмеження через застосування методів дистрибутивної семантики, математичних моделей, а також деякої форми редукування, доповнення та екстраполяції ключових дослідницьких позицій в рамках емпіричного дослідження. В рамках дослідження був розроблений і реалізований алгоритм автоматичного формального аналізу структури політичного дискурсу, який реалізований на мові програмування R, з використанням відкритих аналітичних пакетів.

У дослідженні здійснено параметризацію моделі структури політичного дискурсу щодо досліджуваного періоду. Так, періодом були визначені часові

рамки з 2009 по 2020 роки, з метою проведення діахронічного дослідження та побудови окремих дискурсивних структур для різних років, а також виявлення корелятивної складової в них. Зафіксовано рівень кореляції, який із застосуванням описуваних передпідготовчих етапів коливається в окремих випадках від 0,45 до 0,82. Визначено необхідний мінімальний рівень 0,4 як такий показник кореляції, що може розглядатися як значний, в свою чергу, показник вище 0,6 визначено як дуже високий.

Окрім того, у дослідженні було проведено синхронічний аналіз дискурсивних структур різних років, виходячи з дискурсивних патернів, що визначені за допомогою латентно-семантичного розподілу з використанням статистичної міри – байєсівського коефіцієнта, а також елементів структури, що були виділені через застосування латентно-семантичного аналізу, що заснований на матричному розкладанні. Наявні структури представлені у вигляді таблиць і малюнків. До характерних рис політичного дискурсу віднесені наступні аспекти: низький рівень формування ідентичності, що продемонстровано через аналіз окремих ідентичностних знаків-маркерів всередині дискурсивної структури; високий ступінь наступності дискурсивної структури на рівні ключових точок, при цьому так само високими є темпи зміни наповненості цих знаків, що обґрунтовується в роботі як зовнішніми «об'єктивними» причинами, що призводять до дислокації дискурсивної структури, так і високим рівнем нестабільності самого політичного процесу в проаналізований період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева Т. А. Современные политические теории. Москва : (РОССПЭН), 2000. 479 с.
2. Альтюссер Л. За Маркса / пер. с франц. А. Денежкина. Москва : Праксис, 2006. 392 с.
3. Альтюссер Л. Идеология и идеологические аппараты государства (заметки для исследования). *Неприкосновенный запас*. 2011. № 3 (77). URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2011/3/ideologiya-i-ideologicheskie-apparaty-gosudarstva.html>
4. Альтюссер Л. Ленин и философия / пер. с фр. Н. Кулиш. Москва : Ad Marginem, 2005. 175 с.
5. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / пер. с франц. Г. Косикова. Москва : Прогресс, 1989. 616 с.
6. Барт Р. Система моды. Статьи по семиотике культуры / пер. с фр., вступ. ст. и сост. С. Н. Зенкина. Москва : Издательство им. Сабашниковых. 2003. 512 с.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва : Academia, 2004. 956 с.
8. Бобкова Т. В. Теоретико-методологічні підходи до вивчення колокацій. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія*. 2014. Т. 17. № 2. С. 14–22.
9. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / пер. с франц. А. Качалова. Москва : Рипол-классик, 2011. 250 с.
10. Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака / пер. с фр. Д. Кралечкин. Москва : Академический Проект: Добросвет, 2000. 258 с.
11. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / пер. с фр. Л. Любарская, Е. Марковская. Москва : Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. 2008. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3413/3414> (дата звернення: 28.07.2018).

12. Большакова Е., Воронцов К., Ефремова Н., Клышинский Э., Лукашевич Н. и др. Автоматическая обработка текстов на естественном языке и анализ данных : учеб. пособие. Москва : Изв-во НИУ ВШЭ, 2017. 269 с.
13. Бурдьё П. О телевидении и журналистике. Москва : Фонд научных исследований “Прагматика культуры”, 2002. 160 с.
14. Бурдьё П. Начала / пер. с фр. Н. А. Шматко. Москва : Socio-Logos, 1994. 288 с.
15. Бурдьё П. Общественное мнение не существует. URL: <http://bourdieu.name/content/obshhestvennoe-mnenie-ne-sushhestvuet> (дата звернения: 06.07.2020).
16. Бурдьё П. Практический смысл / пер. с фр.: А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко ; отв. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 562 с.
17. Бурдьё П. Социальное пространство и символическая власть. URL: https://igiti.hse.ru/data/157/314/1234/2_2_3Bourd.pdf (дата звернения: 07.06.2020).
18. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики / пер. с фр., сост., общ. ред. : Н. А. Шматко. Санкт-Петербург : Алетейя, 2005. 576 с.
19. Вакуленко М. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 361 с.
20. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / пер с англ. П. М. Кудюкина под общ. ред. Б. Ю. Кагарлицкого. Санкт-Петербург : Университетская книга, 2001. 416 с.
21. Воронин В. М., Курицин С. В. Латентный семантический анализ и понимание текста. *Психологический вестник Уральского государственного университета*. 2010. Вып. 9. С. 15–27.
22. Гололобов И. В. Эрнесто Лаклау и его «субъект политики». *Гуманитарная мысль Юга России*. 2005. № 1. С. 127–132.

23. Горбатенко В. П., Бутовська І. О. Політичне прогнозування : навч. посіб. Київ : МАУП, 2005. 152 с.
24. Гофман І. Представление себя другим в повседневной жизни / пер. с англ. А. Ковалева. Москва : «КА-НОН-пресс-Ц», 2000. 304 с.
25. Грамши А. Тюремные тетради. Часть первая. Москва : Издательство политической литературы, 1991. 224 с.
26. Грин Д. П., Шапиро І. Объяснение политики с позиции теории рационального выбора: почему так мало удалось узнать. URL: <http://www.pavroz.ru/files/greenshapiro.pdf> (дата звернення: 12.03.2020).
27. Гринюк Р. Ф., Нагорняк Т. Л. Соціокультурний дискурс України і політичні практики 2014 – 2016 років. *Політичне життя*. 2016. № 1-2. С. 88–96
28. Даниленко С. І., Гмирянська К. О. Медіа в системі інструментів зовнішньополітичного впливу. *Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки*. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3472/3143 (дата звернення: 11.05.2019).
29. Дарчук Н. Комп'ютерне анотування українського тексту: результати та перспективи : моногр. Київ : Освіта України, 2013. 544 с.
30. Дейк Т. В. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации / пер. с англ. Е. А. Кожемякин, Е. В. Переверзев, А. М. Амагов. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ». 352 с.
31. Дейк Т. В. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. О. А. Гулыга, С. А. Ромашко, М. А. Дмитриовская, вступ. Ю. Н. Караулов. Москва : ЛЕНАНД, 2015. 308 с.
32. Деррида Ж. О Грамматологии / пер. с франц. Н. Автономовой. Москва : «Ad Marginem», 2000. 508 с.
33. Деррида Ж. Письмо и различие. / пер. с франц. Д. Кралечкина под ред. В. Кузнецова. Москва : Академический Проект, 2000. 495 с.

34. Жижек С. Возвышенный объект идеологии. Москва : Художественный журнал, 1999. 114 с.
35. Жижек С. Добро пожаловать в пустыню Реального / пер. с англ. А. Смирнова. Москва : Прагматика культуры, 2002. 160 с.
36. Жижек С. Интерпассивность. Желание: влечение. Мультикультурализм / пер. с англ. А. Смирнова ; под ред. В. Мазина и Г. Рогоняна. Санкт-Петербург : Алетейя, 2005. 156 с.
37. Жижек С. Щекотливый субъект: отсутствующий центр политической онтологии / пер. с англ. С. Щукиной. Москва : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2014. 528 с.
38. Зацеркляний М. Об'єктно-орієнтований тезаурус і словник колокацій для бази даних криміналістичних інформаційних систем. *Системи обробки інформації*. 2013. № 2. С. 183-186.
39. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. М.: Интрада, 1996. 256 с.
40. Ильин М. Политический дискурс как предмет анализа. *Политическая наука*. 2002. № 3. С. 5-21.
41. Истон Д. Новая революция в политической науке / пер. с англ. Т. Землякова. URL: <https://www.academia.edu/15277679> (дата звернення: 11.03.2019).
42. Истон Д. Политическая наука в США: прошлое и настоящее. URL: <http://pavroz.ru/files/eastonpoliticalscience.pdf> (дата звернення: 11.03.2019).
43. Истон Д. Категории системного анализа политики. *Антология мировой политической мысли : в 5 т.* Москва : Мысль, 1997. Т. II. С. 630–642.
44. Іщенко І. В., Дяченко Д. В. Символічна політика як інструмент стабілізації / дестабілізації політичного простору в умовах глобалізації. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2019. № 2(2). Р. 83–92.

45. Іщенко І., Висоцький О., Павлов Д. Propaganda technologies as tools of legitimation of political power. *Revista dilemas contemporaneos-educacion politica y valores*. 2019. № 7(139). Р. 1–17.
46. Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков : “Гуманитарный центр”, 2008. 352 с.
47. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
48. Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса / под ред. П. Серио. Москва : Прогресс, 1999. 416 с.
49. Кіпень В. Суспільно-політичний дискурс щодо розвитку та майбутнього України. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 90–95. doi:10.31558/2519-2949.2018.3.15
50. Котов Е. В. Деякі теоретично-практичні аспекти застосування дискурс-аналізу в політичній сфері. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики* : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. Дніпро : СДП «Охотнік», 2018. С. 107–109.
51. Котов Е. В. Методичні засади формального аналізу політичного дискурсу. *Політичне життя*. 2019. № 3. С. 77–81.
52. Котов Е. В. Теоретичні засади застосування дискурс-аналізу для дослідження політичного суб’єкта. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 101–107.
53. Котов Е. В. Формальний аналіз дискурсу. *Політичне життя*. 2021. № 1. С. 25–30.
54. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму* / пер. с франц., сост, выступ. ст. Г. К. Косикова. Москва : ИГ «Прогресс», 2000. С. 427–457.
55. Кристева Ю. От одной идентичности к другой URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/krist/otodn.php (дата звернення: 10.08.2018).

56. Кули Ч. Общественная организация. *Изучение углубленного разума. Тексты по истории социологии XIX-XX веков* : хрестоматия. Москва, 1994. С. 379–382.
57. Кули Ч. Человеческая природа и социальный порядок URL: <https://www.libfox.ru/370592-charlz-kuli-chelovecheskaya-priroda-i-sotsialnyy-poryadok.html> (дата звернения: 20.07.2018).
58. Лакан Ж. Инстанция буквы в бессознательном или судьба разума после Фрейда. Москва : Русское феноменологическое общество/Логос, 1997. 15 с.
59. Лакан Ж. Семинары, Книга 1: Работы Фрейда по технике психоанализа (1953/54) / пер. с фр. М. Титовой, А Черноглазова (приложения). Москва : ИТДГК «Гнозис», Издательство «Логос», 1998. 432 с.
60. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе. Москва : Гнозис, 1995. 192 с.
61. Лаклау Э. О популизме. *Вестник московского университета. Серия 12. Политические науки*. 2009. № 3. С. 54–68.
62. Леви-Стросс К. Структурная антропология / пер. с фр. под ред. И. В. Иванова. Москва : Главная редакция восточной литературы, 1985. 399 с.
63. Лейбин В. Психоанализ : учеб. пособие. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 592 с.
64. Лефевр М. Идея для нового урбанизма в Социологическая теория: история, современность, перспективы. Санкт-Петербург : В. Даль, 2008. С. 548–577.
65. Лиотар Ж. Ф. Постмодерн в изложении для детей. Письма 1982-1985. / пер. с франц. А. Гараджи. Москва : Рос. гос. гуманит. ун-т. 2008. 145 с.
66. Мамардашвили М. Очерки современной европейской философии. Москва : Азбука, 2018. 544 с.
67. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология Т. 3. Москва : Гос. изд. полит. лит-ры. 1955. 630 с.

68. Маркс. К. К критике политической экономии. *Книга первая. О капитале*. URL: <https://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Krit/krit-00.html> (дата звернення: 12.08.2019).
69. Маркузе Г. Одномерный человек. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/5440> (дата звернення: 13.11.2020).
70. Мацишина І. В. Конструювання політичної реальності України : моногр. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 376 с.
71. Мацишина І. В. Офіційний політичний дискурс: інституціональний підхід. *Сучасне суспільство: політичні, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2018. № 2 (16). С. 155–167.
72. Мацишина І. В. Стратегія формування національної пам'яті: інституціональний дискурс В. Ющенка. *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 67–72.
73. Моргун О. М. Критический дискурс-анализ в методологии политической науки. *Политическая лингвистика*. 2011. № 3. С. 122–128.
74. Морозов В. Е. Россия и Другие: идентичность и границы политического сообщества. Москва : Новое литературное обозрение, 2009. 656 с.
75. Нагорняк Т., Станіславенко Л. Криза легітимності влади в дзеркалі ставлення українців до державних і суспільних інститутів. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Vol. 7. Iss. 4. P. 49–57.
76. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей / пер. с нем. Е. Герцык и др. Москва : Культурная революция, 2005. 880 с.
77. Оришева О. Ф. Политическое измерение социальной теории в постмарксизме. Минск : РИВШ, 2007. 132 с.
78. Оськина К. Оптимизация метода классификации текстов, основанного на TF-IDF, за счет введения дополнительных коэффициентов. *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. 2016. С. 175–185.

79. Парсонс Т. О структуре социального действия. Москва : Академический проект, 2000. 880 с.
80. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. *THESIS*. 1993. № 2. С. 94–122.
81. Парсонс Т. Система современных обществ / пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. Москва : Аспект Пресс, 1998. 270 с.
82. Парсонс Т. Социальные системы. *Вопросы социальной теории*. 2008. Том 2. Вып. 1(2). С. 38–71.
83. Патрушев С. В. Институционализм в политической науке: этапы, течения, идеи, проблемы. URL: <http://pavroz.ru/files/patrushevinst.pdf>_(дата звернения: 13.01.2021).
84. Пирс Ч. Начала прагматизма / пер. с англ., предисл. В. В. Кирющенко, М. В. Клопотина. Санкт-Петербург : Лаборатория метафизических исследований философского факультета Алетея, 2000. 352 с.
85. Питерс Г. Политические институты: вчера и сегодня / пер. с англ. М. Гурвица, А. Демчука, Т. Якушевой. *Политическая наука: новые направления. Вече*. 1999. С. 218–231.
86. Позачергове послання Президента України до Верховної Ради України URL: <https://montenegro.mfa.gov.ua/news/30166-pozachergove-poslannya-prezidenta-ukrajini-do-verkhovnoji-radi-ukrajini> (дата звернення: 20.10.2018).
87. Полевой Н. «Цифровой поворот» – новая волна в серфинге исторической информатики по технологическому прогрессу. *Историческая информатика*. 2019. № 3. С. 99–107.
88. Полевой Н. А. Прогнозирование смены парадигм исторического познания: поиск метода : моногр. Одесса : Фенікс, 2010. 168 с.
89. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа / под ред. Е. Мелешкиной. Москва : Издательство «Весь Мир», 2001. 304 с.

90. Польовий М. А. Головні риси нейромережевої моделі політичної системи. *Актуальні проблеми політики*. Одеса : Фенікс, 2007. Вип. 31. С. 106–114.
91. Польовий М. А. Застосування кореляційного та дисперсійного аналізу для дослідження формування і функціонування регіональних хлібних ринків. *Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Мова науки. Термінологія*. Дніпропетровськ : ДДУ, 1997. С. 176–190.
92. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : моногр. Одеса : Фенікс, 2011. 288 с.
93. Польовий М. А. Системні характеристики політичного процесу. *Актуальні проблеми політики*. Одеса : Фенікс, 2010. Вип. 40. С. 593–601.
94. Поппер К. Логика научного исследования. Москва : АТС: Астрель, 2010. 576 с.
95. Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0013100-08#Text> (дата звернення: 20.10.2018).
96. Послання Президента України Володимира Зеленського до Верховної Ради про внутрішнє та зовнішнє становище України. *Офіційний веб-сайт Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-verho-64717> (дата звернення: 21.12.2020).
97. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2017/09/07/poslannya-prezidenta-ukraini-do-verhovnoi-radi-ukraini-pro-vnutrishne-ta-zovnishne-stanovishhe-ukraini-v-2017-roci/> (дата звернення: 20.10.2018).
98. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2018 році. URL:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2541989-poslanna-prezidenta-do-verhovnoi-radi.html> (дата звернення: 10.12.2018).

99. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2011 році. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/416/> (дата звернення: 20.10.2018).

100. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2013 році. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1192/> (дата звернення: 20.10.2018).

101. Примуш М. В., Ярош Я. Б. Політичний дискурс щодо функціонування політичних партій в Україні. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса Серія Політичні науки*. 2020. № 5. С. 22–28.

102. Русакова О. Ф. Основные теоретико-методологические подходы к интерпретации дискурса. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*. 2007. № 7. С. 5–34.

103. Словник української мови : в 11 томах. Том 11, 1980. 679 с.

104. Соссюр Фердинанд Де. Курс общей лингвистики / пер. с франц. А. М. Сухотина, под ред. и с примеч. Р. И. Шор. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 256 с.

105. Стеблина Н. О. COVID-19 та трансформація цифрового політичного дискурсу України у 2020 р. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 103–110.

106. Стеблина Н. О. Складові цифровізації політики: цифровий форум, цифровий капітал та структура цифрових можливостей. *Політикус*. 2020. Вип. 5. С. 126–132.

107. Сучасні суспільно-політичні процеси у світі та Україні : моногр. / авт. кол.: Т. Л. Нагорняк, М. В. Примуш, М. А. Польовий, та ін. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ» 2019. 228 с.

108. Трофимов И. В., Сулейманова Е. А. «Дистрибутивная модель для различения семантического сходства и ассоциации». *International Conference*

«Dialogue», Computational Linguistics and Intellectual Technologies. 2017. Vol. 1(16). С. 349–359.

109. Фрейд З. Толкование сновидений / пер. с нем. А. Боковикова. Москва : Академический Проект, 2007. 512 с.

110. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва : Аст, 2009. 635 с.

111. Фуко М. Археология знания / пер. с фр. М. Б. Раковой, А. Ю. Серебрянниковой. Санкт-Петербург : Гуманитарная Академия, 2004. 416 с.

112. Фуко М. Герменевтика субъекта: курс лекций, прочитанных в Колеж Де Франс в 1981-1982 учебном году / пер. с франц. А. Погоняйло. Санкт-Петербург : «Наука». 2007. 677 с.

113. Фуко М. Интеллектуалы и власть. / пер. с франц. Б. М. Скуратова под общей ред. В. П. Большакова. Москва : Праксис, 2006. Ч. 3. 320 с.

114. Фуко М. История сексуальности / пер. с франц. Москва : Касталь, 1996. 448 с.

115. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. / пер. с франц. В. Наумова под ред. И. Борисовой. Москва : «Ad Marginem», 1999. 480 с.

116. Фуко М. Нужно защищать общество. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975 – 1976 учебном году. Санкт-Петербург, 2007. 450 с.

117. Фуко М. Порядок дискурса. *Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности: Работы разных лет* / пер. с фр. С. Табачниковой. Москва : Касталь, 1996. 448 с.

118. Фуко М. Психическая болезнь и личность. Изд. 2-3, стереотип. Санкт-Петербург : ИЦ «гуманитарная академия», 2010. 320 с.

119. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / пер. с фр.: В. П. Визгина, Н. С. Автономовой. Санкт-Петербург : А-сad, 1994. 408 с.

120. Хабермас Ю. Вовлечение другого: Очерки политической теории / пер. с нем. Ю. Медведева под ред. Д. Складнева. Санкт-Петербург : Наука, 2001. 419 с.
121. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / пер. с нем. В. Бибикина. Москва : Республика, 1993. 447 с.
122. Шабров О. Ф. Политическая кибернетика. *Политическая энциклопедия. В 2-х тт.* Москва : Мысль, 1999. Т. 2. С. 171–172.
123. Шабров О. Ф. Системный подход в политической науке. *Современная политическая наука: Методология: Научное издание* / отв. ред. О.В.Гаман-Голутвина, А.И. Никитин. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Аспект пресс, 2019. С. 213–233.
124. Шабров О. Ф. Системный подход и моделирование: сущность и специфика применения в политической сфере. *Моделирование в социально-политической сфере.* 2007. № 1. С. 16–25.
125. Шкурко В. В. Лексикографічний агент екстракції колокацій у природомовному тексті. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Сер. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.* 2012. № 28. С. 31-35.
126. Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедія, словник. Київ : АртЕк, 1998. 336 с.
127. Щорічне Послання Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2016 році». URL: <https://thailand.mfa.gov.ua/news/50590-shchorichne-poslannya-prezidenta-do-verkhovnoi-radi-pro-vnutrishne-ta-zovnishne-stanovishche-ukraini-u-2016-rotsi> (дата звернення: 10.12.2018).
128. Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». URL: <https://vatican.mfa.gov.ua/news/37066-shhorichne-poslannya-prezidenta-ukrajini-do-verkhovnoji-radi-ukrajini-pro-vnutrishne-ta-zovnishne-stanovishhe-ukrajini-v-2015-roci> (дата звернення: 10.12.2018).

129. Юнг К. Г. Архетип и символ / пер. с нем. В. Зеленского. Москва : Ренессанс, 1992. 336 с.
130. Andrew McGregor Olney Large-scale latent semantic analysis. URL: <https://link.springer.com/article/10.3758/s13428-010-0050-z> (дата звернення: 11.11.2020).
131. Bellegarda J. Exploiting latent semantic information in statistical language modeling. *Proceedings of the IEEE*. 2020. № 88. P. 1279–1296.
132. Berry M. W. Large scale singular value computations. *International Journal of Supercomputer Applications*. 1992. № 6. P. 13–49.
133. Blei D., Jordan M. Modeling annotated data. Technical Report UCB//CSD-02-1202. *U.C. Berkeley Computer Science Division*, 2002.
134. Blei D. M. Latent Dirichlet Allocation. *Journal of Machine Learning Research*. 2003. Vol. 3. P. 993–1022.
135. Bondarenko S., Nagornyak T., Polovyi M. Modern Information Models of the National Interests' Protection Policy of the World Countries. *European Journal of Transformation Studies*. 2018. № 2. Vol. 6. P. 44–55.
136. Danylenko S., Nesteriak Y., Grynychuk M. Ukrainian historical issues in polish media in the context of a hybrid war: between myths and post-truth. Poznan, UAM. 2020. Numer 13. P. 333–348.
137. Danylenko S., Shustenko S. Activities of the Council of Europe in ensuring the human right to information: issues of compliance with the modern challenges of democracy. *Central European Political Studies*. 2020. № 3. P. 133–146.
138. Deerwester S. C., Dumais S. T., Furnas G. W., Landauer T. K., & Harshman R. A. Indexing by latent semantic analysis. *Journal of the American Society for Information Science*. 1990. № 41. P. 391–407. URL: <https://citeseer.ist.psu.edu/deerwester90indexing.html> (дата звернення: 18.11.2020).

139. Dickey J., Jiang J., Kadane J. Bayesian methods for censored categorical data. *Journal of the American Statistical Association*. 1987. № 82. P. 773–781.
140. Dickey J. Three multidimensional-integral identities with Bayesian applications. *The Annals of Mathematical statistics*. 1968. Vol. 39. P. 1615–1627.
141. Discourse theory in European politics: identity, policy, and governance / ed. by D. Howarth and J. Torfing. Palgrave Macmillan: Basingstoke, 2004. 364 p.
142. Easton D. The Political System: An Inquiry into the State of Political Science. New York : Alfred A. Knopf, 1953. 320 p.
143. Faiclogh N., Wodak R. Critical discourse analysis. *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. 1997. Vol. 2. P. 258–284.
144. Fellows I. Package «wordcloud». URL: <https://cran.r-project.org/web/packages/wordcloud/wordcloud.pdf> (дата звернення: 20.01.2021).
145. Foltz P. Laham D. An Introduction to Latent Semantic Analysis. URL: https://www.researchgate.net/publication/200045222_An_Introduction_to_Latent_Semantic_Analysis (дата звернення: 20.09.2020).
146. Foltz P. W. Latent Semantic Analysis for text-based research. *Behavior Research Methods, Instruments and Computers*. 1996. № 28. P. 197–202.
147. Foltz P. W., Kintsch W., Landauer T. K. The measurement of textual coherence with latent semantic analysis. *Discourse Processes*. 1990. № 25. P. 285–308. URL: https://www.researchgate.net/publication/200045222_An_Introduction_to_Latent_Semantic_Analysis (дата звернення: 14.12.2020).
148. Hall S., Held D., Hubert D., Thompson K. Modernity an Introduction to Modern Societies. MA.: Blackwell. 1996. 672 p.
149. Heckerman D., Meila M. An experimental comparison of several clustering and initialization methods. *Machine Learning*, 2001. URL:

<https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1301/1301.7401.pdf> (дата звернення: 12.12.2020).

150. Hofmann T. Probabilistic latent semantic analysis. *Proceedings of Uncertainty in Artificial Intelligence, UAI'99*. Stockholm, 1999. URL: <https://arxiv.org/abs/1301.6705> (дата звернення: 08.08.2020).

151. Hofmann T. Probabilistic latent semantic indexing. *Proceedings of the 22nd annual international ACM SIGIR conference on Research and development in information retrieval, SIGIR '99*. New York, 1999. P. 50–57. URL: <https://sigir.org/wp-content/uploads/2017/06/p211.pdf> (дата звернення: 19.06.2020).

152. Ishchenko I., Bashkeieva O., Petrov P. Empirical model of congruence of mental space as a tool for the analysis of changes in international relations. *Economic Annals-XXI*. 2019. DOI: 10.21003/EA.V176-01

153. Jordan M., Ghahramani Z., Jaakkola T., Saul L. Introduction to variational methods for graphical models. *Machine Learning*. 1999. № 37. P. 183–233.

154. Kotov E. Probable ways to formalize the study of political discourse. *Politics and Knowledge: New Trends in Social Research. FILOdiritto Proceedings*. 2020. P. 224-230.

155. Kotov E. Some comments on the algorithm of automatic analysis of political discourse. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Svazek 7. 6 vydání. S. 116–120.

156. Laclau E. On populist reason. London : Verso, 2005. 276 p.

157. Laclau E. The death and resurrection of the theory of ideology. *Journal of Political Ideologies*. 1996. Vol. 1. P. 201–220.

158. Laclau E., Mouffe C. Post-Marxism Without Apologies. URL: <https://libcom.org/library/post-marxism-without-apologies> (дата звернення: 28.07.2018).

159. Laclau E., Mouffe Ch. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London : Verso, 1985. 199 p.
160. Laham D. Latent Semantic Analysis Approaches to Categorization. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.4.9557&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 27.10.2020).
161. Landauer T. K., Dumais, S. T. A solution to Plato's problem: The Latent Semantic Analysis theory of the acquisition, induction, and representation of knowledge. *Psychological Review*. 1997. Vol. 104. P. 211–140.
162. Landauer Th. W., Foltz P., Darrell L. Introduction to Latent Semantic Analysis. *Discourse Processes*. 1998. Vol. 25. P. 259–284.
163. Matsyshyna I. V. Explicit and implicit forms of self-determination as geopolitical pressure on the formation of Ukraine's local policy (1994 – 2004). *European Journal of Transformation Studies*. 2019. Vol. 7. No. 1. P. 156–167.
164. McNamara D. S., Kintsch E., Songer B. N., Kintsch W. Are good texts always better? Interactions of text coherence, background knowledge, and levels of understanding in learning from text. *Cognition and Instruction*. 1996. Vol. 14. P. 1–43.
165. Miller G. A. The Magical Number Seven, Plus or Minus Two. *Classics in the History of Psychology*. 1956. Vol. 63. P. 81–97. URL: <http://psychclassics.yorku.ca/Miller/> (дата звернення 23.01.2021).
166. Multidimensional Systems: Signal Processing and Modeling Techniques / ed. by C. T. Leondes. 1995. Vol. 69. 441 p.
167. Nigam K., McCallum A., Thrun S., Mitchell T. Text classification from labeled and unlabeled documents using EM. *Machine Learning*. 2000. No 39(2/3). P. 103–134.
168. Ooms J., Adri van Os Package «antiword». URL: <https://cran.r-project.org/web/packages/antiword/antiword.pdf> (дата звернення 23.01.2021).

169. Package «LSAfun». URL: <https://cran.r-project.org/web/packages/LSAfun/LSAfun.pdf> (дата звернення: 20.01.2021)
170. Paige C. Computational variants of the Lanczos method for the eigenproblem. *IMA Journal of Applied Mathematics*. 1997. No 10. P. 373–381.
171. Papadimitriou C., Tamaki H., Raghavan H., and Vempala S. Latent semantic indexing: A probabilistic analysis. 1998. P. 159–168. URL: https://courses.cs.washington.edu/courses/cse522/05au/papadimitriou_LSI.pdf (дата звернення: 08.11.2020).
172. Peters B. Institutional Theory in Political Science: The “New Institutionalism”. London : Pinter, 1999. 183 p.
173. Pilato G., Vassallo G. TSVD as a Statistical estimator in the latent semantic analysis paradigm. URL: https://www.researchgate.net/publication/270338298_TSVD_as_a_Statistical_Estimator_in_the_Latent_Semantic_Analysis_Paradigm (дата звернення: 13.12.2020).
174. Rehder B., Schreiner M. E., Wolfe B. W., Laham D., Landauer T. K., et al. Using Latent Semantic Analysis to assess knowledge: Some technical considerations. *Discourse Processes*. 1998. № 25. P. 337–354.
175. Reznikova Zh. Animal Intelligence: From Individual to Social Cognition. Cambridge University Press, 2007. 488 p.
176. Skinner B. F. Science and human behavior. New York : Macmillan, 1953. 466 p.
177. Steblyna N. Poland-Ukraine Relations in the Digital Political Discourse of Poland. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2020. № 37. P. 132–141. doi:10.26565/2220-8089-2020-37-17
178. Steblyna N. O. Official Discourses of Post-Soviet Countries Transformations in the Digital Reality (2005-2019). *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. Vol. 7. No. 4. P. 110–115.

179. Teodorescu M. Machine Learning Methods for Strategy Research. *HBS Working Paper 18-011*. Harvard Business School. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3012524 (дата звернення: 08.11.2020).
180. Van Dejk J. A. The Network Society. Social Aspects of New Media. London : Thousand Oaks. URL: https://www.academia.edu/5194070/The_Network_Society (дата звернення: 20.08.2020).
181. van Dijck J., Poell T., de Waal M. The Platform Society: Public Values in a Connective World. Oxford : Oxford University Press, 2018. 240 p.
182. van Dijk T. Political discourse and political cognition. *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Co. P. 203-238. URL: <http://www.discourses.org/OldArticles/Political%20discourse%20and%20political%20cognition.pdf> (дата звернення: 19.08.2020).
183. Wickham H. Package «reshape2». URL: <https://cran.r-project.org/web/packages/reshape2/reshape2.pdf> (дата звернення: 19.09.2020).
184. Wickham H. Package «rvest». URL: <https://cran.r-project.org/web/packages/rvest/rvest.pdf> (дата звернення: 16.09.2020).
185. Wild F. Package «lsa». URL: <https://cran.r-project.org/web/packages/lsa/lsa.pdf> (дата звернення: 03.10.2020).
186. Wodak R. Disorders of discourse. London : Longman, 1996. 200 p.
187. Wolfe M., Schreiner M., Rehder B., Laham D., Foltz P. W., Kintsch, W., et al. Learning from text: Matching readers and texts by latent semantic analysis. *Discourse Processes*. 1998. Vol. 25. P. 309–336. URL: https://www.researchgate.net/publication/2724358_Using_Latent_Semantic_Analysis_to_assess_knowledge_Some_technical_considerations (дата звернення: 03.12.2020).

188. Zelig S. Harris Methods in Structural Linguistics. Pjoenix books. L,
1952. 408 p.

ГО «Центр урбаністичних
та медіадосліджень «Перспектива»

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Котова Едуарда В'ячеславовича

за темою «Дискурсивна природа сучасного політичного процесу:
моделювання та прогнозування»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052
«Політологія»

ДОВІДКА

Проблема політичних маніпуляцій є дуже гострою для України. Тексти, створенні із порушенням етичних стандартів, вводять в оману виборців, не даючи змогу їм зробити обґрунтований вибір на дільницях. Саме тому наша організація зацікавилася темою аналізу політичних текстів і вивчала упродовж українських передвиборчих кампаній. Для цього на сайті організації було надруковано декілька моніторингових досліджень, щоб виявити політичні маніпуляції, матеріали із ознаками замовності та пропаганди. При розробці методології цих досліджень було використано формальну модель політичного дискурсу та ідеї з її застосування, запропоновані Е.В.Котовим у його дисертаційному дослідженні. Е.В. Котов також взяв участь у процесі розробки методології та надав корисні поради із адаптації своєї моделі до потреб моніторингу.

У результаті цього командою ГО «Центр урбаністичних та медіадосліджень «Перспектива» було отримано та оброблено дані регіональних онлайн-видань. Були виявлені як матеріали із ознаками пропаганди (окреслено провідні пропагандистські наративи), так і матеріали із ознаками політичної замовності.

Вважаємо, що запропоновані дисертантом методи аналізу політичного дискурсу мають перспективу подальшого застосування у аналогічних моніторингових та дослідницьких проєктах.

Головний спеціаліст

Михайло Мезерський

Вих. №2 від 05.03.2021

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Котова Едуарда В'ячеславовича

за темою «Дискурсивна природа сучасного політичного процесу: моделювання та прогнозування»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія»

Упровадження цифрових технологій не тільки сприяє демократизації, кращій репрезентації громад та спільнот, більш відкритій комунікації між владою та суспільством, але й несе низку загроз – в інформаційній безпеці зокрема. Саме тому наша організація зацікавилася темою ворожих інформаційних операцій і вивчала її упродовж передвиборчої кампанії у 2020 році. Моніторинг проводився в рамках кампанії з протидії ворожим інформаційним операціям та підвищення критичного мислення за підтримки Open Information Partnership. При розробці методології цього дослідження було використано формальну модель політичного дискурсу та ідеї з її застосування, запропоновані Е.В. Котовим у його дисертаційному дослідженні. Е.В. Котов також взяв участь у процесі розробки методології та надав корисні поради із адаптації своєї моделі до потреб моніторингу.

У результаті цього командою моніторів, експертів видання «ІзбірКом» та Одеської обласної організації ВГО «Комітет виборців України» було отримано та оброблено дані із десяти регіональних онлайн-видань, десяти пабліків у «Фейсбуці» та Телеграм-каналів. Були виявлені як матеріали із ознаками пропаганди (окреслено провідні пропагандистські наративи), так і матеріали із ознаками політичної замовності.

Вважаємо, що запропоновані дисертантом методи аналізу політичного дискурсу мають перспективу подальшого застосування у аналогічних моніторингових та дослідницьких проектах.

Головний редактор видання «ІзбірКом»

Валерій Болган

**СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ
ДИСЕРТАЦІЇ**

**Статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку наукових
фахових видань України:**

1. Котов Е. В. Методичні засади формального аналізу політичного дискурсу. *Політичне життя*. 2019. № 3. С. 77–81.
2. Котов Е. В. Теоретичні засади застосування дискурс-аналізу для дослідження політичного суб'єкта. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 101–107.
3. Котов Е. В. Формальний аналіз дискурсу. *Політичне життя*. 2021. № 1. С. 25–30.

**Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, включених
до міжнародних наукометричних баз:**

4. Kotov E. Probable ways to formalize the study of political discourse. *Politics and Knowledge: New Trends in Social Research*. FILOdiritto Proceedings, Bolona, 2020. P. 224–230. (Web of Science – under indexation).
5. Kotov E. Some comments on the algorithm of automatic analysis of political discourse *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Svazek 7. 6 vydání. S. 116–120.

Праці, що додатково відображають наукові результати:

6. Котов Е. В. Деякі теоретично-практичні аспекти застосування дискурс-аналізу в політичній сфері. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики* : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. Дніпро : СДП «Охотнік», 2018. С. 107–109.
7. Котов Е. В. Можливості та обмеження аналізу політичного дискурсу за допомогою пост структуралістської методології дискурс-аналізу. *Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи* : зб. матеріалів конференції. Вінниця : ТОВ “ТВОРИ”, 2019. Т. 1. С. 32–34.

8. Котов Е. В. Десуб'єктивація політичного процесу крізь призму дискурсивного аналізу. *Формування наукової траєкторії магістрів та аспірантів* : збірник матеріалів наукового семінару. Вінниця, 2020. С. 37–40.